

Fikrət QOCA

**DAYANACAQDA
GÖRÜŞ**

Bakı - Nurlan - 2009

Fikrət Qoca
Dayanacaqda görüş
(poema və povest)
Bakı, Nurlan, 2009, 95 səh.

Kitaba şairin “Dörd addım” poeması və “Dayanacaqda görüş” povesti salınmışdır. Son vaxtlar qələmə alınan və mətbuat orqanlarında işıq üzü görən bu əsərlər ilk dəfədir ki, kitab şəklində çap olunur.

Dərdim burda qalacaq
Məhbus gəldi-gedərdi.
Mən ruhuma qəfəsəm,
Qəfəs içində qəfəs.
Məni bura gətirdi
Böyük eşq, böyük həvəs.
Seçilmək istəyənlər
Bilsinlər ki mənim tək
Bir gün seçilə bilər.
Uzun bir ömür yolun,
Dörd addımlıq otaqda
Qalıb, keçilə bilər.
Bu boyda, bu biçimdə,
Bu daş qəfəs içində
Ömrün yüz ili yaşar,
İlin dörd fəslə yaşar.
Dünyanın dörd cəhəti
Bu kiçik otaqda var;
Şimal, cənub, qərb və şərq.
Mənim kimi yaşayır
Dünyada bütün bəşər.
Dörd addımlıq otaqda
Haqq, nahaq, xeyir və şəər.
Ağlım, qəlbim «hə» desə,
Bu kiçik qəfəsimə
Bütün dünya yerləşər.
Bir şeytan ürəyimin
İçini qurdalayır.
Bir şeytanın sözləri

Qulağımı dalayır.
Deyəsən yer üzündə
İnsandan çoxdu şeytan.
Hara diqqətlə baxsan,
Hər yerdən və hər şeydən
Üzünə baxır şeytan.
Evdə qanmaz uşağım,
Çöldə qəzəbli şahım,
Ac qarnım, dinc qulağım.
Zindanımın daşları
Yastıqdan yumşağım,
Baş qoyub yatmalıdı...
Məni ağır yuxumdan
Ölüm oyatmalıdı,
Ömürlük məhkumam mən...
Düzü hələ bilmirəm
Nəçiyəm mən, kiməm mən?
Mən anamın bətnində
Doqquz ay məhkum oldum.
Məhkumluğa dözmədim,
Bu dünyaya doğuldum!
Doğuldum, bəs kim oldum?

***

Mən indi anlayıram
Canlı ömrü, ölümü
Allaha aid işdi.
Yaradandan verilmiş

Müqəddəs göstərişdi.
Qədrini, vaxtını
Yalnız yaradan bilir.
Hətta Əzrayıl özü
Can aldığı an bilir,
Haçan, kimin vaxtıdı.
Əmr Allah əmridi,
Taxt Allahın taxtıdı.
Hardaydı bəs bu ağlım,
Bu fikirlər, bu başım.
Hardaydı məni sevən
Doğmam, dostum, yoldaşım.
Hər gün oda yaxanda
Nifrət, qəzəb, kin məni,
Şam kimi əridəndə
İçimdə dərdim məni.
Cəhənnəm odlarına
Alışanda, yananda,
Axşam kinlə yatanda,
Qəzəblə oyananda
Sevgilə, məhəbbətlə
Məni anan olmadı.
Öz alınımı sıxmağa,
Bulud kimi yağmağa,
Əriməyə, axmağa
Tapmadım doğma sinə.
Amma bunun tərsinə
Altımda ocaq çatan,
Od atan, odun atan

Qurama xəbər satan...
Qurama olduğunu
Hələ indi bilirəm.
Heç kəs də bilən deyil,
Mən azad olmayacam,
Onlar dirilən deyil.

***

Dedim «yoxdu bir bilən?»
Allah, keç günahımdan
Yenə həməən cahiləm.
Günah yazan mələyin
Dəftəri dolub daha.
Hələ bu günə kimi,
Hər ağzımı açanda
Ağ oluram Allaha.
Vallah, heç bilmirəm ki,
Buna nə deyim daha.
Etdiyim cinayətə,
Törətdiyim günaha
Yenə şərik gəzirəm.
Şükr səbrinə, Allah
Mən özümdən bezirəm.
Mənə necə dözmüsən
Ey Allahım, mən sənə
Ən xoşbəxt bəndənəmmiş,
Yarananlar içində
Ən xoşbəxti mənəmmiş.

Əl, ayaq, burun, qulaq
Hər şeyi düz vermişən,
Sən mənə göz vermişən.
Gözüm görən yeddi rəng,
Dünya kənarda qaldı.
Özüm görmək istəyəm
Şeyləri gördüm ancaq.
Qulaq vermişən mənə,
Dünya dolu gözəl səs...
Fitnə, şərə, böhtana
Mən qulaq verdim ancaq.
Əl verdin, əldən tutum,
Əlim silahı seçdi.
“Düşündüm bu iş üçün
Məni İlahi seçdi”.
Qan tökməyi iş sandım,
Uydurduğum yalana
Mən özüm də inandım:
«Haqsızlıq olan yerdə
Ölüm olur, qan olur.
Qan tökməklə dünyanı
Düzəldən insan olur.
Tük ülgücə tabedi,
İnsan gücə tabedi.
İnsan çoxdu dünyada,
Bu çoxlardan çoxu da
Əllərdə oyuncaqdı.
Dünya belə yaranıb
Güclü olanlar haqdı».

İndi də düşünürəm
Dünyada insan çoxdu.
Artıq bir adam yoxdu.
Kimə artıq deyəsən
Hərənin öz taleyi,
    Öz vaxtı,
        Öz baxtı var.
Kimin artıq olduğun
Axı necə deyəsən?
    Hansı haqla?
        Niyə sən?
Heyf bu sualları
Özümə verməmişəm.
Elə bil mən özümü
Heç zaman görməmişəm.
Elə razı olmuşam
Görkəməmdən, özümdən,
Sözümdən, qaş-gözümdən.
Güzgüyə də baxanda,
Özümü görməmişəm
Baxmışam xəyalıma.
Hikkəm zindan olubdu
Mənim yazıq ağıma.
Hikkəm, öfkəm qəlbimə,
Başıma hakim oldu,
Bax axırda kim oldum.
Mən insan öldürəndə
Heç özüm də bilmədən
Allahlıq iddiası

Keçibdir ürəyimdən.
Elə bil ki insanı
Guya mən yaratmışam
Mən də öldürəm onu.
Allahım, gör nə boyda
Günaha əl atmışam.
Ölüm Allah əmridi
Burda mən kiməm axı.
Allahım, bu günahı
Necə yuyacağam mən?
Üzümü ayağına
Necə qoyacağam mən.
Mən onu öldürəndə
Görməmişdim üzünü.
Baxmışdım, görməmişdim
Sifətini, gözünü.
Gözümü bağlamışdı
Hikkə, nifrət, qəzəb, kin,
Beş ildir o anlara
Qayıdıram mən hər gün.
Hər gün dönüb yenidən
Qatil oluram yenə.
Hələ indi baxıram
Üzünə, gözlərinə.
Heyrətdən bəbəyində
Göz yaşı donub qalıb.
Bir küncdə körpəsiylə
Yoldaşı donub qalıb.
İstədim ki, ağrısın,

İstədim ki, ağlasın
Bəbəyində göz yaşı
Ərisin, axsın dedim.
Qadınının ölümü
Yandırsın, yaxsın dedim.
Öldürdüm arvadımı,
Sonra da övladımı.
Hələ onun gözünün
Açılmamışdı donu.
Birdən gəldi üstümə
Dişlərini qıcayıb.
İt kimi mırıldadı
Yox, deyəsən lap hürdü,
Mən atəşi açanda,
O üzümə tüpürdü.
Mən bir an şoka girdim,
Güllələr qurtarmışdı
Hələ tətik çəkirdim.

***

Beş ildir ki, hər gecə
Bu səhnə təkrar olur.
O vaxt eşitmədiyim
Güllələrin səsindən,
İndi, indi hər gecə
Qulaqlarım kar olur.
O vaxtdan gündə yüz yol
Üzümü yuyuram mən.

O tüpürcəyi hər an
Üzümdə duyuram mən.
Uzaqlaşdıqca illər,
Yaxınlaşır o anlar.
Gözümdən pərdə qalxır,
Aydınlaşır olanlar.
Körpə bu olanları
Oyun bilib sevindi.
Gözləri parıldadı
Körpə dodaqlar güldü...
Gülüşü həmin anda
Çilıkləndi töküldü...
Fitnə-fəsada görə
Niyə töküldü bu qan.
Körpənin də üstünə
Tətik çəkərmi insan.
Atasını yandırıb
Atəşə yaxmaq üçün.
Bu qisas öc almaqdı,
Öc alıb ucalmaqdı
Mən kimi axmaq üçün.
Güllələnmə versələr
Bundan yaxşı olardı.
Yox, yox bu bir qatilin
Cəza çəkmə yerindən
Bir qaçışı olardı.
Mən insan deyiləm ki
Fəlakətəm, bir qəza.
Bu günahı yumağa,

Azdır mənə, çox azdır
İki ömürlük cəza.
Güllələnsəydim əgər,
Qəlbi kor, gözləri kor
Gedəcəkdim dünyadan.
Qatil, cahil və nadan
Gedəcəkdim dünyadan.
İndi ağullanmağın,
Düşünməyin, qanmağın
Nə xeyri var ki daha.
Hansı ümidim qalıb
Gələcəyə, sabaha.
Geriyə də yol yoxdu
Olub, nə olubdusa.
Allahın səbri böyük,
Bizim ömrümüz qısa...

***

Onu bəyəndi, getdi
Qızların ən gözəli.
Daha niyə gizlədim
Mən də sevirdim, bəli.
Onun gətirdi baxtı,
Onun gətirdi əli.
O biznes adamıydı,
Həm də lap mükəmməli.
Mən polis mayoruydum
Həm də ağırdı daşım.
Onun pulu çox idi,

Mənim dava-dalaşım.
Neçə yol ilişdirdim,
Hər sudan quru çıxdı.
Ən bulanıq sudan da
Çıxdı, dupduru çıxdı.
Mənim polis yoldaşım
Yanında oğru çıxdı.
Bu varlı adamların
Külün eşəni çoxdu.
Qorxa-qorxa yığdığı
Puldan düşməni çoxdu.
Yaman yeyəni də var,
Yaman deyəni çoxdu.
Kölgəsini, adını
Gürzlə döyəni çoxdu.
Hər yandan tanış-biliş
Məni hey firtlədi,
Səndən yaxşı yaşayır
Qapısında it dedi.
Dalaşsanız döyərsən,
Güləssəniz yıxarsan.
Dirəşsəniz sən onun
Axırına çıxarsan.
O sarayda yaşayır,
Sən də bir it damında.
Görürsən saya salmır
Hökumət adamın da.
Onu da yəqin belə
Qaynadırdılar hər gün.

Bizi ortaya salıb
Oynadırdılar hər gün.
Bir gün xəbər göndərdi,
«Deyin keçə bilmirəm
Köhnə salam-kəlamdan.
Birinə pul verərəm,
Üzünə şahid durar,
Şahid durar yalandan.
Qurana da and içər,
Ömrü türmədə keçər.
Özünü yığıdırsın,
Quzu olsun, dinc dursun».

***

İnamıma qəsd oldu,
Həyatım alt-üst oldu.
Aləm başıma uçdu
Bu aləm heçdi, boşdu.
Bu dünya bir qoz imiş
Onun da içi puçdu.

***

Sözünün bir haqqı var
Təki pul verən olsun.
Yüz-yüz şahid tapılar,
Pullar ilə açılır,
Pullar ilə qapanır,
Zindanlarda qapılar.

Geymim əynimdə - polis,
Rütbəm çiyimdə - polis,
Silahım belimdədi,
Bu gün, bu saat, indi
Qanun öz əlimdədi.
Mən haqq keşikçisiyəm
Qoymaram haqqı ölsün.
Mən qalib gəlməliyəm
Sabah nə olur, olsun!

***

Dörd addım sola, sağa,
Dörd addım arasında
Bir ömür yaşamağa,
Məhkum olunmuşam mən.
Divarın o üzündə,
O həyatın özündə
Haqsızlıqlar doludu.
O da insan ömrüdü,
O da insan yoludu.
O haqsızlıq içində,
Ömürlük cəza çəkən
Yenə insan oğludu.
Əli qanlı qatiləm,
Bu bəla azdı mənə
Allah nə bəla versə,
Deyim yenə, ver yenə.
Rəhm diləməyə də

Nə qibləm, nə üzüm var.
Özümə demək üçün
Bir ömürlük sözüm var.
Ömürlük məhkumların
Zindanı daş qəbirdi.
Bu dörd divar daş deyil,
Daşa dönmüş səbirdi.

15.XI.2008

DAYANACAQDA GÖRÜŞ

*Bu dünya bir dayanacaq,
Allah bilir,
Kim nə qədər
Dayanacaq.*

Soltan dedi:

–Allahım, mənə kömək elə.

Soltan müəllimə elə gəlirdi ki, olanların ona heç bir dəxli yoxdu. Gələnlər onun üstünə gəlirdi, onu qucaqlayırdı, kimi hönkürdü, kimi kövrəlirdi, kimi də sakitcə onu qucaqlayır: "Allah sənə səbir versin" – pıçıldayırdı. Bunlar hamısı köhnə, səssiz kino lentlərinə oxşayırdı. Soltan müəllim elə bil özünə də kənardan baxır, bu köhnə, səssiz filmdə özünü əlacsız, yazıq vəziyyətdə görür, kömək edə bilmirdi. Bu olanlara hardansa uzaqdan, yuxarıdan baxırdı. Elə bu lentdə iyirmi bir yaşlı oğlu Qisməti mafəyə qoyub adamlar çiyində aparırdı. Soltan müəllimin də qoluna girmişdilər, mafənin dalınca qəbiristanlığa aparırdılar. Elə bil ona sübut eləyirdilər ki, oğlun Qismət ölüb. "Bax, aparırıq dəfn etməyə, gedək gözlərinlə

gör. İnan, daha onun hardansa qayıdıb gələcəyini gözləmə".

Molla Soltan müəllimə yanaşdı:

–Professor, qəbrə düşün, uşağın yanına, mən Quran oxuduqca ona toxunun.

Soltan istədi etiraz etsin, desin ki, "oğul atanın məzarına enər, ata oğulun yox", dili tərpənmədi, dodağı açılmadı. Məzara endi. Əlini kəfənə toxunduranda qəlbində qəribə bir ümid oyandı. "Bu çox yaxşı adətdi. Bəlkə uşaq ayıldı. Əlbəttə ki, yanında olmağım yaxşıdı. Ayılar, qorxar". Sonra qolundan yapışib ona qəbirdən çıxmağa kömək elədilər. Qəbrin üstünə beton plitələr düzdülər. Plitələrin üstünə beton suvaq çəkdilər. Elə bil deyirdilər: "bax, ölüb, görürsən, üstünü də örtüdü". Kimsə kürəyi ona uzatdı. O, əyilib bir ovuc torpaq götürdü, məzarın üstünə atdı.

Soltan müəllim yas mərasimlərində çox olmuşdu. Bu adət-ənənəni əzbər bilirdi. Bunlar ona uzun, darıxdırıcı, üzücü görünürdü. Mərasim qurtaranda dərin bir nəfəs alıb qəbiristanlıqdan tez uzaqlaşmağa çalışırdı.

İndi Soltan müəllimin qoluna girib onu qəbiristanlıqdan çıxarmaq istəyəndə az qaldı qışqırsın: "Hara?! Nə tez?! Uşaq qaldı". Dili tərpənmədi, dodağı açılmadı, səsi çıxmadı. Əslində, Soltan müəllim kənardə idi, uzaq-

da, hardasa yuxarıdan bu mənzərəyə baxırdı. Heç nəyə qarışmağa, əlavə etməyə, dəyişməyə gücü çatmırdı. Onu qəbiristanına aparən insan seli geri qayırdı. Çadıra gətirdi, onu məclisin başında otuzdurub, dalğa geri çəkildi. Hər kəs yerini tutdu və hər kəs öz qayğısına, öz söhbətinə qayıtdı.

Soltan müəllim bir anda özünü onun dərdinə, özünə yad adamların arasında hiss etdi. Ürəyi darıxdı, ətrafa boylandı. Yanında oturub yerini rahatlayan molla narahatlığını hiss edib ona tərəf əyildi:

–Professor, nə lazımdı? Nə istəyirsən?

Soltan müəllim biganə Adam kimi onun üzünə baxdı:

–Durub qaçmaq istəyirəm.

Molla onu başa düşən Adam kimi başı ilə təsdiq etdi. Əlini onun əlinin üstünə qoydu:

–Bismillahi rəhmani rəhim. Professor, özündən və ölümdən hara qaçmaq olur ki, qismət budu.

Qismət sözünü eşidəndə Soltan müəllim elə bil səksəndi, ayıldı:

–Qismət, Qismət – deyib, təslim adam kimi başı ilə təsdiq etdi.

–Bağışla, professor, cənnətliyin adının Qismət olduğu yadımdan çıxmışdı, bağışla...

–Allah bağışlasın, neynək. Qismət qis-

mət olmadı, olmadı...

Axıra Nəsrin xanımın yanında qapı qonşusu Çiçək xanım qalmışdı. Qucaqlaşdılar, Çiçək kövrəldi, tez də göz yaşlarını sildi:

–Adam söz də tapmır deməyə, nə deyəsən. Bilirəm, işığın qaralıb. Bilirəm, belin qırılıb, bilirəm. Amma yenə sən güclüsən, güclü ol. Bundan betərindən Allah saxlasın.

–Ay bacı, bundan betər...bundan betər nə var ki...

–Vallah var, gündüz Soltan qədəşə fikir vermişəm. Bu iki gündə kişinin üzü çöngələ qalıb. Sən gərək ona dayaq olasan. Bilirəm ey, çətindi, Qismət elə bizim də balamız idi. Bir ağız dolusu xala deyirdi ki, üç-dörd dəfə can deyirdim, ürəyim soyumurdu.

–Bilirəm, ay bacı, bilirəm. Səni çox istəyirdi.

–Qurban olum, özünü ələ al. Kişini sınağa qoyma. Ava-qavasına baxma, kişilər dərdə dözə bilən şey deyillər, əsas da övlad dərdinə. Ürək-dirək ver, qoru. Allah göstərməsin, ortada qalarsan. Kimin var ondan başqa?!

–Düz deyirsən, ay Çiçək. Haqlısan. Bu bəlkə qırıb-dağıtmağa gəlib. Düz deyirsən, gərək dirənək, dayana bilək.

Nəsrin Çiçəyin nə dediyini yaxşı başa düşürdü. Qərara almışdı ki, gərək Soltana mehribanlıq göstərsin. Xoş sözlər desin. Amma necə? Çünki lap əvvəldən evdə hökmranlıq Nəsrində idi. Onun bir sözü iki olmazdı. Acı sözünün üstündən keçilərdi. Nəsrinin atası İsmayıl Dağlaroğlu akademik, Fəlsəfə İnstitutunun direktoru idi. Soltan da universiteti bitirib, akademiya mövzu götürüb, işə düzəlmişdi. Dağlaroğlunun əvvəl ona yazığı gəlirdi, bilirdi ki, atası, Soltan kiçik olanda rəhmətə gedib, ona anası baxıb. İki ay idi ki, institutda işləyirdi, anasının öldüyünü xəbər verdilər. İnstitutda pul yığıdılar ki, ona versinlər. Götürmədi. Onun bu xasiyyəti akademikin xoşuna gəldi. Özü bir neçə alimlə kəndə yasa getdi. Soltangilin kəndində bu hadisə hələ də bir nağıl kimi yaşayır. Sonra Soltan daim İsmayıl Dağlaroğlunun himayəsində oldu. Namizədlilik müdafiə etdi. Dağlaroğlunun evində hər məclisə dəvətli sayılırdı. Nəsrinlə yaxın münasibətləri yarandı. Toyları oldu. Amma Dağlaroğlu əvvəlcədən şərt qoymuşdu ki, gərək bizimlə yaşayasınız. Soltan razılaşmaq istəmədi. Gördü akademikin əməlli-başlı xətrinə dəyib. Sonra könlünü aldı. Dedi: "Belə çıxmasın mən gəlin gəlmişəm. İcazə verin ev tutum. Nəsrini ora gəlin

aparım, bir-iki ay yaşayaq, sonra köçərik sizə". Elə də etdilər. Yaşadıqları bu illər ərzində Soltan bir dəfə də olsa Nəsrinin üstünə səsini qaldırmamışdı. Yox, yox qorxudan deyildi. Əvvəllər evdəki ağbirçəyə, ağsaqqala hörmət edirdi. Onlar dünyasını dəyişəndən sonra isə Nəsrini tək, qəlbisinq sayırdı. Onun ərköynlüyünü qoruyub saxlayırdı.

Çiçəyin "ortada qalarsan" sözü Nəsrini bərk qorxutmuşdu. Soltana mütləq dil-ağız etməli idi. Amma necə, nə desin? Çox sözlər fikirləşdi, çox götür-qoy elədi, layiqli bir-iki cümlə quraşdırma bilmədi. Soltan evə girəndə isə Nəsrinin ürəyində, beynində olan bütün ağrılar, sözlər pərən-pərən düşdü. Soltanın üstünə yeridi. Nəsrinin ixtiyarsız, əlacsız yerişi, mavi gözlərindəki ümitsizlik, boşluq, havasızlıq Soltanın dizlərini titrətdi. Ayaqları onu saxlaya bilmədi. Soltan kresloya çökdü. İki gün idi Soltan hər şeydən çox bu görüşdən qorxurdu. Nəsrinlə üz-üzə gəlməkdən, göz-gözə baxmaqdan qorxurdu. Nəsrin saçını yolub, yaxasını cırıb ondan oğlunu istəyəcəkdi. Nəsrin səssiz-səmirsiz gəlib kreslonun qabağında dizi üstə düşdü, qorxmuş uşaq kimi Soltanı qucaqladı, başını onun dizinə qoydu. Soltan titrəyən əlləri ilə Nəsrinin kürəyini sığalladı elə bil, "qorxma,

sakit ol, mən burdayam" deyirdi.

Soltan – pıçıldadı Nəsrin. Soltandan səs çıxmadı, daha doğrusu, Soltan bir-birinə yapışmış dodaqlarını tərpedə bilmədi. Nəsrin bir də "Soltan" – dedi.

–Hı...

–Biz neyləyəcəyik, ay Soltan. Necə yaşayacağıq?

Soltan boğuş bir səslə "görək də"... – dedi.

Nəsrin alnına bir damla düşdüyünü hiss etdi.

–Ağlayırsan?! – deyib, cəld başını qaldırıb Soltanın üzünə baxdı.

Soltanın iri qara, işıqlı gözlərinin üstünə elə bil hansısa naşı rəngsaz qara rəng çəkmişdi. O rəng qurumuşdu, indi o rənglərin arasından su axırdı. Soltan onun baxdığını görüb özünü ələ aldı:

–Yox, yox, vallah ağlamıram, Nəsrin, ağlamıram. Su özü axır. Anam öləndə ağlamamışdım. Yığılıb daşlaşıb qalmışdı buramda – o hulqumundan yapışdı – burda neçə illər idi deşirdi boğazımı. İndi əriyib özü axır, ağlamıram.

Nəsrin bərk qorxdu, Soltanı daha bərk qucaqladı.

–Qurban olum, Soltan, Soltan, başına dönüm sən ölmə. Ölmə, qadan alım, ölmə

sən – nə düşündü sə, tələm-tələsik ayağa qalxdı – dayan, sənə valerian gətirim – danışa-danışa otaqdan çıxdı və tez də bir əlində stəkan su, ovucunda iki sarı həblə gəldi – bu sənə yaxşı təsir eləyir. Gərginliyi götürür – Nəsrin bu sözlərin arasında həbi Soltanın ağzına qoydu. Uşaq yedizdirən kimi suyu içizdirdi. Onun üzündən, alnından öpdü və baxdı ki, Soltanın iri qara gözlərinin üstündən rəng yuyulub gedib, gözlər dirilib. Soltanın gözlərindən öpdü – gözlərinə qurban olum, ay Soltan. Soltanın dodaqları ağlamaq istəyən körpə dodaqları kimi titrədi, mavi gözlərindəki yaxınlaşan leysanı görüb Nəsrinin başını sinəsinə sıxdı.

– Ağla, Nəsrin – dedi, – ağla, doyunca ağla. Sən nə yaxşısanmış. Sən, sən beləsənmiş.

Onlar bir-birini tanıdığı otuz il ərzində heç vaxt belə yaxın, belə səmimi olmamışdılar. İndi dünyada iki tənha insan acı bir yağış altında bir-birinə qısılib dayanmışdı. İyirmi beş il bir otaqda yaşayıb, bir-birini yenidən, indicə tapmışdılar.

Bir qədər sükutdan sonra Soltan sinəsindən, lap elə bil öz ciyərindən Nəsrinin pıçiltısını eşitdi.

– Sabah tezdən məni uşağın yanına apar.

Soltan öz-özüylə danışan adam kimi:

– Yaxşı, amma sən də orda özünü yaxşı

apar.

Bir xeyli susdular. Nəsrin başını Soltanın sinəsinə bir az da bərk sıxıb:

–Yaxşı, yəni nə təhər?

–Onsuz da bizə olan olub. Nə bilim yaxşı, yəni elə belə.

Bu söhbətdənmi, boğazında daşa dönmüş göz yaşlarının əriyib axmasındanmi, valerian həbindənmi, Soltan özünə gəldi. Gərginlik yox, yorğunluq hiss etdi.

–Görəcəkli günlərimiz varmış, Nəsrin, – Nəsrinin başını öpdü – bu dərd biznən yaşamağa gəlib, buna öyrəşməliyik. Qalx, qalx, əzizim, gedək yataq.

Yerinə uzanan kimi Soltanı yuxu apardı. Nəsrin gözlərini tavana zilləyib gözləyirdi. Heç nə düşünə bilmirdi. Qismət doğum evindən gələn gündən Soltan hər dəfə bir bəhanə ilə gecə saat iki-üç arasında yuxudan ayılır, uşağın otağına keçir, Qismətə tamaşa edir. Nəsrin ayılıb soruşanda deyirdi: "elə bildim uşaq ağlayır", "taqqıltı eşitdim, elə bildim yıxılıb", "hava soyuqdu dedim üstünü açmış olar". Sonrakı illərdə daha Nəsrin də soruşmurdu, Soltan da bəhanə axtarmırdı. Hər gecə yuxunun şirin vaxtı ayılırdı, tualetə getmək bəhanəsi ilə Qismətin otağını girirdi. Qismət də buna vərdiş etmişdi. Son illərdə çox vaxt atasının otağa girdiyini yuxuda hiss

edirdi, gözünün birini açıb "ata, sənsən?" – deyirdi. Cavabı gözləmədən o biri üzə çevrilib yatırdı. İndi də Nəsrin gecənin o vaxtının gəlməyini qorxa-qorxa gözləyirdi. Nəhayət, o vaxt gəldi. Nəsrin haqlı imiş. Soltan yerində qurcalandı. Gözləri yumulu durub çarpayından ayağını salladı. Şətəlləri ayaqları tapdı, geydi. Yerdən gözləri yumulu qalxdı, tualet tərəfə getdi, çatanda dayanıb, geri, Qismətin otağına addımladı. Qapını açdı, gözlərini də elə indi qapı ilə bərabər açdı. Çarpayını boş görüb gözlərini bir az da geniş açdı, yuxusu tamam qaçdı. Yadına dünənki gün düşdü. "Off" – dedi. Keçib Qismətin çarpayısında oturdu, bir də "off" – dedi. Nəsrin özünü yuxuluğa vurub yatağından qalxmasa da, olanları eynilə belə təsəvvür edirdi. "Off" səsini eşidəndə hıçqırmaqdan özünü zorla saxladı, ağlaya-ağlaya:

–Can, anası ölsün Soltanın... – pıçıldadı.

–Allahım, mənə kömək eylə. Allahım...

Nəsrin gözlərini qurulayıb Soltanın yanına getmək istəyəndə, Soltanın qəzəbli səsini eşitdi:

–Bunu istəyirdin, Allahım. İstəyirdin sənə yalvarım. Bilirəm, bu qəza deyildi, cəza idi verdin mənə.

Nəsrin əllərini göyə qaldırıb Allaha yalvardı:

–Allahım, ona fikir vermə, dərd onu çaşdırıb, dərd belini qırıb, aqlını alıb, özün hamıdan yaxşı bilirsən, birliyə, böyüklüyə bağışla onu. – Nəsrin ara vermədən pıçiltı ilə Allaha yalvarırdı. Qismətin otağından Soltan daha qəzəblə dilləndi:

–Hə, indi yalvarıram sənə, ləzzət alırsan, al! Yer üzünü insan adlanan bu məxluqla doldurmusan. Altı milyard insan minlərlə dillərdə sənə dua edir, yalvarır. Tərif deyir, yaltaqlanır. Bu xaravod burulğanında məst olub həzz alırsan, al!

Nəsrin özünü saxlaya bilməyib otağa qaçdı. Soltan Qismətin çarpayısında oturub, əllərini göyə açıb, gözlərini tavana zilləmişdi. Elə bil orada kimi isə görürdü. O gördüyünə qarşı üsyan edirdi. Nəsrin gəlib onun əllərini aşağı saldı:

–Soltan, Soltan, başına dönüm sakit ol! Allahım, keç günahımızdan, bunu mən tən-haya, kimsəsizə bağışla, Allahım. Əstəğ-fürullah elə, Soltan. – Nəsrin elə qorxmışdu, bütün bədəni əsirdi, danışa-danışa Soltanı otaqdan çıxarırdı. Nəsrinə elə gəlirdi, iki dalaşanın arasına girmişdi. Soltanı otaqdan çıxardı. Soltan da, Nəsrin də otaqdan çıxan kimi susdular. Dərin nəfəs aldılar. Hər ikisi bir az əvvəl Allahla üz-üzə dayandıqlarını sanırdılar. Qismətin otağından çıxan kimi,

yaradanla onların arasına uzaq, çox uzaq, sonsuzluğa kimi uzaq bir məsafə çökmüşdü. Bu məsafənin belə uzaq olduğundan hər ikisi də rahatlandı, dərin bir nəfəs aldı. Dinməz-söyləməz yataq otağına keçdilər.

Günlər keçirdi, cümə axşamları eləməməyi qərara almışdılar, üç, yeddi verdilər. Onsuz da hər gün ev gələn-gedənlə dolu olurdu. Ən çətini hər gecədən səhərə çıxmaq idi. Bu günlər ərzində hər gecə Soltan yataqdan qalxanda, Nəsrin də ayılıb onun ardınca gedirdi. Soltan Qismətin otağına dönəndə Nəsrin onu ayılırdı. O da tam ayılıb öz otağına qayıdırdı.

İndi də beləcə qayıtdı, yatağa uzandılar, bir müddət susdular. Soltan Nəsrinin saçlarını oxşadı...

–Nəsrin, sən məndən nigaran olma. Bu vərdişdi, bir növ, adətkər olmuşam. Gör, iyirmi bir ildi eyni vaxtda ayılıram. Mənə görə yuxunu qaçırma. Nigaran olma. Yadındadı, mən papiros çəkirdim, həm də çox çəkirdim. Qismət evə gələn gündən tərgitdim. İyirmi bir ildi çəkmirəm. Amma Nəsrin, bu iyirmi bir ilin gecələrinin çoxunda yuxuda papiros çəkə-çəkə deyirəm "bu zəhrimarı belə çətinliklə tərgitmişdim, yenə başladım?" – deyirəm. İndi bunu da birdən-birə tərgitmək çətin olacaq. Sən məni bağışla.

–Başa düşürəm. Nigaran deyiləm. Bir sən özün-özünlə danışanda qorxuram. O qurban olduğuma ağ olanda qorxuram. Bu yeri-göyü yaradanla nə işin? Bizə övladı verən də o idi, alan da. Şükür böyüklüyünə, bizimki də bu qədərmiş.

–Əvvəla, mən onnan danışmıram, özüm-özümə danışırım. Bir də axı sən bilmirsən, cicim kənddə namaz qılanda mən burda Allahsızlıqdan məruzələr oxuyurdum. Mən rəhmətlik sosializmin, ölüb getmiş ateizimin elmlər doktoruyam. Yoxdu, yoxdu deyə – deyə gəlib alim olmuşam, indi yoxdu dediyimlə necə danışa bilərəm. Nəsrin yerindən qalxıb oturdu, diqqətlə Soltana baxdı:

–A kişi, vallah məni qorxuzursan. Əstəğfürullah de. Tövbə elə, səndə günah yoxdur, o vaxt belə idi. Hərə bir yannan çörək qazanırdı. Sən də helə. Soltan, bilirəm yandığından nə gəldi danışırısan. Özünü ələ al. Sənə bir həb gətirim at!

–Yox, yox. Səni də yuxudan elədim. Yat, qorxma. Bağışla, mənə fikir vermə. Papirosu tərgidəndə də bir müddət belə oldum. Qınımdan çıxdım. Yavaş-yavaş özümü qaytarıb qınıma salacam.

Nəsrin Soltanın danışığında bir qarışıqlıq, uyğunsuzluq hiss elədi. "Papiros tərgitmək hara, gözünün ağı-qarası bir oğlunun

ölümü hara. Son gecələr evdə tək qalan kimi öz-özünə danışır. Bu yaxşı əlamət deyil. Sarsılıb, gərək onu psixoloqa göstərəm, vaxtında üstünə düşmək lazımdı" – qərara aldı Nəsrin.

–Yat, sən də yat, ay Soltan. Allah rahatlıq versin.

Səhəri gündən Nəsrin Soltanın hərəkətlərinə, sözlərinə diqqəti artırdı. Gördü evdə çox ehtiyatla yeriyir. Elə bil ayağının altında nəyinsə qalacağından qorxur. Bəzən ətrafına baxıb gülümsəyir. Bir gün Nəsrin xörəyin qaynar suyunu qazana süzüb qabyuyana atmaq istəyəndə Soltan onun qolundan tutdu. Qazanı əlindən aldı. Qabyuyana yanaşib "bismillah" – dedi, boşaltdı. Nəsrinin ona diqqətlə baxdığını görüb gülümsündü.

– Rəhmətlik nənəm, elə cicim də, qaynar suyu bir yerə atmazdan əvvəl "bismillah" deyərdi. Bizim görmədiklərimiz, görə bilmədiklərimiz var. Odu, suyu qəfil töküb cinlərin uşaqlarının əl-ayağını yandıra bilərik. Bismillah deyəndə onlar eşidir, çəkilir. Yoxsa onlar da bizə ziyan verə bilər.

Nəsrin başını buladı:

– Ateistlərin axırını elə belə gördüm. Ya cindar olurlar, ya da faldar.

– Yaxşı, ay Nəsrin, onun buna nə dəxli? Sən şəhər uşağısan, bilmirsən. Bizim yer-

lərdə yol yanında qoca bir ağacın kölgəsinə girməmişdən ağaca salam verirlər. Bəlkə orda dincələnlər var. Ağacın kölgəsinə sığınırsan, barı özünə salam ver. Hələ də bizdə elə adamlar var, öz evinə girir, bilir ki, evində heç kəs yoxdu, öz evidi də. Amma qapını açan kimi evinə salam verir.

– Bağışla, Soltançik, bağışla. Ora lap dəlixanadır ki...

Soltan hirsini gizlədə bilmədi:

– Niyə dəlixana olur. Siz bəyəm yerin göbəyisiz! Dünyada boş yer var? Hər qarış torpağın minlərlə sakini var.

Nəsrin səhv etdiyini başa düşdü. Vəziyyətin ciddi olduğunu anladı. Onu sakitləşdirməyə çalışdı.

–Bağışla, zarafat eləmək istədim. Deyəsən mən yumor hissimi də itirmişəm. Sən allah, bağışla, ay Soltan. Bu dərd elə ağır, elə böyükdü, elə qəfil düşdü başımıza, bizi əyib içimizdə olan hər şeyi qatıb-qarışdırıb. Bir göz qırpımında uşağın qırxı çatdı. Allah, qırx gündü balam, oğlum, Qismətim yoxdu...Soltan ona yanaşib qolunu Nəsrinin boynuna saldı, o yan-bu yana baxıb, xəlvət iş görən adam kimi, xanımının saçına dodaqlarını toxundurdu.

–Can, ay Nəsrin, sən od içində yanırsan, mən də hətərən-pətərən danışırım. Vaxt da

elə ağır keçir. Bu uşağın yoxluğu qurtaran şeyə oxşamır. Ondan uzaqlaşmaqdan, bu yoxluq hər saatla, hər günlə bir az da yaxınlaşır. Bizə kömək olun, ay evdəkilər, çöldəkilər, yerdəkilər, göydəkilər.

Nəsrin təəccüblə ona baxdı:

–Qırxa adamları çağırırlar. Gərək siyahı tutaq.

–Tut, Nəsrin, tut, verin bir-bir zəng etsinlər.

–Bəzilərinə özün gərək zəng edəsən, bilirsən kimləri deyirəm.

–Dəvət edərəm balamın toyuna...

Soltanın hərəkətlərində, danışığında nizamsızlığı, məntiq dolaşıklığını Nəsrin görürdü, haqlı olaraq ciddi narahatlıq keçirirdi. Soltanın ruhi çaşqınlıq kimi nəzərə çarpan hərəkətləri, danışığı günbəgün daha qabarıq gözə çarpırdı. Nəsrin daha çox qorxuya düşürdü. Axır vaxtlar Soltana başı elə qarışmışdı ki, uşağın qırınının necə keçdiyini də bilmədi. Qəti qərara gəlmişdi ki, qırx çıxan kimi Soltanı həkimə göstərsin. “Gərək Çiçəklə danışım. Bu işi elə gərək ki, onsuz da həssas olan vəziyyəti daha da gərginləşdirməyəkdir”. Soltan alim də olsa, ömrünün qırx ilini şəhərdə yaşasa da, Nəsrin onu kəndli, kənd psixologiyası ilə yaşayan insan sayırdı. Ona desə ki, psixiatr həkim səni

müalicə etsin, Soltan üçün bu, xüsusilə bu həssas vaxtında "səni dəlixanaya qoyaq" kimi səslənəcək. Və bunun nəticəsini təsəvvür etmək çətindir. Bunun deyiliş tərzini, formasını, xüsusilə Soltan anlaya biləcəyi dilini tapmaq lazım idi. Şəhərin baş psixiatri Nəsrinin uşaqlıq yoldaşı idi. Soltanı da yaxşı tanıyırdı. Adı Cəfər idi. Nəsrin ona Cefri deyirdi. Burada bir incə məsələ vardı. Gənclik illərində Soltan Nəsrini Cəfərə qısqanırdı. Doğrudu, bu çoxdan olmuşdu, amma nə bilmək olar. Şübhənin doqquz canı var. İllər sonra ürəkdə münbit şərait yaranan kimi cücərib boylana bilər. Sevdinin qadın, otuz il bir yerdə yaşadığın qadın kimi səni heç kəs tanıya bilməz. Hətta öz doğma anası da oğlu haqqında o qadının bildiklərindən az bilir. Qadın onu sevəndən sonra zərrə-zərrə araşdırır. Ürəyinin ən qaranlıq yerlərinə baş vurur. Onun düşüncəsinin məntiqini, hərəkətlərinin məntiqini, inkişafını öyrənir. Ona görə də ərinin hərəkətlərindəki ən kiçik uyğunsuzluq qadının gözündən qaçmır. Cümləsində ona aid olmayan, uzlaşmayan bir söz də qadının nəzərindən qaçmır. Ona xəbərdarlıq kimi səslənir.

Yerinə düşməsə də deməliyəm ki, oğlu ev, ailə, övlad sahibi olmuş analar oğul, gəlin üstündə hökmranlıq hissi ilə yaşayanda

unutmamalıdırlar ki, onların oğlunu onlardan daha yaxşı tanıyan qadın var. Onlar sizə qalib gələcəklər. Bir təsəlliniz var ki, sonra da onlara gəlinləri qalib gələcək. Amma gəlin ümidi də puça çıxmışdı. İndi Nəsrin xanımın atası, anası, oğlu, hamısı bir yerdə Soltan idi. O da belə. Əlbət ki, Soltanda olan bu dəyişikliyi onun yaşadığı faciənin üstünə atmaq olardı. Bu çox təbii də qəbul edilərdi. Amma Nəsrin xanım özünü aldatmaq istəyən, problemdən qaçan insan deyildi. O bilirdi ki, bu, başqa bir şeydi. Nəsrinin Soltanda görmədiyini bir şeydi. Soltanın həyatının Nəsrin bilməyən qaranlıq qatlarında mürgülü bir şey varmış və doğrudan da bu faciə ona təkan verib, oyadıb. Hər halda, bunu aydınlaşdırmaq lazım idi. Nəsrin yanılmamışdı. Qismətin üçü çox ağır keçmişdi. Səhər tezdən axşam qaranlıq düşənə qədər gələn-gedən əlindən dincəlməyə aman olmadı. Gecə hamı dağılandıqdan sonra ər-arvad əldən düşmüş halda yatağa girdilər. Nəsrini elə həmin an yuxu apardı. Soltan bir müddət o üzə, bu üzə çöndü, nə vaxt yatdığını bilmədi. Amma gecənin bir aləmi həmişəki kimi oyandı. Yuxulu-yuxulu tualetə tərəf getdi, elə gözləri yarımyumulu Qismətin otağına tərəf döndü. Qapını açdı. Qismətin çarpayısının yanında, küncdə üç nəfər otur-

muşdu. Onun gəldiyini görüb bir az kənara çəkildilər. Soltana elə gəldi ki, hələ tam ayılmayıb, yuxu görür. Gözlərini açdı. Yox, çarpayının yanındakılar ona baxıb mehribanlıqla mehribanlıqla gülümsünürdülər. Bu təbəssüm, mehribanlıq Soltanın ürəyindən keçən tükürpədən soyuq vahiməni götürdü. Soltan sakitləşdi. Nəsrini oyatmasın deyə pıçıltı ilə:

–Siz kimsiz? – soruşdu.

–Biz bir ailəyik, kölgəsizlərik.

–Burda neynirsiniz?

–Biz elə əvvəldən burdayıq.

–Mən sizi görməmişəm.

–Siz nəyi görürsüz ki, biz həmişə burda olmuşuq, bu ev olmayanda da burda idik, ev tikildi, evin altında qalmalı deyildik, evdə yaşadıq. İndi gözünüz açılıb, görən kimi də salamsız-kəlamsız, "siz kimsiz" – deyirsiniz.

–Nəsrin sizi görüb qorxacaq.

–O görməyəcək bizi.

–Bu yuxu deyil ki, siz yəni, doğrudan varsız?

–Əlbət ki, sən ateistsən, sizin üçün görmədiyiniz şey yoxdur deməkdir.

–Danışan hansınızdı, mən ayıra bilmirəm.

Bunlar işıqdan yaranmış insan siluətləri idi. Çarpayının baş tərəfində dayanan irəli

yeridi.

–Mənəm – dedi.

–Sənin heç ayağının səsi də gəlmir.

–Bizdən işıq da, kölgə də sərbəst keçib gedə bilir. Biz nuruq. Axı bizim anamız, atamız Adəmlə Həvvə kimi tamahı ucundan dünya meyvəsi yeməyib. Görünməzlərimiz görünməyə başlamayıb.

–Yəni belə şeylər var dünyada?

–Var. Sənin gözün açılib, görürsən. Görməyənlər elə bilir dünya bunlar üçün yarandı. Dünyada boş yer yoxdu. Ağıllı insanların çoxu görməsə də fəhmi ilə bilir ki, həyatda başqaları da var. Ağaca, oturmaq istədiyi ağac kölgəsinə salam verir. Bəzisi həтта öz evinə girəndə evə salam verir. Nənən, baban sənə deməyib ki, gecə çölə qaynar su, od atmazlar. Atası olsan, əvvəl "bismillah" de, səs çıxart, su, od düşən yerdən çəkilsinlər.

–Mən bunları eşitmişdim. Elə bilirdim boş şeydi.

–Ona görə də deyirdin Allah yoxdu, olsaydı görən olardı. Siz heç ətrafınızdakıları görmürsünüz.

–Mənim oğlum ölüb, Qismət.

–Hə...Qismət. Şən oğlan idi. Elə oyunlar çıxardırdı, elə tamaşalar göstərirdi bizə. Hey gülürdük.

–O sizi görürdü?

–Yox. Biz onu görürdük. İnsanlar evdə tək olanda elə bilirlər onları görən yoxdu. Əsl üzləri açılır, elə oyunlar çıxarırlar.

–Qismətim, oğlum öldü.

–Ölmədi, azad oldu.

–Nəydən azad oldu?

–Cəzadan.

–Hansı cəzadan?

–Sizin hər birinizin içində bizim kimi işıqlı bir nur var. Əslində, adam içinizdəki o nurdu. Siz ona ruh da deyirsiniz. O zərif ruha bu bədəni, piyi, əti, suyu, qanı yükləyirsiniz. Neçə kilosan?

–Yetmiş iki idim. İndi bilmirəm.

–Sənin zərif ruhun yetmiş iki kilonu necə daşıyır. Yazıq, yalnız bədən yatanda yazıq ruh qaçıb bir az dincəlidir. Oğlun yükdən azad olub. Xoşbəxti.

–Mən onu görə bilərəm?

–O bizim işimiz deyil. Biz, adətən, heç bir işə qarışmırıq.

–Deyirsən Qismət sağdı...

–Ruh ölmür axı.

Nəsrin yuxudan ayılıb yanında Soltanı görmədi. Tez ayağa qalxdı. Qismətin otağına qaçdı. Qapı açıq idi. Soltan Qismətin çarpayısında uzanmışdı.

–Soltan, ay Soltan, oyan, canım. Oyan,

ay Soltan.

Soltan oyandı, gözünü açmadan:

–Hı...elə gözəl yuxu görürdüm – dedi. Gözünü açdı, otağın küncündə həmin üç nəfər yenə dayanmışdı. Ona baxıb gülümsəyirdi: – Siz burdasız? – dedi. Üçlərdən biri ona əli ilə sus işarəsi elədi.

–Nəsrin qorxar, ehtiyatlı ol.

–Hə... – dedi, Nəsrinə baxdı.

–Hələ ayılmamısan?

–Yox, ayıldım, gedək.

–Xeyir ola, yuxuda kimi görmüşdün ki, mənə "siz" deyirdin?

–Oğlumuzu gördüm, gördüm ölməyib deyillər.

–Of, of, of, ay kişi, evimiz elə yıxılıb ki, bir də dikələn deyil. Gəl, gəl görək. Sən alim adamsan. Görək reallıqla barışasan.

–Olmaz mənim kimi alimdən, ölmüş sosializmin ölüb çürümüş ideologiyasından yazıb, elmlər doktoru olmuş bir müqəv-vayam.

–Yaxşı, sən Allah bəsdir. Başqaları kimi işini o, bu yazmayıb ki. Özün çesni yazmısan, müdafiə eləmişən. Yuxuda nə görmüşdün?

–Hə...yadımdan çıxdı. Yadıma düşəndə danışaram.

Soltan gördü ki, kölgəsizlərdən böyüyü

onun yanı ilə gedir – hara belə – dedi.

Nəsrin ayaq saxladı, ona diqqətlə baxdı:

– Necə yəni hara? Gedək yataq. Səhərə hələ xeyli var.

Nəsrinin şübhəsinin əsası o gecə qoyuldu. Soltana diqqəti artırdı. Akademiyaya zəng edib institut direktoru ilə danışdı. Soltanın yorğun, çaşqın olduğunu dedi. Qırx çıxandan sonra da Soltanı bir müddət iş buraxmaq istəmədiyini dedi. Dedilər ki, Akademiyanın binası əsaslı təmir olunur. Toz-torpaq içindəyik. Gəlməsinə ehtiyac yoxdu. Maaş vaxtı-vaxtında hesabına keçiriləcək. Vacib iş olsa, zəng edərik. Biz bilirik ki, elmi kəşf etmək üçün Soltan müəllimin evində şərait burdan yaxşıdır – dedilər. Nəsrin bilmədi "kəşf" məsələsi zarafat idi, yoxsa sataşmaq idi. Ürəyində narahatlıq qalsa da, üstünü vurmamağı, Soltana da bu barədə deməməyi qərara aldı.

Soltan son günlər kölgəsizlərə elə öyrəşmişdi, görməyəndə darıxırdı, xüsusilə böyüyünü. Ailə başçısı da həmişə Soltanın yanında idi. Tək olan kimi söhbətə başlayırdılar. İndi də Soltan hava almağa həyəət düşmüşdü. Həyətdə yaşlılardan heç kəsin olmaması onu sevindirdi. Taxta oturacaq vardı. Soltan diqqətlə baxdı, oturacaq bulayıq deyildi. Əlini yanındakı boş yerə

vurdu, kölgəsizə oturmağa yer göstərdi.

–Qonşu, bu bədənin insana yük olması mənim üçün qaranlıq qaldı.

–Qonşu sözündən xoşum gəldi. Sən məni qəbul eləyirsən, deməli, inkişaf var.

–Sən mənə başa sal. Axı insan elə o bədənlə dünyaya gəlir.

–Dünyaya yox, anadan doğulur. Dünyaya anadan olandan doqquz ay əvvəl gəlib. Bir zərrə nur kimi. Sonra doqquz ay ona bədən geyindirirlər, yükləyirlər, dünya üçün hazırlayırlar. Əvvəl anasından yeyib bədəninə oturur. Nəinki bədəni gəzdirməyi, yeməyini də tapmağı boynuna çəkir. İnsan şəklinə düşür, dünyaya gəlir. Dünyaya gələn kimi necə ağır bir yükün altına girdiyini duyub ağlayır.

–Bəs niyə bədən çıxıb qaçmayır?

–Adəmi, Həvvanı yoldan çıxardan tamahdan onun övladlarında da var. Tamah qoymur. Sonra da Allah bu bədəni onların ruhuna zindan yaradıb. İnsan cəza çəkib təmizə çıxmalıdı. Cəza evindən qaçanı daha ağır cəza gözləyir.

–İnana bilmirəm, qonşu, insan ruhuyla, bədəniylə bir yerdə insandı. Bədən ona yük ola bilməz.

–Elə isə, niyə insan doğulan kimi yerimir, yüyürmür... aylarla sürünür, iməkləyir.

Sonra səndələyə-səndələyə birtəhər bədənini qaldırır.

–Danışmağı da bacarmır.

–Xeyr, körpə doğulan kimi ağlayır, az sonra gülür, danışır – bizim kimi. Körpələr bizi görür, bizimlə danışır. Onlar tək qalanda biz onları əyləndiririk. Doğulduğu ailənin, xalqın dilini öyrənmək üçün ona xeyli vaxt lazım olur – bir an susdu.

–Nə oldu?

–Pəncərədən Nəsrin xanım sənə baxır.

Soltan dönüb pəncərəyə baxdı. Nəsrin ona baxırdı. Soltan ona əl eləyib döndü, söhbətə başlamaq istəyəndə kölgəsiz ona susmaq işarəsi verdi.

–Niyə susum, indi nə olub?

–O xanım məni görmür axı. Elə bilər ki, öz-özünə danışırısan. Bu sizdə yaxşı əlamət deyil.

–Hə adamı dəli sayarlar. Başqa cür necə danışım?

–Bizim kimi.

–Necə?

–Diqqətlə bax mənə, üzümə bax.

Soltan fikir verdi, birdən hiss etdi ki, onun ağzı açılmır, dodaqlar tərپənmir. Amma danışmamış eşidilir.

–Bu necə olur?

–Sənin ruhunun gözü ilə yanaşı, qulaq-

ları da açılib. Sən mənim fikrimi eşidirsən. Sən də ürəyində düşünərək sual-cavab eləsən, biz eşidəcəyik. Yoxsa sənün başına çox işlər gələ bilər. İnsanlar dəli olmur ki, onlar ürəyindən keçənləri son dərəcə səmimi danışır və eləyir. Ətrafdakılar bu səmimiyyəti onlara bağışlaya bilmir. Aparıb salırlar dəlixanaya.

–İndi Nəsrin mənim haqqımda...

–Elə bilir ki, sarsılmışsan, xəstəliyə doğru gedirsən.

–Bəlkə Nəsrinə də görükəsiz. Onu hazırlayaram, sizdən qorxmaz.

–Yox, lap biz istəsək də, o bizi görə bilməz, onun ruhunun gözü-qulağı açıq deyil. Bizim barədə ona heç danışma.

–Nəsrinə nə olar?

–Heç nə. Bir az qorxar. Amma səni aparıb qoyarlar dəlixanaya.

–Niyə?

–İnsanlar görmədiyinə inanmır, belə şeyləri deyənləri də ya dəli sayır, ya da yalançı.

–Belə getsə, məndən də qorxmağa başlayacaq.

Pəncərədən baxan Nəsrin Soltanın həyətdə tək olduğunu görüb əvvəl ona yazığı gəldi. Sonra diqqətlə baxanda onun özü-özü ilə danışdığını hiss etdi. Çiçəyə deməyi

qərara aldı. Telefonu yığdı.

–Alo, Çiçək. Təksən? Lap yaxşı, bir bizə keç.

Dərhal qapının zəngi çalındı. Nəsrin qapını açdı. Çiçək elə danışa-danışa içəri girdi. Öpüşdü, görüşdü.

–Ay qız, vallah, Nəsrin, məndən olsa, sənin yanından bir an da əl çəkmərəm. Amma fikirləşirəm bu qədər gələn-gedən, ayaq altında qalmırsınız. Mən də bir yandan səni bezdirməyim. Soltan qədəş necədi? Evdədi?

–Yox – Çiçəyi pəncərənin qabağına gətirdi – odu e... Təkcə oturub.

–Darıxır da...

–Yox, ay Çiçək, qorxuram qara günlərim hələ bundan sonra başlaya...

–Niyə, nə olub?

–Diqqətlə bax. Öz-özünə danışır. Axır vaxtlar evdə də belədi, dolaşmaq sözlər deyir.

–A...a...dönüb bizə baxır. – Çiçək pəncərədən çəkildi.

Soltan dönüb Nəsrinə əl yellədi – a...a..., Nəsrin bacı, o, hardan bildi ki, sən ona baxırsan. Elə bil səni görürmüş.

–Görür, Çiçək. Deyirəm də...

–Burda nə var ki. Baxışımı hiss eləyib. Məhəbbətdəndi də... Ay qız, onun yerinə kim olsa havalanardı.

–Deyirəm bəlkə Cəfərə göstərək.

–Onda da dedin. Nə adla aparaq? İşi daha da çətinə salarıq.

–Bəlkə sən gedib məsləhətləşəsən.

–Cəflə?

–Hə?

–Deməz ki, Nəsrin, Soltan özü niyə gəlməyib.

–Deməz. Başımıza gələni bilir. Yasa da gəlmişdi. Soltanı ora aparmağa bəhanə tapsın.

–Bəlkə mən Qasançikə deyim.

–Yox, yox, ərin bilməsin. Ağzından söz qaçırar, kişi biabır olar. Ümumiyyətlə, bu mənim təşəbbüsüm olmasın. Cəfərə de ki, bir yol fikirləşsin, tapsın.

Soltan dönüb pəncərədən baxan Nəsrinə əl yelləyəndən sonra ürəyində danışmağı qərara aldı; düşündü.

–Düz deyirsən, dil danışanda baş, əl ona fikri izah etmək üçün köməkçi olur. Onda da adam kənardan özü ilə danışan dəli kimi görünür.

–Ay maşallah, öyrəndin. İnsanlar hamısı ürəyində danışır. Hamı ona ehtiyac duyar. Söz halını almamış fikir bəşəri dildir. Ən doğru fikirdi. Ruhun dilidi. Həmin fikir gəlib boğazda səsə, dildə, dodaqda sözə dönəndə bir xalqın dilinə dönür. Fikir içəridə çox

təmiz və səmimi olur. Boğaza, dilə, dodağa gəlincə həyata yaxınlaşır. Fikrin həyatla uzlaşmadığını görüb dil-dodaq ruhun düşündüyünü bədənin, başın xeyrinə redaktə edir, bəzən isə bədəni, başı salamat olsun deyər, fikrin tərsini sözə çevirib deyir.

–Niyə axı bir şeyi fikirləşsən, başqa şeyi deyəsen?

–Cəmiyyətdə hamı, elə sən özün də belə danışırıdın.

–İndi yox!

–Əlbət ki, indi itirəcəyin şey qalmayıb. Qalanlar da hələlik sənə əhəmiyyətsiz görünür.

–Niyə, Nəsrin var!

–Nəsrini sən sevməmişən axı.

–Sevmişəm.

–Yox, sən rahatlığı sevmişən. Nəsrin rahat qadındı. Evi də rahatdı, atası, anası da rahat idi... zəmanən də rahat idi, iş yerin də, vəzifən də. Oğlun vardı, balan, canın. Onlara görə ağzında fikirlərini dəyişdirib danışırıdın. Sap qırıldı, yuxarıda sadaladığın mirvarilər dağıldı. Bundan sonra da düşündüyünü deməsən, sənin ruhun bu bədəninəndən azad olanda daha ağır cəza olacaq. Bəlkə ruhuna fil bədəni yükləyəcəklər. Sən fili də daşıyaçaqsan, üstündəki yükü də. Sus, gəlir.

–Kim gəlir?

–Nəsrin.

Nəsrin arxadan ona yanaşıb əllərini onun çiyinlərinə qoydu.

–Tək niyə oturmusan burda? Soyuq olar. Gedək evə.

–Bu boyda binada bir adam yoxdu ki, gələ oturub söhbət eləyəsən.

–Onları qınama, ay Soltan. Başımıza gələni hamı bilir. Yanına gəlib sənə nə desinlər?! Sən özünü onların yerinə qoy. Çölə çıxmaq istəyəni də səni görüb çıxmır. Sənə hansı söznən təsəlli vermək olar?

–Haqlısan, Nəsrin, haqlısan. Gedək evə. – "Gedək evə" sözü kölgəsizə aid idi.

Soltan müəllim indi pəncərənin qabağında dayanıb həyəətə baxırdı. Bir az əvvəl oturduğu yerdə bir dəstə həyəət adamı yığışmışdı. Kimi nərd oynayır, kimi də domino. Deyib-gülürdülər.

Soltan düşündü ki, "hə də...burdan baxıb, görüb ətrafda ins-cins yoxdu, amma mən danışıram. Yazıq Nəsrin. Ağına nə desən gələr." Yanında kölgəsizi gördü.

–Düz fikirləşirsən – bunu kölgəsiz dedi – çağır söhbət elə.

–Deyərəm ki, qorxma, elə şey yoxdu.

–Yox, elə desən daha da çox şübhələner. De ki, belə şeylər olan şeydi. İnsan həmişə

düşünür. Yəni öz-özüylə danışır, ürəyində danışır. Bəzən yuxuda danışan kimi səsi bərkdən çıxır. Xüsusilə belə gərgin vaxtlarda. Olan şeydi. Amma keçib gedəcək. De ki, məndə də olur, bəzən səndə də olur.

–Onda olmur axı. Görməmişəm.

–İnsanların hamısı öz-özü ilə danışır, inanacaq.

–Nəsrin!

–Hay can!

–Xeyir ola, arvad. Mənə "can" deyirsən.

–Sənə demirəm ey... Səsin Qismətin səsinə oxşayır. Səsi eşidən kimi ixtiyarsız can sözü dilimdən çıxır.

–Dedim, belə can deməkdə bəlkə könlündən başqa...

Nəsrin gəlib ona yanaşır. Sözüünü kəsir:

–Düz deyiblər, kişilərin beynində ancaq o məsələdi. Gör nə deyir, özü də bu gündə.

–Ay qız, zarafat elədim. Deyirəm ürəkdən ürəyə yol var ey...bayaq oturmuşam həyətdə, xəyalımda sənnən danışırıdım, dönüb pəncərəyə baxdım, gördüm ordasan. Görünür, biotoklar məsələsi doğrudu.

–Düzü, Soltan, sən dönüb baxanda mən də çaşdım. Elə bil məni görürsənmiş. Baxan kimi əl elədin.

–Məndə elə şeylər olur, daha doğrusu, lap uşaq vaxtlarımda olardı. Yeri-yən adamın

yıxılacağını bir an əvvəl görürdüm, bir an sonra həmin adam elə mənim gördüyüm kimi yıxılırdı.

–Soltan, sən bunu doğrudan deyirsən? Yoxsa zarafatdı?

–Nə zarafat. Lap balaca olardım. Yəni üç yaşım olarmış. Anamın qucağında olmuşam. Görürəm anamın gözlərindən qan axır. Barmaqlarımla göz yaşı əvəzinə axan qanı silirəm, yenə axır. Gözünü sil, ağlama. Sonra bildim ki, o vaxtlar atam rəhmətə gedibmiş. Fikirləşdim, anam içində qan ağlayırmış.

–Bu dəhşətdi ki, sən bunu mənə heç danışmamısan.

–Hə, elə həmin vaxtda sərçə boyda quşlar görürdüm. Hər tərəfdə dörd qanadı vardı, hər qanadı bir rəngdə. Aradan əlli altı il keçib, hələ də gözüm o quşları axtarır.

–Ay Soltan, bəlkə bunları sən yuxudazda görmüsən?

–Yox, arada elə mən də şübhələnmişdim. İnstituta daxil olan ili kənddə idim, cicimə dedim: "yadımdadı, qucağında idim, gözündən qan axırdı". Əvvəl boynuna almadı, sonra dedi hə... qızdırman vardı. Ağlayırdın ki, gözlərini sil, qan axır. Atan təzə rəhmətə getmişdi – dedi. Onda bildim ki, bunlar hamısı olub. Olub, keçib gedib. Yorulmuşam, gedim bir az uzanım.

Soltan yataq otağına keçən kimi Nəsrin özünü telefona yetirdi. Nömrəni yığdı. Mətbəxə keçdi.

–Alo...Çiçi. Soltan mənə elə şeylər danışdı, tüklərim biz-biz oldu. Yox, uşaq vaxtından. Telefon söhbəti deyil. Bunları da Cəfərin bilməyinin xeyri olar. Gəl, amma zəngi basma, qapını açıq qoyuram. Yatmağa keçib, oyatmayaq. Gəl elə indi...

Nəsringilin yaşadığı bina Bakıda sovet dövründə tikilən ən gözəl yaşayış binası idi. Sahildə bütün otaqları dənizə baxırdı. Əlbət ki, indiki binalar daha gözəl, daha geniş tikilir. Unutmayın ki, o bina əlli il bundan əvvəl tikilib. Həsən o dövrün ən məşhur neft mühəndisinin oğlu idi. Kişinin bir qızı, bir oğlu vardı. Qız bir idmançı rus oğlana vurulmuşdu. Atası razılıq vermirdi. Oğlan üzgüçülük üzrə respublika çempionu, SSRİ üzrə yarışda gümüş medal almışdı. Leninqrad yığması ilə danışib ora köçürdü. Son günəcən hər şeyi xəlvət görmüşdü. Oğlan Həsənlə dostluq edirdi, köçməyə iki gün qalmış Nərgizə dedi ki, qoy Qasançikə deyim bilsin ki, səni də aparıram. Nərgiz qəti etiraz etdi:

–Nə danışırısan, olmaz! Qardaş mənimdi, tanıyıram ağzında söz qalan deyil. Bir saatdan sonra papamın ovucunda olacaq.

Valentin, bax ha...Desən, əlini məndən üz.

İki gündən sonra yoxa çıxdılar.

Bir həftə sonra Şahsuvar Mərdanlı teleqram aldı. Ata, biz Valentinlə evlənmişik, xoşbəxtik, nigaran qalmayın. Axtarmayın.

Qız yoxa çıxandan, onsuz da xəstəhal olan Sənəm xanım yatağa düşmüşdü. Şahsuvar teleqramı gətirib Sənəmin yanında stolun üstünə çırpdı.

–Bu da sənin tərbiyə verdiyin qız. Papağını sök qoy. Aşığın alçı gəlib. Arvad qeyrətin mübarək.

Sənəm xanım ay yarımından sonra rəhmətə getdi. Yalançı deyənlər olsun, guya Sənəmin ölümünə əsas səbəb bu hadisə olub. Deyilənə görə, arvad əri ilə küsülü ölüb. Deyirlər də...

Amma bir şey dəqiqdir ki, Şahsuvar qəzəblənib böyük vəzifədə olan ixtiyar sahibi bir dostunun yanına gedib. Onları tapdırıb gətirtməyi xahiş edib. Dostu onu diqqətlə dinləyib:

–Sən bunu başqa adama deməmişən ki?

–Yox.

–Otur. Yaxşı ki, deməmişən.

–Mümkün deyil? – Şahsuvar elə bil yuxudan ayıldı:

–Sən bilirsən ki, mən bu vəzifədən başqa ayrı bir idarədən də maaş alıram.

–Təxminən...

–Bilmirsənsə, bil!

–Sənin ağzın deyəni qulağın eşidincə, neçə yerdə eşidirlər – o, bir əli ilə tavanı, döşəməni, stolu, stulları göstərdi.

–Qaçırdıb ey qızı.

–Qız sənə yazıb ki, xoşbəxtik. Şübhəsiz, sən oğlanın rus olduğuna etiraz etmirsən. Rus bizim böyük qardaşımızdır. Müəllifin adını deməyəcəm. Bir şairin "atalar sözü" kimi səslənmiş iki misrası var:

Kimin arvadı rusdu

Onun işi dürüstdü – eşitmisən?

–Hə, eşitmişəm.

–Sən bu söhbəti eləməmisən. Mən də eşitməmişəm.

–Yəni heç bir...

Dostu qəsdən onun sözünü tələm-tələsik kəsdi:

–Şahsuvar, səni təbrik edirəm, xoşbəxt olsunlar. Səməd Vurğun gözəl deyib:

Dağ olsan da dağa arxalanmasan,

Didər səni torpaq kimi küləklər.

Sən böyük bir xalqla qohum olmusan.

Sənəmdən bir-iki ay sonra da kişi rəhmətə getdi. Günahı deyənlərin boynuna, guya kişini o dərd içəridən yeyib öldürüb. Qorxusundan heç xəstəlikdən də şikayət eləməmişdi. Bir gecə yatıb səhər oyan-

mamışdı. Kim bilir, yuxuda nə görüb ürəyi dözməyib. Dərdini də, sirrini də özü ilə aparıb o dünyaya. Bu qohumluğun keyfini Qasançiklə Çiçi çəkirdi. Hər yay on beş gün, bəzən bir ay gedib qalırlar Leninqradda, indiki Sankt-Peterburqda. Axşamdan bəri Çiçək xanım evə-eşiyə sığmırdı. Ürəyini söz deşir, Həsənə deməyə qorxur. Nəsrin xanıma söz verib. Həsən də hiss eləyib ki, Çiçəkdə söz var. Aclığı yadından çıxıb. Həsənə çörək, su vermə, xəbər ver, xoşbəxt olacaq.

–Çiçi, sən bilirsən ki, mən ağızdan möhkəməm.

–A...a...a, bilirəm, bilirəm, elə ona görə demirəm də...

–Sataşırısan mənə?

–Yox, niyə, deyirlər hardasa bir oğlun var, gör indiyə kimi bir dəfə ağızından qaçır-mısan? – dedi.

–Çiçi, kim deyir, yalan deyir, bilirlər uşağımız olmur, uydururlar da...

–Desinlər, heç vecimə deyil. Qasançik, kasıb doğma anadan, varlı ögey ana şirin olur. Qoy bir az böyüsün, bir məşın alıb verərəm, olaram "Çiçi mama" – Bu yerini ürəyində düşündü. O da Qismət kimi çırpır özünü qayaya, olar "puçu bala" – düşündü. Həsənə baxıb gülümsündü.

–Vallah, Çiçi, gözəl olduğun qədər də

ağıllısan. Heç sultanlara da belə gözəl qismət olmur.

–Sultan demə, elə bilərlər qonşu Sultan-dan danışsən.

–Hə, nə oldu. De, səndə söz var. Soltan ha...Kasıb itinin adını Gümüş qoyar. Ağzına gələni yazıb olub elmlər doktoru.

–İnsafın olsun, deyə bilmərəm içində nə var, hər nə yazıb, özü yazıb. Adam var onun üçün yazılan doktorluq işini oxumayıb, akademik olub.

–Çiçi, bəlkə bir adam tapaq, mənə də bir doktorluq yazsın. Pulunu verərəm.

–Nəyinə lazımdı. Sənətkarsən. Torpağı iyləyəndə neftin harda, nə qədər olduğunu bilirsən.

–Nə bilim. İndi ölkənin pulu artır. Bir azdan ölkəyə ağıllı adamlar, alimlər də lazım olar.

–A kişi, pulun var, gətir xərcləyək. Biz o vaxtı görmərik.

–Çiçi, mazgimi xarab eləmə, de görüm bunlarda nə var, nə olub?

Çiçək səsini pıçılıya qədər endirdi:

–Soltan qədəş xərəbliyib.

–Neyləyir ki...

–Dinmir, danışmır, xəlvətə düşən kimi başlayır öz-özü ilə danışmağa.

–Hı...nə bilmişdin. Kişinin o boyda oğlu

dünən vardı, bu gün yoxdu. Ağır işdi. Keçər.

–Yox ey...Bunda əvvəllər də deyir belə şeylər olub.

–Onu kim deyir?

–Nəsrin.

–Nəsrin billə-bilə ona ərə gedib.

–Yox, Nəsrin də təzə bilib. Özü danışib.

–Həkimə aparmaq lazımdı.

–Gərək başqa bir bəhanə tapaq. Yoxsa gəl səni aparaq psixiatra göstərək desək, sağlam adam dəli olar. Özü də bu vəziyyətdə.

–Çiçi, məni bu işə qatma. Onsuz da məndən xoşu gəlmir. Allah bilir nə fikirləşər.

–Yox, Nəsrin xahiş edib ki, mən gedim Cəfri ilə məsləhətləşim.

–Vot tibe na!!! Yaxşı bəhanə tapmısan Cəfərin yanına getməyə.

–Ha-ha-ha – gülüb Həsəni qucaqlayır, – Qasañçik, məni qısqañırsan?

–Da neet! Əşi, bu Cəfər nə belə matah olub. Camaatın əlli faizi dəlididi, iyirmi beş faizi də özünü dəliliyə vurub, nöşün ki, sər-fəlidi. Bütün ölkə qalan o iyirmi beş faiz ağıllının çiyində gedir.

–Aaa... Sən nə danışırısan!

–Canın üçün, Çiçi, Cəfər bu gün özünü prezidentliyə namizəd versə, keçər və bu ölkədə dəlixana qanunlarını həyata keçirər.

Xoşbəxtlikdən, Cəfər millət naminə gül kimi dəlixana azadlığını, prezident əsarətinə dəyişməz.

–Vay, vay, indi tapdım səni zavadiit eləməyin yolunu. Qısqanlıqından milləti dəli elədin, Cefrini prezident. Bu ölkədə ikicə ağıllı qaldı, biri sən, biri də mən.

–Yox, üç, biri də Nəsrin.

–Aha sözə gəlirsən, malades.

Nəsrin xahiş elədi ki, sənə deməyim, ağzı boşun birisən. Qonşuyuq, rəfiqəyik...

–Ağzı boş ha. Olaram da. Məclisdə oturanda onun ərinin əvəzinə də, öz əvəzimə də danışiram. Oluram ağzı boş. Cefri, Cefri, bu Cəfər nə vaxtdan Cefri olub.

–Əşi, neyniyək, sən özün də onu görəndə març-març öpüşürsən.

–Tfu, neynim ey, gəlir adamın üstünə... neynim. Vot tibe na...

Gecənin bir aləmində Soltanın ayılıb yataqda oturduğunu Nəsrin hiss elədi. Qəs-dən qımıldanmadı. Soltan da oturduğu yerdə qalmışdı.

–Çox qaranlıqdı – Soltan pıçıldadı.

–Gecədi də, elə çox qaranlıq da deyil – Nəsrin yerindən qalxıb stolüstü lampanı yandırdı. Soltana baxdı, heyrətləndi. Soltan gözüyumulu oturmuşdu – gözünü yumub oturmusan, özün də deyirsən qaranlıqdı.

–Hə? – Soltan gözlərini açdı – doğrudan ey ... deyirəm axı. Həm işıqdı, həm də qaranlıq. Çarpayıdan düşə bilmirdim.

Nəsrinin canından üşütmə keçdi.

–Bismillah – dedi.

–Nə olub, Nəsrin? Səni yuxudan elədim?

– Yox, yox. Nə lazımdı, nə gətirim sənə.

– Heç nə. Özüm gedirəm. Sən yat.

– Yox, mən də gəlirəm.

– Sən rahat yat. Bəlkə mən elə Qismətin yerində yatdım. Sən dincəl.

Nəsrin istədi etiraz etsin, elə həmin an Soltanın başqa otaqda yatmasının ürəyincə olduğunu duydu.

– Nə deyirəm, yatırsan – yat.

Az sonra Soltanın qonşu otaqdan pıçılıtlı səsini eşitdi.

– Salaməleyküm.

Nəsrin əllərini göyə qaldırıb, ürəyində dua etdi:

–Allahım, sən bizi el gülüncü eləmə. Ağlımızı alıb bizi dillərə salma, Allahım.

Nəsrinin gözünə yuxu getmədi, qorxurdu, amma ondan daha güclü bir hiss, maraq maqnit kimi onu Qismətin otağına çəkirdi. Soltan orada neyləyir? Yatıbmı? Yox, yatırdısa elə burda yatardı. Çarpayısından endi. Səs salmasın deyə şətəl də geymədi. Ayaqyalın, barmaqlarının ucunda,

balerina kimi səssiz-səmirsiz gedirdi. Əslində, getmək istəmirdi, onu maraqlı, həyəcan ovcunda aparırdı. Elə bil ayaqları döşəməyə toxunmurdu. Qapı azca aralı qalmışdı. İçəri aydın görünürdü. Soltan çarpayıda bardaş qurub oturmuşdu. Gözlərini otağın küncünə zilləmişdi. Elə bil kimisə maraqla dinləyirdi. İçərini daha yaxşı görsün deyə qapını bir az da araladı. Həmişəki boş otaqdı. Soltanla söhbət eləyən kölgəsiz ona Nəsrinin qapının arasından baxdığını dedi. Soltan üzünü döndərmədən:

–Gəl içəri, gəl, Nəsrin – ürəyindən keçdi ki, burada kölgəsizlər yaşadığını, onları gördüyünü Nəsrinə desin – Gəl otur burda...

–Demə! Qorxacaq, dözməz, ürəyi dayana bilər – kölgəsiz dedi.

Soltan sözü dəyişdi:

–Gəl, burda Qismətin ətri qalıb, havası qalıb. Havam çatışmayanda bura mənə kömək eliyir, dərman kimi kömək eləyir.

Nəsrin gəlib onun boynunu qucaqladı. Sonra bir əli ilə oğlunun yatdığı yeri, çarpayını sığalladı. Az qala deyəcəkdi ki, "uşağa mane olma, qoy yatsın", özünü yığışdırdı. Soltanın qoluna girib çarpayıdan endirdi.

–Gəl, gəl gedək yerimizə. Allah bizə dözümlü, səbir versin. Allah ruhumuza dinc-

lik, gözümü zə yuxu versin. Gedək, Soltan.

–Özünü ələ al, bizim burada olduğumuzdan Nəsrini şübhələndirmə. Qorxudan evdən qaça bilər, havalanar. – Bunları kölgəsiz deyirdi, amma tam əmin deyildi, bu içində eşitdiyi özünün ürəyində düşündüyüdü, yoxsa kölgəsizin ona dedikləridi.

–Gedək, ay Nəsrin, gedək. Deyəsən mən sənə lap zülm eliyirəm.

–Niyə elə deyirsən? Allah eləməsin, ay Soltan, sənsiz bir günüm olmasın, Soltanım mənim.

Çiçək zəng edib vədə aldı. Cəfərlə görüşdü. Sonra bütün günü o görüşün təsiri altında buludların üstündə uçdu. Cəfərin Çiçəyə dedi ki komplimentlərdə sözlərin parıltısı göz qamaşdırırdı. Elə cümlələr qururdu, elə bəlağətli sözlər deyirdi, heç bir qadın ürəyi ona biganə qala bilməzdi. O da ola yerişi kəpənək uçuşu kimi rəqs edən Çiçək ola. Çiçəyi dəlixananın seçilən-sayılan qadınlarının palatasına apardı. Çiçək xanımı Şah İsmayıl Xətai nəslindən qalmış yeganə nümayəndə kimi təqdim etdi. Zadəgan dəli xanımlardan bir neçəsi şahzadə Çiçək xanımın əlini öpüb xoşbəxt oldu. O gün, o saatlarda Çiçək xanım da onlardan daha çox xoşbəxt idi. Söhbətə başladılar.

Nəsrinə görə hər ikisi də xeyli kədərləndi.

–Çiçi, Qasançik neyləyir?

–Qasançiki tanımırısan, Cef, yerin altında da, üstündə də, hər yerdə olur – evdən başqa.

–Eh, bu kişilər. Heç bir kişi öz xanımı kimi bir xəzinənin qədrini-qiymətini bilmir. Hara getsə sənin ayağına gələcək, Çiçi.

–Elədir, hara gedə bilər, ipi əlimdədir.

–Nəsrin xanım yəqin ki, sarsılıb – Cəfər mətləbə keçdi.

–Əlbət ki, sarsılıb.

–Yasa getmişdim. Onu görə bilmədim. Soltana təsəlli verdim, əlimizdən nə gəlir.

–Allah səbir versin onlara, ağır dərdi. Bir olub belə olunca, mənim kimi heç olmağın yaxşıdır.

–Sənin olar, inşallah. Rəhmətlik Xəlilin neçə illər sonra uşaqları oldu.

–Ya qismət. Hə, Qismət demiş, mən elə Soltana görə gəlmişəm.

Olanları Cəfərə danışdı.

Cəfər Soltanı gətirmək üçün bəhanəni elə həmin an tapdı.

–Çiçi, siz deyiniz ki, Nəsrin bu boyda stress keçirib, sarsılıb. Sıv ola bilər. Həkimə aparmaq, bir məşhur psixiatrdan məsləhət almaq lazımdır. Əlbət ki, onu Soltan gətirməlidir. Məşhur psixiatrı hardan alacaq,

əlbət ki, mənim yanıma gətirəcək. Mən adamları soyundurub baxmıram ki. Söhbət zamanı görəcəyəm nə var, nə yox. Gəlsinlər.

Həsən də boş qalmamışdı. Bu vaxt ərzində Soltanın xəstəliyini bütün instituta, bütün akademiya çatdırdı. Dedi günbəgün xəstəliyi artır, aqressivləşir. Gecələr yatmır, öz-özünə danışır.

Soltan evdə darıxıb aşağı endi. İstədi dənizkənarı parka keçsin. Maşınların sıx və sürətli hərəkəti gözünü qorxutdu. Yolun o üzünə keçmək ona ağır bir iş kimi göründü. "Bəlkə dağüstü parka gedən funikulyora minim. Şəhidlər Xiyabanına qalxım?! Yenə məzarlar" – düşündü. Bu vaxt yanında taksi dayandı:

–Dayı, taksi lazımdı?

Soltan elə bil yuxudan ayıldı:

–Hə, bala –taksiyə oturdu.

–Dayı, hara gedək?

–Akademiya – maşın getdikcə Soltan şəhərə hardansa təzə gəlmiş adam kimi baxırdı. Bağların, evlərin əksəriyyəti hasara alınmışdı, təmir olunurdu. Yeni göydələnlər tikilirdi. Küçələri bir yandan tikirlər, bir yandan sökürlər. "İndiyə kimi haradaymış, bu qədər iş tökülüb qalıbmış. – Özü də ürəyində özünə cavab verdi. – İndiyə kimi başımız açıldı ki. İmperiya dağıldı, Qarabağ mühari-

bəsi, xaos, sonra Qismətim getdi. Bura bax, kölgəsiz, mənim içimdə danışan sənsən, yoxsa mənəm? Yox, mənəm, sən olsan, səni görərdim.”

–Dayı, akademiya.

–Hə, düşüm – pul çıxartdı – sağ ol, bala.

–Gözləyim, dayı?

–Yox get, sağ ol.

Akademiyanın bağına girən kimi görənlər ona yanaşdı; maraqla, təəccüblə:

–A kişi, xoş gördük.

–Professor, sizdən nə yaxşı.

–Soltan bəy, əyləş bir nəfəsini də.

–Taksidən elə indi düşmüşəm. Yorğun deyiləm.

–Bir əyləş görək, son qəmin olsun. Eşitdik bir az nasazlamısan.

–Yüngülvarı.

–Zarafatdı, o boyda faciədir?!

–Canım, nə zəhmət çəkib gəlmisiz. Toztorpaq içindəyik. Təmir eliyirlər. Sağ olsun Prezident, böyük pul ayırıb, hər şey dəyişəcək.

–Necə yəni hər şey?

–Hər şey kompyuterlər, stol, stullar, çılçıraqlar. Aləm olacaq.

Soltan müəllimin akademiya gəlmə xəbəri artıq bütün mərtəbələri gəzmişdi, kabinetlərin qapılarını döymüşdü. Dəh-

lizedəki qeybətlərin arasına girmişdi. Soltan da adamların ona böyük maraq göstərməsindən əvvəl xoşhal olsa da, marağın həddən artıq olmasından alındı. İnstitutun direktoru düşüb həyətdə onu qucaqlamışdı:

– Eşitdim gəlmisən, sevindim, həmişə ayaq üstə. Dedim qalxıb toz-torpağa bulaşma. Özüm aşağı endim. Maşallah, yaxşısan. Neynək, dünyadı, yas da, toy da ömrün iki qanadıdı. Gərək özün sınımayasan. Biz gərək gələk səni görək. Sən bizdən etibarlı çıxdın.

–Sağ ol, İsmayıl müəllim, yasda gəlməyiniz mənəvi dayaq oldu, sağ olun.

–Nə sözdü, hər gün xəbər alıram. İşdigücdü, gəlmək olmur. Təmir də bir yandan. Ay Həsən, mənim şoferimə de, kişini aparsın evinə.

–Zəhmət çəkməyin.

–Nə sözdü, nə lazım oldu zəng elə , gələrlər nə lazımdı edərlər. – Sürücü gəldi – bax bu sənin şoferindi. Hara desən aparacaq. Amma evə getsən yaxşıdır.

–Yox, lazım deyil.

–Etiraz qəbul olunmur.

Soltan hiss elədi ki, onu evə göndərmək istəyirlər. Onun gəlişi rahatsızlıq yaradıb. Bu gəlişi gözləmirlərmiş. Başa düşdü ki, onu maşına otuzdurub evinə göndərəcəkdə. Bu

da belə bir əzab verən məhəbbət, ağrılı bir qayğıdır. Təslim olmaqdan başqa çarə yoxdur. Ürəyində qəribə bir fikir səsləndi: "Bu, deyəsən, akademiya mənim son gəlişimdi. Gəlsəm də məni qapıdan içəri buraxmayacaqlar deyəsən. Kölgəsiz, bu fikir mənimdir, yoxsa sənin? Yox mənim özümün hissimdi". Heç kəslə xudahafizləşmədən sürücünün qabağına düşüb maşına getdi.

***

Axır vaxtlar Nəsrin xanım Soltanın Qismət otağına girib orda vaxt keçirməyinə mane olmurdu. Çünki otaqda keçən vaxtdan sonra elə bil Soltanın rəngi durulurdu. Əsəbləri nisbətən sakitləşmiş olurdu. Sözü-söhbəti öz köhnə ahənginə qayırdı. Bu gün də akademiya qayıdanda Nəsrin elə bildi dənizkənarı parkdan gəlir:

–Gəldin?

–Hə.

–Yorulmadın ki?

–Yox – dedi Soltan. Qismət otağına keçdiyini Nəsrin hiss elədi:

–Dincəl – dedi. – Yemək hazır olanda çağıraram.

Soltan otağa keçdi. Kölgəsizlər üçü də çarpayının yanında həmin küncdə dayan-

mışdı.

–Siz elə beləcə, gecə-gündüz burda dayanırsız – dedi. Çarpayıda oturdu. – İşiniz-gücünüz yoxdu.

–Var, həm də çox işimiz var – böyük kölgəsiz idi cavab verən – amma bu iş bizim işimizdi. Sizin görməyiniz üçün görülən iş deyil.

–Axı mən sizin işi heç görmürəm bir yana. Heç hiss də eləmirəm. Sizi görürəm axı.

–Bizim işlərimiz də, zaman ölçülərimiz də fərqlidi. Mənim altı yüz on üç yaşım var. Nə qədər az iş görmüş olsam, müqayisədə çox-çox olar. Mənim işim başqa müstəvidə, başqa zaman ölçüsündədir.

–Niyə bizim ömrümüz belə qıtsadır?

–Dedim axı sizinki ömür deyil, cəzadır, siz cəza çəkirsiniz. Ömrünüz Adəmlə Həv-vadan başlayıb sayılır. Bu çəkdiyiniz cəzadan sonra da davam edəcək.

–Mənə kömək eləyə bilməzsən?

–Sənə cəza kəsilib, mən kömək eləyəndə sən cəzaya şərək çıxıram. Sənin cəzanı mən çəkəndə biz kimi aldadırıq?

–Deməli, siz bizə şahidlik eləyirsiniz.

–Bizim şahidlərimizə ehtiyac yoxdu. Sizin şahidiniz öz əliniz. Ayağınız, gözünüz, qulağınız, dilinizdir. Biz sizin işinizə heç qarışmırıq. Qarışmağa da ixtiyarımız yoxdu.

–İndi biz söhbət eləyirik.

–Sən bizi görürsən. Ona görə də danışırıq. Bu ailəni görürsən. Mən də bu gecə vaxtı başa salmaq istəyirəm ki, dünya təkcə sizin deyil. Sizinlə eyni dünyada, eyni yerdə paralel həyat sürənlər var. Siz özünüzü xəlvət, kimsənin görmədiyi yerdə sayıb min oyundan çıxanda unutmayın ki, minlərlə tamaşaçınız var.

–Mən sizi görürəm, bəs onları niyə görmürəm?

–Niyəsini deyə bilmərəm. Sən aldığıın nəfəsi görürsən? Sən aldığıın bir udum nəfəsdə neçə radio dalğası var. O dalğalarda nə qədər səslər. Nə qədər sözlər, nə qədər fikirlər var. Bunlar hamısı sənin içindən gəlir, keçir. Onlar həm yaşayır, həm də sizi yaşadır.

–Bizi necə yaşadır?

–Nəfəs almamış yaşaya bilərsən? Bax, belə havaya da şərrikik. Hər şey hamınındı.

–Soltan, ay Soltan – Nəsrinin səsi gəldi.

–Bəli, eşidirəm.

–Yatmısan?

–Yox!

–Gəl, yemək hazırdı.

Kölgəsiz ona baxıb gülümsündü.

–Get, sizin əzablarınızın birincisi yeməkdi, ondan sonra ömrünüz boyu çəkdiyi-

niz əzablar, işgəncələr, məşəqqətlər, bax, o yeməkdən başlayıb törəyib, törəyib artıb. Get.

–Bəzən məndə şübhə oyanır ki, bəlkə mən heç səninlə danışmıram. Özüm-özümle mübahisə edirəm.

–Bəlkə də...

–Bəlkə bu dəliliyin başlanğıcıdı?

–Dəlilik dahiliyin də, insanlığın da başlanğıcı, vicdanın oyanışı ola bilər.

–Necə bilək, nədi?

–Soltan, gəl, yemək soyuyur – Bu, Nəsrin idi.

–Get. Dəlilik bir tufandı, keçəndən sonra görək yerində nə qalacaq. Get, gözlətmə.

–Gəldim! – Soltan gümrah addımlarla mətbəxə getdi.

***

Soltanı inandırmışdılar ki, Nəsrinin əsəbləri pozulub. Tanış psixiatra göstərmək lazımdı. Soltan Həsənlə Çiçəyin yanında Cəfərə zəng etdi:

–Professor, salam! Soltandır. Nəsrin xanımın da sizə salamları var. Bəli, çox sağ olun. Bəli, sizin təsəlliniz və dostların mənəvi dəstəyi ilə vəziyyətdən çıxmağa çalışırıq. Sizin söhbətinizə, məsləhətinizə

ehtiyacımız var. Mənim də, Nəsrinin də. Bəli, əlbət ki, izi qalır. İnsan daş deyil, dəmir deyil. Elədir, professor, belə faciələr izsiz ötüşmür. Sizinlə görüşə ehtiyac duyuruq. Oldu. Altıncı gün. Saat on birdə. Oldu. Təşəkkür. Burda Çiçək xanımın da, Həsən müəllimin də sizə salamları var. Çatdıraram.

Soltan dəstəyi yerinə qoyan kimi Həsən tapança kimi açıldı:

–Pah atonnan. Alim ki alim. Malades, Soltan müəllim. Əsl centlmendi. Nəsrin xanımı tək demədi, dedi ikimizi də. Vot ona çto. Nəsrin xanım, sizdən üzr istəyirəm.

–Allah bağışlasın, burda nə var ki, həkimdi də.

–Elədi, elədi, Nəsrin xanım. Çiçi, gördün da. Necə yüksək mədəniyyətlə, hansı səviyyədə söhbət getdi. Vot ona çto.

***

Altıncı gün saat on bir idi. Baş həkimin kabinetini qarşısında Nəsrin xanımla Soltan müəllim dayanmışdı. Uzun dəhlizə açılan qapılardan biri açıldı. Oradan bir neçə ağ xalətli çıxdı. Doktor Cəfər Nəsringili görün kimi saatına baxdı. Düz onlar tərəfə gəldi. Ağ xalətli qızlardan biri qaça-qaça gəlib kabinetin qapısını açdı.

– Xoş gəlibsiniz. Abxod, yəni palataları gəzirdim. Yenə çatdıra bilmədim. Xoş gəlibsiniz. Keçin içəri. Əyləşin, əyləşin – yer göstərdi. Narahatlıqla ətrafa göz gəzdirdi.

Soltan hiss etdi ki, Cəfər harasa tələsir. Darıxmalıdı, rəngi də boğulub. Birdən ürəyinə damdı ki, gələndən palataları gəzir. İndi də birbaşa bizim yanımıza gəldi. Onun tualet ehtiyacı var. Bizimlə söhbətə başlamağın narahatlığımı keçirir. Soltan düşünmədən dedi:

– Professor, siz gedin ora, rahat-rahat əlinizi yuyun. Biz heç hara tələsmirik, gözləyirik.

Cəfərin elə bil çiyindənən dağ götürüldü.

– Çox gözəl, siz oturun – katibəyə – qızım, qonaqlara çay ver. İndi gəlirəm – qapıdan çıxdı. Nəsrin baxdı ki, kabinetdə əlüzyuyan var. Onun baxışını Soltan da hiss etdi. "Onun başqa işi var. Qısnamışdı" – pıçıldadı.

– Ayıb oldu – Nəsrin Soltana məzəmmətedici nəzərlə baxdı – heç belə şeyi deyərlər?

Qız çay gətirdi:

– Buyurun, çay için. Xoş gəlmisiniz. Professor sizi gözləyirdi. Bizə tapşırmışdı sizi qarşılayaq. Başımız qarışıb.

– Sağ ol, qızım – Nəsrin xanım dilləndi

– professor Soltan müəllimin gənclik yoldaşdı. Soltan müəllim də professordu.

–Elə o saat bildim. Cəfər müəllimə ərki olan adamdı. Elə ərklə dedi ki, – qız gülüb otaqdan çıxdı.

Az sonra Cəfər gəldi. O, gülürüz, gümrah idi. Gəlib yerində əyləşdi:

–Bu başqa məsələ – dedi. Düz Soltanın gözlərinə baxdı, bir an susdu. Gülümsündü – Siz hardan bildiniz ki, mən qısnanmışam?

Soltan sualı gözləyən adam kimi sakitcə cavab verdi:

–Rənginizdən, darıxmağınızdan, çatdırmadım deməyinizdən.

–Hı...Bunu çox adam hiss edə bilər. Amma bunu demək...

Nəsrin onun sözünü kəsdi:

–Cef, elə indi mən də Soltanı danlayırdım ki, adam belə sözü... vallah nə bilim. Hər halda bağışla bizi.

–Yox, yox, əksinə, onu deyə bilmək mədəniyyətin yüksək, çox yüksək olduğunu göstərir. O bunu elə adi, elə təbii dedi ki, mən söz tapmadım – gülümsünür – sadəcə, tapşırığı yerinə yetirdim.

–Əgər sizə toxunan bir şey olubsa, bağışlayın.

–Tam səmimi deyirəm ki, sizin hərəkətiniz yüksək mədəniyyətin göstəricisidir.

Yüksək mədəniyyət və özünə arxayınlığı olan insanlar belə hərəkət edərdi. Nəsrin xanım, bağışlayın, sizin üçün bu ağır gündə görüşümüz lətifəvari bir söhbətlə başlasa da, yenə Allah sizə səbir versin.

–Çox sağ olun, Cəfər müəllim.

–Mən sizin üçün həmişə qardaşınız Cefəm. Siz də bacım Neskasınız. Bunu Soltan bəy də yəqin bilir.

–Bilirəm, Cəfər bəy –bəy sözünü xüsusi vurğuladı – biz elə bir dövr keçmişik ki, bəy deyəndə özümü yaxşı hiss etmirəm. – Niyə, bəylərin çoxu elə burdadı. Vaxt vardı, adamlar tərcümeyi–halına fəxr ilə "nökər oğluyam" yazırdılar. İndi sən niyə deməyəsən ki, bəy oğlu bəyəm. Qeyrət, millət keşikçisi o bəy babalarımızın nəyindən utanmalıyıq, qardaş.

–Cəfər müəllim, ey, bağışla, Cəfər bəy, ölkə belə ağır yol keçdi, Qarabağ, İyirmisi yanvar, az qala vətəndaş müharibəsi. Yəqin bu səbəbdən xəstələrin də sayı artıb.

–Burda bir az var. Amma vəzifə başında olan, pulu çox olan xəstələr də var. Onların xəstəliyi pul gedəndən, vəzifədən çıxarılandan sonra bilinəcək. Bu elə bir xəstəlikdi ki, əsl həkimi Allahdı.

–Bunu həkimlər müalicə edə bilmir.

–Yox, bu, ruhun xəstəliyidir. Ruha iynə

vurmaq, dərman içizdirmək olmur axı. Allah bu elmin qapısının açarını insanlara verməyib. Düzdü, Soltan bəy, sən ateistsən. Allaha inanmırsan.

–Əstəğfürullah, mən inanıram, amma bu dindarlar deyən kimi yox. Bir az başqa cür.

– Soltan, Soltan, yaxşı bəsd, başlama – Nəsrin hirsəlndi.

–Naska, sakit ol, qoy desin. Özümüzük – səsini bir az da alçaldıb – bura dəlixanadı, heç kəs dediyinə cavabdeh deyil. Qoy desin. Ürəyini boşaltsın. Daha nədən qorxacaq. Daha bundan da ağır günü olacaq? Qoy desin, ürəyi boşalsın, bəlkə bir az yüngülləşdi.

–Yox, yəni mən elə də allahsız deyiləm. Bu kainatı bir idarə eləyən var axı. Kainatda milyardlarla planetlərin bu qədər nizamlı, məntiqli hərəkəti təsadüf ola bilməz axı. İdarə edən qüvvə var.

–Yəni Allah var demək istəyirsən, Soltan bəy, de utanma. Bax, otuz beş ildi bu sahədə çalışıram. Doktorluq müdafiə eləmişəm, professoram, çlenkoram. Özüm də indicə dedim ki, bu xəstəlikdən heç nə bilmirəm. Təcrübəm var, vəssalam. Yaxşı, o qüvvə kimdi, nədi?

–Bəlkə biz o qüvvənin içindəyik.

–Hə, bu maraqlı versiyadı, de görək.

Şəfqət bacısı içəri daxil oldu. Qonaqları görüb özünü yığışdırdı. Cəfər onun çaşdığını görüb:

–Buyur, qızım, nə olub?

–Bağışlayın, mane oldum.

–De qızım. Bunlar yaxın adamlardı, de.

–On ikinci palatadakı qoluyox kişi sizi çağırır, yenə zarıyır.

–İynə hazırla... gedək – nəsə düşündü – dayan qızım. Ordan – yan otağı göstərdi – iki xalat ver. Maraqlı variantdır. Soltan bəy, Nəsrin xanım, xalat geyin, gedək. Soltan bəy doktordu, hə, professoru, hə. Gedək.

Maraq elə böyük idi ki, Nəsrin xanım da etiraz edə bilmədi. Xalata geydi, getdilər. Otaq tərtemiz idi. Mələfələr ağ, səliqə göz oxşayırdı. Divarın biri yaşıl rəngdə idi, o biri qırmızı. Yaşıl divarın yanındakı çarpayıda uzanan xəstə üzünü divara çevirib zarıyan otaq yoldaşına, gələnlərə məhəl qoymadan divarda barmağı ilə dairələr cızırdı. Qırmızı divarın çarpayısında xəstə ağrıdan qıvrılırdı. Qolu dirsəkdən aşağı yox idi. Sol əli ilə sağ qolunun olmayan yerini çarpayıda sığallayıb zarıyırdı.

–Oy, oy, oy, əlim dondu oy – gələnləri görüb səsini bir az da qaldırıb – ay doktor, mən öldüm, əlim soyuqdan ağcaqayın ağacı kimi çatdayır. Oy, oy, oy.

Cəfər asta, lakin xəstənin də eşidə biləcəyi bir səsle dedi:

–Soltan bəy, cənab professor. Bu nadir hallardandır. Əli yoxdur, sinir yaşayır.

Soltan xəstəyə yanaşdı. Diqqətlə onun qolunun kəsilən yerinə baxdı. Adyalın üstündə əli ilə qolun davamını izləmək istədi. Xəstə sol əli ilə olmayan qolun yerini göstərdi.

–Burdadı, burda...

–Harda olub?

–Nə?

–Qolun harda kəsilib?

–Omsk şəhərində.

–Hə... Omsk, Omsk – Soltan təkrar etdi.

Xəstə maraqdan zarımağı unutmuşdu, diqqətlə yeni həkimə baxırdı:

–Dəzgaha düşdü əlim, tamam əzildi. Kəsdilər.

–Hə...hə indi may ayıdır. Hə də, Omsk hələ soyuqdu. Hələ orda qar-buz tam əriməyib – əlin yerini göstərdi – bura isti şey qoyun. İsti saxla buranı. Xəstə özü tez yastığı sol əli ilə götürüb o yerə qoydu. Əli ilə üstündən basdı, sakitləşdi.

–Oxqay...sağ ol, professor.

Şəfqət bacısı iynəni Cəfər müəllimə göstərib:

–Bunu neyləyək, professor, vuraq?

–Yox, ağrı kəsdi, lazım deyil – deyib xəstə üzünü divara çevirdi. Cəfər əli ilə qıza yox işarəsi verdi, otaqdan səssizcə çıxdılar. Dəhliz boyu kəlmə kəsmədən, bir-birinin üzünə baxmadan getdilər. Otağa keçib hər kəs öz yerində əyləşdi. Bir an susdular. Cəfər nə isə kəşf etmiş adam kimi sözə başladı.

–Soltan bəy. Sizin oxşar cəhətiniz var. Sən də ağrıyırsan. Sənin də olmayan və ağrıyan yerin var. O xəstə səndən çox sənin üzündəki ağrıya inandı. Siz ikiniz də Soltan bəy, siz də, Nəsrin xanım da ruhən çox sağlam və gümrah insanlarsınız. Mənimlə telefonda danışanda Soltan bəy dedi ki, insan daş deyil, dəmir deyil. Doğrudu. Sizdə də izi qalıb. Siz bunu heç kəsin köməyi olmadan keçəcəksiniz. Soltan bəy, siz nəsə maraqlı bir şey başlamışdınız, yarımçıq qaldı.

–Yox, siz hələ deyən görüm o divarın hərəsini niyə bir rəng eləmişiniz?

–Bu mənim metodumdu. Onlar çox səliqəli və dəqiqdilər. Həm də vasvasıdılar. Əli o birinin dəsmalına dəysə, aparıb tez yuyur. Yaddaşları yoxdu. Çarpayılarını dəyişik salırlar. Ona görə divarı hərəsinin xoşladığı rəngdə boyayırdıq. Problem qalmır. Hə, siz söhbətinizi tamamlayın.

–Nə söhbət idi?

–Xəstəyə baş çəkməzdən əvvəl.

–Yadımdan çıxıb, məndə bəzən belə şeylər olur.

–Allahın içində yaşayırıq deyirdin.

–Hə, hə! Yadıma düşdü. Bu kainat bir canlıdır. Mənim kimi, mənim bədənimdə milyonlarla hüceyrələr yaşayır. Barmağımın ucunda yaşayan hüceyrə nə bilir ki, mən nə boydayam, nə formada. Görə bilmir və deyir ki, mən yoxam. Amma bir gün o hüceyrə ağrıtanda, ağrısının səsi beynimə çatır. Bütün bədən o hüceyrəni sağaltmaq əmri alır. Çünki, hətta o bir hüceyrənin yoxluğu bütöv bir bədənə zədə sala bilər. Bu kainatdakı nizam-intizam ona görədir ki, planetlər bir orqanizmin hüceyrələridir. Odur ki, Allahın hər şeydən xəbəri var. Biz az şey bilirik. Cəfər bəy, mən bunları dəlixanada deyirəm ha. Bax, sözlərimə görə məsuliyyət daşımıram – Soltan hiss etdi ki, Cəfərin fikri başqa şeylə məşğuldu, burda deyil – Cəfər bəy! – dedi.

–Bəli, bağışlayın – deyib fikrini topladı, ciddi görkəm aldı. Diqqətlə Soltana baxdı – Nəsrin xanım, sizin ruhunuz güclü və sağlamdı. Elə ikinizin də. Amma mənə elə gəlir ki, Soltan bəyin bir problemi var. Ruh əsəblə bağlı deyil. Mən müsəlman kimi yox, həqiqi dost və həkim kimi düşündüyümü deməliyəm. Allah eləsin, düşüncəmdə yanıl-

mış olum. Diaqnostika mərkəzinə getmək lazımdı. Başınızı yaxşı-yaxşı yoxlasınlar.

Nəsrin qorxmuş adam kimi yerindən dik qalxdı:

–Nə olub? Cef, sən nə deyirsən?

–Bacım Neska, qorxma. Mən həkim kimi işin bir tərəfini deyirəm. Düzünü deyirəm ki, bir az qorxmayasınız. Gedib yoxladasınız. Heç nə olmaz, lap yaxşı olar, tez düşərik üstünə. Əyləşin. Soltan bəy uşaq deyil.

–Nədən şübhələnirsiniz, həkim, mən özümü yaxşı hiss edirəm.

–Mən də dedim, maşallah indilik sağlamsınız. Nəsrin xanım əyləşin – Nəsrin əyləşir – Bəlkə haçansa beyin travması almısınız. Vulkan kimi yatıb, indi oyanmağa başlayır.

–Beyin travması? Yadıma gəlmir. Məncə, elə şey olmayıb.

Nəsrin xanım nəsə demək istədi. Boğazı qurumuşdu. Səsi çıxmadı. Qarşısındakı qalib soyumuş çaydan bir qurtum içdi.

–Deyim çay gətirsinlər?

–Yox, yox. Mənim də travma kimi bir şey yadıma gəlmir.

–Ola bilər, sizdən əvvəl uşaq vaxtı. Ola bilər heç olmayıb. Mənim təcrübəm deyir ki, gərək yoxladaq. Təki heç nə olmasın. Arxayın olarıq. Sizi gördüm abxodu yarımçıq

qoydum. Sürücünü çağırım sizi aparsın.

–Yox, yox, sağ ol. Vaxtını aldıq. Özümüz gedəcəyik.

–Sağ ol, Cef, səni işdən elədik.

–Nə sözdü, siz mənim əzizlərimsiniz, amma mütləq yoxladın. Soltan bəy, Tusi Mərkəzinə gedin, orda yaxşı mütəxəssislər, aparatlar var.

–Gedərik, mütləq gedərik. Gedək Nəsrin. Otaqdan çıxdılar.

Cəfər bir müddət onların arxasınca baxırmış kimi gözlərini qapıya zillədi, susdu. "Gözlərindəki azmalar, baxışlarındakı qırıq-qırıq donmalar. Elə indi yaddaşında əmələ gələn qırılmalar". Allah eləsin, zənimdə yanılmış olum.

Nəsrinlə Soltan bir qədər yanaşı addımladılar. Sükutu Soltan pozdu:

–Buna nə oldu, birdən-birə yüz səksən dərəcə dəyişdi?!

–Siz qərribə bir intellektual duel keçirdiniz. Sən onu mat elədin. O da həmişə birinci olub, uduzmağı bacarmır.

–Hər halda, özümü gərək yoxladım. Son vaxtlar hərdən əlim, ayağım, dilim iradəmdən kənar hərəkətlər edir.

–Məni qorxutma, ay Soltan. Yoxladaq, amma məni qorxutma. Adam fikirli olanda bəzən özünə nəzarət edə bilmir. Bəzən əlim-

də tutduğum bir şeyi axtarıram, olur belə şeylər – köks ötürdü – Allaha təvəkkül.

***

Diaqnostika mərkəzindəki yoxlamalar, gəlinən nəticə baş psixiatr Cəfərin haqlı olduğunu göstərdi. Nəsrin xanım onkoloq Cəmillə uşaqılıq yoldaşı idi. Ataları dostluq edərdi. Zəngləşib vaxt təyin etdilər. Soltandan xəlvət getməyi qərara aldı. Görüşdülər.

Cəmil onu çoxdan görmədiyi bacısı kimi hərarətlə qarşıladı.

–Dəyişmişən.

–Dəyişərəm də, Cəmil... başıma o qədər işlər gəlib ki...

–Eşitdim. Gəlmişdim də. Allah səbir versin. Orda sizi görmək mümkün deyildi. Düzü, heç özüm də sizi görmək istəmədim.

–Sizi başa düşürəm. İndi də Soltan belə...hamısı bu qovluqdadı.

Professor həkimləri dəvət etdi. Məsləhətləşdilər. Nəhayət, qərara gəldilər "cərrahin müdaxiləsini məsləhət bilmirik", bura, xaric, fərqi yoxdur, hamımız eyni işi görürük. Gecdir". Nəsrin təəccübünü bildirdi:

–Axı lap bu yaxınlarda hiss eləmişik. Heç özü də şikayət eləmirdi.

–Nəsrin xanım, bu xəstəlik bildirmir. "Uroqanıy" formasıdır.

Yaşlı bir həkim söhbətə qarışdı.

–Nəsrin xanım, kənd yerində xəlvət tutan itlər olur. Gəlibsən yanından keçirsən, sənə baxıb üzünü yana çevirir. Keçib gedirsən, hümmür, mırıldamır, bir də görürsən arxadan ayağını qapdı. Bu elə namərd xəstəlikdi. Beyin əməliyyatı çətin deyil. Amma bu vəziyyətdə ümitsizdi. Sizə yalançı ümid verərik, ona əlavə əziyyət...

Cəmil bu söhbətlərdən əziyyət çəkdiyini açıq hiss etdirdi. Nəsrin xanımın qoluna girdi:

–Gedək, Nəsrin xanım, sizi yola salım.

–Siz zəhmət çəkməyin.

–O nə sözdü? Etiraz qəbul etmirəm! Kaş ki əlimizdən daha çox şey gəlsəydi.

–Bu qədərmiş...

Cəmil özünü eşitməməzliyə vurdu:

–Maşınıız harda dayanıb?

–Maşınısız gəlmişəm. Xəlvət gəldim.

–Mənim maşınım aparacaq.

–Yox, yox...

Cəmil onun sözünü kəsdi.

–Eşitmək istəmirəm. Yox, yoxdu! Vəs-səlam. Əyləş maşına.

***

Nəsrin qapını ehmal açdı. Elə həmin an

Soltanın səsini eşitdi.

–Nəsrin, gəldin?

–Hə, mənəm.

–Arada oyandım, evdə yox idin. Tənbəl-lik basdı, yenidən yatdım. Hardaydın?

– Çiçəkgilə keçmişdim. Acmısan? Hazır yemək var. Qızıdırım.

–Gəl bura. Gəl yanımda otur. Bir nəfəsini də. Gəl. Ora-bura qaçmaqdan əldən düşmüşən.

–Yox a... sözə bax ey... hara qaçıram ki. Sən çox minitelli olmusan. Özün-özündən şübhələnirsən –Nəsrin sözarası qovluğu gizlətdi – gəlirəm. Hə gəldim – divanda Soltanın yanında otur – ox, of...yoruldum.

–Töşük basıb səni.

–Bu pilləkanları qalxanda həmişə belə oluram.

–Bəyəm Çiçəkgil aşağı mərtəbəyə köçüblər.

–Eh, sən də...

–Ay qız, sən yalan danışa bilmirsən axı... danışma.

–Düşmüşdüm bulvar tərəfə.

–Gözəl eləmişən, arvad – qolunu Nəsrinin boynuna salıb üzündən öpür – qoy bir dəfə sənə ağızdolusu arvad deyim, dədə-baba qaydasıyla.

–Qurban olum, nə deyirsən de.

–Sən mənə "can", "qurban olum" deyəndə gözüm dolur. Biz axı bu otuz ildə belə sözləri işlətməmişik. Son günlər gör necə qorxmuşuq.

–Vallah, mən səni həmişə çox istəmişəm. Çox, lap çox istəmişəm – kövrəlir.

–Yaxşı, yaxşı. Nə yaxşı indi də olsa, bir-birimizə bu sözləri deyə bilirik. Çox şükür. Bayaq sən evdə olmayanda hardansa yadıma düşdü ki, bu otuz ildə bir dəfə də dodaq – dodağa öpüşməmişik.

–Yaxşı, Soltan, ayıbdı, gör nə danışırısan? Yas içindəyik.

–Mən səni həmişə sevmişəm. Elə indi də dərdindən ölüürəm, amma indiyə kimi ürək dolusu "səni sevirəm, dərdindən ölüürəm" deməmişəm sənə. Niyə? Özüm də bilmirəm.

–Aydın idi, ehtiyac yox idi.

–Var ehtiyac, ehtiyac həmişə olub. İndi də ehtiyac var deyəsən; Cəfər haqlı çıxdı. Ehtiyac var deyəsən, hara özümü çırpıram xeyri olmur. Deyirlər gecdi. Əlac yoxdu.

–Kim deyir onu? Yalan deyir.

–Birinci mənim halım deyir, ikinci sənənin halın. Biz bir-birimizi yaxşı tanıyıyıq, Nəsrin. Mən onu da bilirəm, mənim dəniz gözlüm, sən qüruruna sığışdırmayıb, özün üçün eləmədiyini mənim üçün edirsən.

Nəsrin birdən onun boynunu qucaqlayıb

körpə kimi hıçqıra-hıçqıra ağladı. Soltan onun başını tumarlayırdı. Belə bir söhbətin başlanmasına ürəyində sevindi. Nəsrini hazırlamaq üçün bunu yaxşı fürsət bildi, pıçılıtlı səslə:

–Əzizim, – dedi, – burda çox sıxlıqda yaşayırıq. Suyun altında balıqlar, suyun, torpağın üstündə biz, havada, başımız üstündə quşlar yaşayır. İnsan heç vaxt tək olmur, sən də tək qalmayacaqsan.

–Nə danışırısan sən – Nəsrinin boğuş pıçılıtlısı eşidildi – səndə heç nə yoxdu. Kim nə deyib sənə?

–Nəsrin, əzizim, mənə bir az təhsilim var axı. Sənədlərə səndən xəlvət baxmışam. Diaqnostikada dostum var. Onunla söhbət elədim. Əməliyyatın xeyri yoxdu, amma zərəri ola bilər.

– O quşlardan, balıqlardan nə istəyirsən? Nə deyirdin elə – Nəsrin mövzudan qaçmağa yeganə bəhanə idi tapmışdı.

–Hı, hı, hı – güldü – aydındı, – dedi.

–Nə aydındı? – Abırsız adamsan da... bu halımıza gülürsən də...

–Nəsrin, mələyim, bu mənzil də bir ərəzidir. Burada da gördüyümüz, görmədiyimiz sakinlər yaşayır. Biri onlara mələk deyir, biri damdabaca, hərə bir ad qoyur. Bizim evdə də elə bir ailə yaşayır.

–Deyəsən, sən məni də dəli eləmək istəyirsən.

–İstəyirəm sən tək qalanda qorxmaya-san. Onlar səni qoruyacaqlar. Mən xahiş etmişəm.

Nəsrin Soltana bərk-bərk sarıldı. Ayaqlarını da yerdən qaldırıb divanın üstündə altına yığdı.

–Soltan, belə danışma, tüklərim biz-biz oldu.

–Niyə qorxursan, onlar bizdən çox-çox əvvəl burda yaşayır. Hələ heç kəsə toxunmayıblar.

–Necə yəni bizdən əvvəl?

–Əvvəl bina olmayanda burda, torpağın üstündə, sonra bina tikildi, onlar da qalxıb otaqlarda yaşadılar.

–Hər yerdə onlar var?

–Əlbət ki, bu mənim ərazimdi, mənim evimdi demək sadələvhlükdü. Orda yüzlərlə gördüyümüz, görmədiyimiz canlılar yaşayır. Mən bizim evdəkiləri görürəm, onlarla danışırım.

–Boy, nə deyirsən. Məni doluyursan? Qorxudursan?

–Yox, canım-gözüm, yox. Amma onlar səni həmişə qoruyacaqlar.

–Lazım deyil, çıxıb getsinlər.

–Nə deyirsən, ay qız. Yersiz gəldi, yerli

qaç. Bir də onlar bizim kimi adam deyillər, hədə gələn kimi yer-yurdunu qoya qaça.

–İndi deyirsən evimizdə başqa yaşayanlar var?

–Deyirdim axı, köhnə kişilər, qadınlar öz evinə girəndə də evinə salam verir. Onlar səni qoruyacaq. Sən də unutma, evdə tək deyilsən, səni görürlər. Hərəkətlərinə fikir ver.

–Onsuz da mən neyləyəcəyəm, tək, ya cüt – çiyinlərini çəkdi.

Nəsrinin sözləri o qədər səmimi, o qədər sadələvh səsləndi ki, Soltan gülüb, uşaq oxşayan kimi Nəsrinin yanağından öpdü.

***

Nəsrin qapının zənginə ayıldı. Elə mətbəxdə yuxuya gedibmiş. Qapıya qaçdı. Çiçək xanım idi.

– Xoş gəldin. Çiçi, keç mətbəxə. Mən baxım Soltan yatıbımı – yataq otağına getdi. Qapı aralı idi. Soltan yatmışdı. Qapını örtüdü. Mətbəxə gəldi, mətbəxin də qapısını örtüdü ki, səs getməsin – ay qız, necəsən? – gəlib Çiçəyin yanında əyləşdi.

Çiçək tələm-tələsik danışmağa başladı.

–A... a... bəs necə, getmişdim Cefrinin yanına, yenə səpdi komplimentləri başıma.

Ölürəm onun komplimentləri üçün – gülüb bir əli ilə Nəsrinin çiyinə vurdu, – ağəz, onsuz da komplimentdən başqa əlindən bir şey gəlmir.

–Ay qız, bəsdi, abırın olsun.

–Eh, haçan olub ki, indi olsun. Abırdan kompot düzəldəcəyəm?

–Yaxşı, de görüm nə dedi.

–Sən deyənləri dedim. Dedim Nəsrin ərinə yenidən aşıq olub, deyir ağıllıdır, həssasdır, səmimidir. Dedi mən də tamam başqa bir Soltan gördüm. Dedi bu özü də o xəstəlikdəndir.

–Necə yəni xəstəlikdən?

–Elə mən də dedim, Cefri, o nə xəstəlikdi ki, adamı ağıllı, səmimi, həssas edir. Qurban olum, Qasañçiki də bu xəstəliyə yoluxdur.

–Tfu sənin dilinə. Çiçi, adam kimi danış.

–Ağəz, deyir ki, bu beyin şoğərib kainatın modeli kimidi. Orda da çoxlu ulduzlar var-yəni mərkəzlər. Bu şiş onlardan yaxşısına toxunub, oyadıb, olub ayrı Soltan. Amma dedi bu da çox çəkməz.

–Necə yəni çox çəkməz?

–Yəni şiş böyüyür, başqa mərkəzlərə də toxunacaq – gördü Nəsrinin halı pozuldu. Söhbəti dəyişmək istədi – qoy sənə bir anekdot danışım. Az qalmışdım Cefriyə danışım,

birtəhər qaytarıb uddum. Yaydı, ər-arvad oturub...

–Yavaş, ay qız. Sənin ağzına bələdəm, danışma, ayıbdı...

–Kimdən? Kimdən ayıbdı?

–Heç utanırsan? – Nəsrin "ayıbdır" deyəndə Soltanın dediyi kölgəsizləri, ev şəriklərini nəzərdə tuturdu.

–Ağəz, səndən niyə utanmalıyam?

–Cefə danışardın, utanmazdın?

–Aaa, nöş danışmıram. O da mənim kimi şeydi da... Amma məmə canı, danışmadım, uddum.

–Dedin ki, evdə canlılar görür, onlar adamın fikrini də eşidirlər.

–Elə deyirdi.

–Aa... – ətrafa boylanır. Evin küncələrinə müraciətlə – siz Allah bağışlayın, sizin də tərbiyəni pozdum.

–Ay qız, yaxşı. De görüm nə dedi?

–Dedi ki, dediklərinin Nəsrinə ziyanı yoxsa inansın, inananda nə itirir. Bəlkə görür. Bəlkə doğrudu. Biz olanların mində birini bilmirik. Dedi havada efiri görürük? Yox, gözümüz o qədər həssas deyil, atom zərrələrini görürük? Yox, çünki gözümüz üçün çox kiçikdi. Yer kürəsini bütöv görürük? Yox, çünki gözümüz üçün çox böyükdü. Bəlkə o görür.

–Hə də, gözünü yum, de ki dünya yox oldu. Bir qədər bundan əvvəl oğlum, ərim vardı, dünyanın ən xoşbəxt adamı idim. Özümün xəbərim olmayıb.

***

Ölənün sahibi çox olur. Nəsrinin ən çox qorxduğu şey Soltanın da, özünün də qohum-əqrabasız olması idi. Ortada tək qalacağı qorxusu idi. Qonşular, akademiyanın işçiləri, xüsusilə institutun əməkdaşları qardaş-bacı qayğısı göstərdi. Nəsrinin əlini ağdan-qaraya vurmağa qoymadılar. Hər şeyi özləri təşkil elədilər. Xəstəxanadan məscidə apardılar, yuduzdurub namazını qıldılar. Sonra elə birbaşa vida mərasimi üçün akademiyanın kiçik binasına apardılar. Evin-dən götürülməsini Çiçək xanımla Həsən müəllim məsləhət bilmədi. Dedilər Nəsrin xanım tək adamdır, üst-üstə iki ağır zərbəyə dözmək çətindir. Həyat yoldaşı olsa da, meyidin vahiməsi ağırdır. Əsas təşkilatçılar Çiçək xanımla Həsən müəllim idi. Həsən müəllim belə şeylərdə özünü suda balıq kimi hiss edirdi. Soltan son günlər adam tanımayanada, gecə-gündüz zarıyanda Həsən dedi "daha Soltana harda olmasının əhəmiyyəti yoxdur, amma Nəsrin üçün bu, evdə ağır

işgəncə ola bilər". Xəstəxanaya qoydu. Akademiyada, dəfnin təşkilində də Həsənin böyük rolu vardı. Dedi akademiyanın bütün institutları ayrı-ayrı əklil sifariş versin. Ailə üzvləri adından akademiyanın prezidentinin yanında olanda əvvəlcədən düşündüyü cümlələri ürəyində dəfələrlə təkrar eləmişdi.

–Bu gündən hamımıza var. Biz ailəsiyik, hər şeyi özümüz eləyə bilərik. Amma akademiya, bu elm məbədi də ona evi, ailəsi qədər əziz idi. Dedik sizin iştirakınızdan, qayğınızdan onun ruhu şad olar. Yaradıcı ziyalılar sağlığında bir-birinin paxıllığını çəksə də, qeybətini qılsa da, bir-birini bəyənməsə də, ölüb gedəni hamısı çox istəyir. Hamısı sevir. Onun istedadının böyüklüyünü görür, sağ qalana da nümunə göstərirlər.

Vida mərasimində hamı canla-başla iştirak edir. Bir çətin iş çıxışçılarının siyahısını azaltmaq idi. Hər kəsin deyilməli sözü vardı, heç kəs də geri addım atmaq istəmirdi. Əslində, bu rəhmətliyi bəhanə edib çıxış edənlər sözarası bir-birini sancmaq üçün səhnəyə can atırdı.

Adlar dəyişir, pozulur, yazılır. Amma bir ad dəyişməz qalırdı. Həsən Mərdanlı ailəsi adından təşəkkür edəcəkdir.

Çiçək Nəsrinin geyiminə kömək elədi. Qoluna girib zala gətirdi. Birinci sırada

əyləşdirdi, özü də yanında oturdu. Çantasını Nəsrinin o biri yanındakı stula qoydu, as-tadan pıçıldadı:

–Həsənə yer saxlayaq.

Zal dolurdu. Bu arada Çiçək qolu ilə Nəsrinə toxundu. Nəsrin başını qaldırdı. Çiçək pıçıldadı:

–Fatma xanımdı.

Fatma xanım hüznü görkəmlə salamlaşdı.

–Tanıdım – dedi Nəsrin. O da başı ilə razılığını bildirdi.

–Prezident səfərdədir – dedi Fatma xanım.

–Hə, çox sağ olun – dedi, eyni anda Nəsrin nəyə görə sağ ol dediyini anlaya bilmədi. Utanıb başını aşağı dikdi. "Görəsən Soltan doğrudan deyirdi ki, bizim evdə yaşayanlar var? Deyirdi mənə onlara tapşırıb. Görəsən, elə şey var? Deyirdi sən ürəyində düşünəndə onlar eşidir. Onlar da birbaşa səsini qəlbine danışır. Bəzən elə bilirəm vicdanımla danışırım. Bəli, Soltan elə onu deyirmiş. Bəlkə onlar doğrudan var" – Nəsrin başını qaldırıb tabuta baxdı. "Nə olar, Soltan, mənə bir işarə ver. Dediklərinin doğru olduğunu mənə başa sal" – səhnəyə baxdı. Tabutun ayaq tərəfindən böyük bir əklil qoyulmuşdu. Əklilin tən ortasında qəşəng bir ağ gül vardı.

Bir anlıq elə bil gülün ətrini duydu Nəsrin. "Bağışla məni, ay Soltan" – Nəsrinə elə gəldi ki, bunu özü düşünmədi. Onu təsdiq etmək üçün tabuta baxıb "bağışla məni, Soltanım, bağışla" – dedi. Ona bir anlıq elə gəldi ki, səhnədən danışanlar onun Soltanla söhbətinə mane olur. Yenə öz içinə qayıtdı. "Gərək səni son günlər xəstəxanaya qoymaydım aparsınlar. Tək idim, vallah, gücüm çatmadı. Qulluq eləyə bilmədim. Hər dəqiqə həkim çağırmaq olmurdu. Həlbət ki, dözmək də olardı".

Həsən gəlib onun yanında əyləşdi. Hamı ayağa qalxmışdı.

– Nəsrin xanım, adamlar çölə çıxır ki, biz də rəhmətliklə vidalaşaq. Rəhbərliyin başsağlığını qəbul edin.

Nəsrin başını qaldırıb qarşısında Fatma xanımı və onun arxasınca başsağlığı vermək istəyənləri gördü. Özünü ələ aldı.

–Başınız sağ olsun. Bizim hamımız üçün böyük itkidir – Fatma xanım dedi.

–Sağ olun, zəhmət çəkmişiniz. Bu sözləri nə qədər təkrar etdiyi Nəsrinin yadında deyil. Nəhayət, Çiçək xanım onun qoluna girib səhnədə tabutun yanına qaldırdı. Nəsrin tabutun yanında donub qalmışdı. Çiçək ona yanaşdı:

–Ağz, ağla da, heç olmasa yalandan

olsa ağla, hamı sənə baxır axı – gözlərini sildi – ağla – Nəsrini tabuta tərəf itələdi. Nəsrin səndələyib əklilin üstünə yıxılmaqdan özünü zorla saxladı, zalda qadınların ağlaşma səsi eşidildi.

Cavan adamlar gəldi:

–Tabutu aparmalıyıq – dedilər.

Çiçək Nəsrinin qolundan yapışib tabutdan araladı. Hamı kənara çəkilib onlara yol verirdi. Adamların onlara təəccüblə baxdığını görüb Çiçək bir özünə, bir də Nəsrinə baxdı:

–Aaa... vaxsey. Bu nədü?

Nəsrin elə bil yuxudan ayıldı, Çiçəyə baxdı.

–Nə?

Çiçək gözləri ilə Nəsrinin sinəsində qara kəlağayısının ətəyini göstərdi. Nəsrin baxanda əvvəl bütün bədəninə tükləri ürpəşdi. Əklilin ortasındakı həmin ağ gül kəlağayısına ilişib durmuşdu. Düz Nəsrinin üzünə baxırdı. Ağ gülün yumşaq, olduqca zərif ətri nəfəsinə, ürəyinə doldu. Gözünün yaşları üzündən süzülüb sinəsinə, gülün üstünə töküldü. Gülü kəlağayıqarışiq sinəsinə basdı, uşaq kimi hıçqıra-hıçqıra ağladı.

Evə dönəndə Çiçək istədi onunla getsin. Nəsrin dedi:

–Çiçi, sağ ol, bacı. Sən olmasan, heç

bilmirəm mən necə olardım. Sağ ol. Sən get evinizə.

–Yox a, o nə deməkdi? Gəlim başın qarışsın.

–Yox, bacı, get. Mən də yatmaq istəyirəm.

–Yaxşı, darıxsan çağır. – Çiçək öz evlərinə keçdi.

Nəsrin qapını açdı. Dönüb Çiçəkgilin qapısına baxdı. Qapı bağlı idi:

–Salam evimiz, evdəkilər, salam.

Evə keçdi. Elə bil ağır bir döyüşdən çıxıb gəlmişdi. Evi alınmaz bir sığınacaq, basılmaz bir qala idi. Çarpayıya uzandı. Qızılgülü yaylıqdan qopardı. Soltanın yerinə qoydu, əli ilə Soltanın yastığını sığalladı. "Heyf, bu boyda xoşbəxtliyin qədrini bilmədik" – düşündü.

ƏDƏBİYYATDA VİRTUAL GERÇƏKLİK

Virtual gerçəklik – latın sözü. *virtus* – imkanlı, mümkün olan, *realis*. lat. – həqiqi, mövcud olan.

94 Bəşəriyyətin bütün mövcudluğu aldanışlardan ibarətdir. Mən də virtual gerçəkliyi atom, texnika, idrak əsrinin labüd yönü kimi qəbul edərkən onun qulu oluram, çünki özüm də bir fərd kimi içindəyəm, həyatım isə başqalarından fərqli olaraq daha dağınıq, parça-parçadı, vaxtilə dəbdə olan quzu dərisindən tikilmiş xəz paltomu xatırladır, illər keçdikcə parçaların tikişləri sökülməyə başlayır, tikiş saxlamır.

Hazırda virtual gerçəkliyi elə qələmə verirlər, guya yeni hadisədir. Əsla, yox! *Nə iləsə münasibətdə hər şey hər zaman deyil, müəyyən hallarda – insanın şüuraltı proqramının idrak prosesi ilə qarşılıqlı “mübadiləsində”, bəzən də lap müqavimətində, hətta inkarında virtual gerçəkliyə çevrilə bilər.*

DÜNYA DÜZƏNİNƏ AİDİYYATI OLMAYANDIR. İNSANIN QUDSAL, PSİXİ ALƏMİNİN, TƏFƏKKÜRÜNÜN MƏHSULU OLDUĞU ÜÇÜN MÜCƏRRƏD, BƏŞƏRİN YAŞI (ÖMRÜ) QƏDƏR ƏBƏDİ, İNSAN ÖMRÜ KİMİ MÜVƏQQƏTİ PROSESDİR.

Ədəbiyyat – özü virtual gerçəklik kimi müxtəlif formalarda təzahür edir
qapalı qalan, təxmin olunanda
yeni sayılanda, kəşfdə, yenilik təxmin olunan
girdablara başvurmalarda
fantastikada. Gələcəkdə fantaziya reallığa, ədəbiyyat elmə çevrilir

dinlər orbitində gəzişmələrdə
mistikada. İndi ən çox dəbdə olan ruh axtarışı.

Mədəniyyət. Mədəni insan qəflətən bütün
bəşəri zövqlərdən, nemətlərdən imtina edir.

Ruhun üsyanı. Təəssüflə qeyd etməliyəm,
yazılan əsərlərin çoxu məişət problemlərinin
təsvirindən, təhlilindən irəli getmir. Yenidən üz
tutulan tarixi romanlar əksər hallarda dərslilik-
lərdən, elmi kitablardan az fərqlənir, systemsiz
faktlarla ağırlaşır, obyektiv dövrlərin psixoloji
yükələrini qaldıra bilmirlər.

Hərəkət açıq məkanda daha sürətli, qorxu-
ludur.

Açıq məkan effekti – kataklizmlər. Kütlə
stixiyası

qüvvəsini verir

dağdır

dağılır

qüvvəsini itirir.

Ruh axtarışı – evinin qapısını açıb karvansara-
ya çevirmək. Müasir teatr. Texniki tərəqqinin
insanın qutsal həyatına yeni hücumu? Təcavüzü?

İnsan üçün kamil olan – əsl olandır.

Oxşarlıq – qüsur. Əslin yaramaz cəhətləri
onda daha çox ehtiva olunacaq.

Kamillik – doymuş məhlul. Başqa əlavələri,
qarıışıqları qəbul etmir.

Doymayan məhlullara – istənilən qatışıqları
əlavə etmək olar, amma o da doyanacan qəbul
edəcək (söhbət kimyəvi reaksiyalardan getmir).

Bəzən belə proseslərdə partlayışlar olur. Nə alınacaq
ekoloji böhran

psixoloji sarsıntılar

mənəvi böhran.

Haşiyə: Son zamanlar Azərbaycanda intihar halları çoxalıb. Müharibə dövründə can qorxusu. İntihar yada düşmür. Deyəsən, insanlar atəşkəsdən beziblər? Millət Qarabağı itirmək istəmir. Yüz il əvvəl deyil ki, torpaqlarımızın parça-parça qoparılmasına dözək. Hansı didərgin, köçkün öz dünyasında, reallığında yaşayır?

QARABAĞ – BİZİM VİRTUAL GERÇƏKLİK.
Torpaq anlamında itirilmiş yurd.

Son nəticə: Virtual gerçəklik insanın ikili təbiətində yaranışdan var. Ruhi aləmin maddiliyə köçürülməsi, keçirilməsi (patefon), «unudulması», yenidən canlandırılması. Yeni reallıq təsəvvürü.

Azərbaycan xalqı şair xalqdır. Kim vəzifədən atılırsa, şairliyə qurşanır. İçki, narkotika. Cavabsız məhəbbət başa vurub adamı aşıq edir. Aşıq olub saz çala bilmədiyini üçün şair, əhvalatın uzun olanda, uzaqbaşı, nasir, həmsöhbət axtaranda dramaturq olursan.

Ədəbiyyatın ekstazı – aşıq ədəbiyyatı

Sürrealizm – sufizm, Məcnun, dəli Salvador Dali, sərsəm Kafka

şəhvət aqibəti – II Yekaterina

elmin süqutu – ayrı ölçülərdə düşünən Albert Eynşteyn.

Albert Eynşteynin beyninin riyazi və məkan təfəkkürünə cavab verən sahəsi ümimi göstəricidən 15 faiz böyük idi, riyazi zonada adi insanlarda olan qırıq yox idi. Min ildə bir dəfə doğulan, *aləm haqqında xüsusi təsəvvürə malik*

olan belə insanlar öz kəşfləri ilə elmin, tarixin gedişini dəyişirlər. Alim bəşərin bu kəşflərə hazır olmadığını, onların fəlakətə səbəb olacağını anladığı üçün ölməmişdən əvvəl üzə çıxartmadığı əlyazmalarını yandırır. 12 apreldə nüvə silahını tətbiq etməmək barədə məktubu Amerika prezidenti Ruzveltə çatanda prezident ölmüşdü. Axan qan damarda qalmır, Xirosima, Naqasaki yer üzündən silinir.

12 aprel həm də kosmonavtika günüdür, ilk insan – Yuri Qaqarin kosmosu “fəth etdi”. Göydə yeni süni peyklərə yer qalmayıb. Ötən ay iki peyk toqquşdu. Göydən yerə dəmir yağır, düşünən başınızı qoruyun. Təhlükəli asteroid bir neçə gün əvvəl Yerin yanından ötüb keçdi.

İnsanın aurası yer kürəsinin atmosfer qatlarına bənzəyir. Onun məskunluğu yanlılıq mənbəyidir, bəsit, birölçülüdür. Carpmalar burada baş verir. Minlərlə insan indiki Amerika prezidenti Barak Obamanın andiçmə mərasimində xeyli vaxt səmada hərəkətsiz donub qalmış, sanki mərasimi izləyən bir obyekt müşahidə etmişdi. Bunu hətta qeybdən gələn işarə kimi qəbul edənlər var idi. “Uçan boşqab”ların əksər hallarda kütləvi psixozlar – müharibələr, dəhşətli insan qırğınları, dağıntılar, insanlara təhlükə yaradan kataklizmlər baş verdiyi yerlərdə peyda olmaları adamı vahiməyə salır. Makedoniyalı İsgəndərin hərbi səfərlərində bu obyektlər dəfələrlə görünmüşdü.

Rusiyada artıq uçan “boşqab” düzəldiblər. Bu, virtual gerçəkliyin virtualıdır.

Bir neçə il əvvəl belə hadisələr barədə mən mətbuatda nəzərə çarpmayan bir neçə yazı çap etdirmişdim. Onlardan biri, «Çərxi-fələk və yaramazlığın “Qətl günü» məqaləsi «Ulduz» jurnalında çap olunmuşdu. Həmin məqalədə İsa Hüseynovun «Məhşər», Yusif Səmədoğlunun «Qətl günü» romanlarını bu yönümdə izah etməyə cəhd etmişəm. Məqalənin həcmi buna imkan verməmişdi, ya da məqsədimə nail olmamışam, başqa söhbətdir, amma həmişə ədəbiyyatda bu mövzunu diqqətlə izləmişəm.

Yaradıcı insan mənəviyyat keşikçisidir, heç kəslə işi yoxdur, özüylə mücadiləsi sənətkarın zaman fəvqündə durması əlamətidir. Görkəmli Azərbaycan şairi Fikrət Qoca yaradıcılığından bəhrələndiyim yazarlar sırasındadır. Kövrək olduğu qədər məntiqli şairdir. Şeiriyətində insan talelərinin rəngləri varsa, nəsrində psixoloji dərinlik qabarıqdır. *Son illərdə yazdığı nəsr əsərləri ömrün dolanbaclarını, psixoloji görüntülərini sənətkarlıqla açmaq baxımından maraqlıdır. Poeziyasındakı ruh məqamları nəsrində insan dramlarına dönür.* Bununla belə, etiraf edirəm ki, 2008-ci ildə “Azərbaycan” jurnalının 8-ci nömrəsində dərc olunmuş “Dayanacaqda görüş” povestini əvvəlcə Fikrət Qoca yazdığı üçün məndə oxumağa maraq yarandı, sonra elə aludə oldum, ayrılı bilmədim, sanki tanımadığımı, yad qələmədən çıxmışdı.

Fikrət Qocanı orijinal qələm sahibi kimi tanıyıb, sevdiyim üçün əsər daha çox onun bu geniş, mübahisəli mövzuya münasibəti baxımın-

dan düqqətimi çəkdi. Təntənəli, dumanlı başlıqlar sevdiiyimizdən ilk baxışdan adı məni tutmadı, hətta məqalədə çox vaxt çaşıb “Kölgəsizlər” yazırdım. Yazıçımı görəndə “Kölgəsizlər” povestinizi oxudum” – dedim.

Bu, insanın reallığı görmək istədiyini kimi gördüyüdür.

Fikrət Qoca: “Hay-küylü başlıqları sevmirəm, gercəklik sadəliyin özündədir. “Ölüm ayrılıq deyil” povestimi əvvəl belə adlandırmışdım, lakin bu mövzu bir əsərə sığmadı” – dedi.

Yaradıcı insanın şəxsiyyəti yaradıcılığında görünməlidir. Bu, onun ruhu, məsləki, qayəsidir. İnsan psixikasının bütün çalarlarını Fikrət Qoca yaradıcılığında görürük, mənəviyyat prizmasının hansı tərəfindən baxılsa, onun baxışlarında tamlıq, kamillik var, çünki milli – mənəvi qaynaqlarımıza, dəyərlərimizə, etik, estetik prinsiplərimizə söykənir. Ədəbiyyatımızda belə baxış çatışmır. Bu, elmi-texniki tərəqqinin inkişafından və ya elmin azlığından deyil, minilliklər boyu kosmik sirləri saxlayan, bizi Allaha, əbədiyyətə bağlayan yeganə açıq yoldan – qan yaddaşımızdan aralandığımızı görədir. Bir az həqiqət bulaşığı da olmayan ruh əhvalatlarının içinə qaşığı salsan, cəfəngiyyatdan başqa heç nə çıxmayacaq. Səbəb: dəb məsələsi; əgər Tanrı, mələk, şeytan kimi ifadələri bol-bol işlətsən, müasir, maraqlı görünəcəksən. Oxucunu fəth edəcəksən.

Uzun illərdir insan şüurunun dəyişkən halı, qəribəlikləri, imkanları, aləmlə bağlılığın, əlaqə-

lərin qaranlıq, qeyri-adi təzahürləri beynimdən çıxmasa da, onları sistemləşdirib yaza bilmirdim. Hər şeyin məqamı var, Fikrət Qocanın bu əsəri fikirlərimə təkan oldu, ilk addımı atdım. Yazıçı səmimiliyimə görə məni bağışlayar, mən povesti lap elmi əsər kimi tədqiq etmişəm, bədii dəyərini, üslubunu unudub, ayrı-ayrı mətləblərdən yapışıb araşdırmağa, öz suallarına cavab tapmağa çalışmışam. O dərəcədə ki, bəzən yazıçıya alim, tədqiqatçı kimi yanaşmışam.

Povest filosof, psixoloq qələmi, səriştəsiylə yazılıb, zənnimcə, Fikrət Qoca teosofiyaya xüsusi aludəçilik göstərmir, deməli, bu düşüncələr yalnız virtual gerçəkliklər deyil, aləm haqqında biliklərdir, həm də ədəbiyyat vasitəsi ilə bizə gəlib çatır, mövcudluğa çevrilir. Şairin qəlbindən, yaddaşından, yurdun, millətin, bəşərin yaranışından yol alıb, yaradıcılıq qaynağından süzülüb gəlir.

Gerçək olan – təbii olan. Öz-özünə olan
Allah
qoruq – qadağa.

Mövcudluğun hansı qatındanan, yerin haradır, kimsən, kimlərləsən – bu, mahiyyətdir. Hisslər, duyğular – insan ruhunun dalğaları, titrəyişləri, aləmlə kosmik ünsiyyət formalarıdırsa, biz onları ikinci plana keçirtməklə özümüzü kosmik əlaqələrdən məhrum edirik. Onlarla “əfirə” çıxıb, lazımı dalğalara düşüb, kosmik ahəngə qoşulmurusa, enerji mübadiləsi pozulur, qapanmalar, kataklizmlər yaranır. Qalaktikanın əbədi qanunu budur.

İyirmi birinci əsrin virtual gerçəkliyi – ruhi kataklizm.

Yer-göy proqramına müdaxilə – insanlığın intiharı. Qiyamət günü – bu qaynaqdan, yaddaşdan, nizamdan qopmağımız.

Beyinlə ürək bir müstəvidə, bir yazıda – yerlə göy kimi. İkisinin arasında həyat. *Bu əsər müasirim olan, ruh aləmini incələyən, yüksək intellektə malik bir yazarın ədəbi fantaziyasının üfüqlərini izlədiyim “dayanacaq” oldu.*

Müasirlik – insanın qəlbi, olduğu kimi, başqa ad qoyulmadan. Yazmaq ayrı, ruh elmi ayrı. Elm bizim üçün: araşdırılan hər şey elmdir. Dünya ədəbiyyatında çoxdan eninə-uzununa çırpılan, ilmələnen, sökülən, incələnen, sadə ağıllar üçün kifayət qədər sadələşdirilən, gözdən düşən paralel dünyalar, yad aləmlərdən gəlmələr barədə əsərlər. Melodramlara ehtiyacımız var – elə özümüz barədə. Cəmiyyətdə anlaşılmayan, mənəvi dayanıqlığını itirmiş insanların şəxsi faciələri, ah-ufları bütünlükdə sözcülükdən irəli getmir, tale, cəmiyyət, mühit günahlandırılır.

Millətin faciələri buradan yol alıb gəlir.

“Son zamanlar qəribə mövzulardan yazırsınız” mülahizəmə Fikrət Qoca həmişəki kimi məntiqli cavab verir: *“İnsan heç zaman tək deyil. Onun əməlləri və dedikləri hər an ətraf mühitlə eşidilir, görülür. Yəni ağacın, otun, quşun, hətta daşın da ruhu var, eşidir, görür. Hətta daşların da insana düşər-düşməzi var. Biz onları danışdıra bilmiriksə, dilini bilmiriksə, onları cansız, ruhsuz saymağa haqqımız yoxdur”.*

Oxucular etiraz edə bilərlər, gözəgörünməz qüvvələrlə ünsiyyət ədəbiyyatımızda köhnə mövzudur. *Bəli, klassik ədəbiyyatımız başdan-başa ruh elmidir; müasir ədəbiyyatımızda da belə əsərlər var, lakin onlar barmaqla sayılındır. Azərbaycan ədəbiyyatında “postmodernizm” deyilən, əslində, elə bu virtual gerçəkliklər ətrafında gəzişmələrdən, məchulluq yaratmaqla istedad nümayiş etdirmək cəhdindən ibarətdir.* Bu əsərlərdə əsas obyekt insanın özü olur, onun əhvalı, yaxud əhvalatı önə çəkilir, əks tərəfin halı (bütünlükdə), qəribə görünəninin mənşəyi araşdırılmır görünməz olanın sirri saxlanılır, daha dəqiq, məlum deyil (yazarın özünə də)

qəza-qədər, alın yazısı, fəvqəlüvvələrin zəhmi mövzunun canı olur.

Bu əsərdə şüurun, psixologiyanın bioloji olanla qarşılıqlı əlaqəsinə xüsusi diqqət yetirilir, insan təbiətinin mürəkkəbliyinə və incəliyinə, aydın və qaranlıq tərəflərinə işıq salınmaqla oxucu daim intizarda saxlanılır, qayğılandırılır, sanki inkişaf etmiş əsrdə hər şeyi bilirdik, lakin zaman gəlir, müəyyən seçim qarşısında qalanda dəyişilib elə gözlənilməz hərəkətlər edirik, keçmiş saydığımızda ağılımıza belə gəlməzdi. Planlaşdırılmış, ölçülü-biçili həyat tərzini, ahəngi pozulur, əvvəlki məişət təcrübələri bir anda yoxa çıxır. Nə idi insanı o vaxtacı həyata bağlayan, nədir insanı bir anda yazıqlaşdıran, acizləşdirən, mənəvi böhrana, hətta intihara sövq edən? Nə üçün şüur və idrakın qısqırmış xəmir kimi qabardığı, “çiçəkləndiyi” vaxtda intiharların

sayı çoxalıb? Həyat eşqi niyə sönür?

Ruhun ac olması – səadət, qanadlanmaq, yaşamaq istəyi, durduğun zirvədən ayrılmaq həvəsi, Zövq – sənə mənsub olanı dərk edib, şükr etmək. Şükr – lazımlısan, unudulmamısan, qane olursan. Virtual gerçəklik – şükr etdiyin Yarıdana bənzəmək istəyin, xəyal aləminin özü, azgınlıq həm də.

Kitab oxumaq dəbdən düşüb. Əfsus, Anna Karenina dövrü keçdi. Daha Qarabağa, Zəngəzura, Naxçıvana, Göyçəyə qatarlar getmir. Elə İrəvanın da yolları kəsilib. Azərbaycan xalqının vətənpərvər ziyalıları, xüsusən, duyğusal şairlər, mən də onlar kimi, «Yanıq Kərəmi»yə qol qaldırmağa utansaq da, aşuqlar sazı çırpdıqca milli yaddaşımız zəng çalır, sümüklərimiz şaq-qıldayır, durub çıqqıdı oynamaq istəyirik.

Ceyran kimi süzənlər də olur. Camaat dərdinə oynayır.

Musiqi virtual gerçəkliyin canlandırılması vasitələrindən biridir. Keçmiş reallıqlar bizə əzab verir. Utandırır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə texniki vasitələrlə virtual gerçəklik yaratmağa aludəçilik var. Kosmik sahədən geniş xalq auditoriyasına (internet azarkeşləri) ayaq açıb, tanışlıqlar, eşqlər, sekslər, “odnoklassniki”... yaranır.

Haşiyə. Qışı, baharı evimizə sifariş edirik. Bu səhnələşdirilmiş arzular daha fərdi və fərqlidir. Əsl ilə surət bir-birindən seçilmir. *Maksimum oxşarlıq surətin dəyəridir.* Qiyamətin əlaməti. İnsana qlobal reallıq yaratmaq ixtiyarı veril-

məyib, ixtiyarı olsaydı, özü qiyamət qopardardı.

Bu mübahisəli məsələləri aydınlaşdırarkən yaranışdan mövcud olan Qanunauyğunluğun, texnokrat əsrinin təbirincə, texnologiyasını özüm üçün sistemləşdirməyə səy edirəm. İnsan kamil deyil, qüsurlu varlıq olduğu üçün idrak prosesinə cəlb olunub, öz ruhi aləmini, misiyasını dərk etsin. Bir məqam aydındır, hər kəs əsərin qəhrəmanı Soltan kimi belə çıxılmaz vəziyyətlərə düşəndə, gözlənilməz hallarla qarşılaşanda təklənir, özüylə üzbəüz qalır, varlığı ilə duələ çıxır, çünki həyat eşqi deyilən onun dünyayla yeganə bağlantısıdır. Psixoloji sarsıntılara elm adamları daha çox məruz qalırlar, hansı ki paklanıb, təmizlənilib parlamalı, xoşbəxt olmalı idilər.

Elm artdıqca baş xarab olur.

Sivilizasiya səhv yolla gedir. İnsan səhvdən yaranıb. Adəm, Həvvə peşmanlığı. Cinayətin cəzası. Dərindən dərk etdikcə daha bədbəxt olursan. Düzəlişi olmayan səhvin acısı. Məhrumiyyət (cənnətdə), mənsubiyyət (cinslər, şəhvət, sevgi, ailə), məhkumluk (nəsil artırma), məhdudiyət (ömür). İnsan tək nəsil artırma bilməz, ikinci tərəf həmişə arzu olunan, tələb olunan, axtarılan, qaçılmaz olan, əl çatmayanda, yetməyəndə – virtual gerçəklikdir. Reallaşmanın qarşı tərəf üçün anonim xislətidir.

Səhvlərin mayası bəşər üçün yanlış anlayış, qəsdən təhriflərdən ibarətdir. Mən ruh elmində kamil deyiləm, ola da bilmərəm, lakin povestdə insan psixikasının çalarlarını, öz görmək istədi-

yimi, qəlbimi darıxdıran bir çox məqamlara aydın münasibət, maraqlı mülahizələr tapmışam. Bəli, psixoloji sarsıntılar keçirəndə, ölümün bir neçə addımlığında canı ürprəşəndə Soltanın bəsirət gözü (ekzistensiya) açılır. Nə üçün yalnız belə məqamlarda? Bu sualın cavabı bizim üçün həmişə qaranlıq qalacaqdır.

Povestdə psixoloji sarsıntının bioloji kökləri də araşdırılır. Bu, tibbi savad deyil, mistikaya kor-koranə sitayiş edənlərə tutarlı cavabdır. Biolojinin sosiallığı – sosial olanı, insanı heyvandan fərqləndirən şüuru formalaşdıran amildir.

Darvinizm. Təkamül nəzəriyyəsinin təsdiqi, hamı bir hüceyrədən yaranıb.

Təkamül nəzəriyyəsinin əksi, klassik Adəm – Həvva. Hər bioloji növ necə var, elədir. Dəryadan, sudan quruya çıxıb, bir az sürünüb, sonra nəyəsə çevrilməyib. Virtual eybəcərlik – klonlaşdırma təbiəti inkar edir. HƏR YARANIŞ ELƏ ONUN ÖZÜDÜR. Alimlər klonlaşdırmanın bəşəriyyətə böyük fəlakət gətirəcəyini deyirlər, amma dayanmırlar, heç kəs əminliklə təsdiq edə bilməz, yaranandan körpə uşaq şirni sevən kimi qadağan olunmuş şeylərə can atan, yasaqları pozmağı azadlıq sayan insan öz klonlarını yaratmayıb, həmin klonlar bu gün xüsusi zəka və qabiliyyətlərlə bizləri idarə etmirlər. Bioloji robotlar nəzarətdən çıxırlar. İnsanların hissləri, duyğuları da təkrarlanırmı?

Görəsən klonların barmaq izləri də eynidirmi?

ƏSL AZADLIQ İNSANIN TƏKRARSIZLIĞIDIR.

Həmişə əti, südü çox verən cins xarici inəklə-

rə yazığım gəlib. Yadımdadır, ölkəyə cins inəkləri gətirəndə əvvəl-əvvəl bizim vətən inəkləri fermalardan sıxışdırılmağa başlandı, amma hazırda dağda-daşda otlayan doğma inəklərimizin əti-südü “defisit” olub. Hormonal qida – insanlara təhlükə yaradan quduzluq xəstəliyi doğurdu. Dünyada mal-qaranı yandıрмаğa başladılar. Kütləvi qırğınlar törətmək də quduzluqdur. Quduşluq şüur proqramında tez-tez gündəmə gəlir – təbii populyasiyanı tənzimləyən, cinsi ələkdən keçirən sistem də ola bilər.

Hormonal müalicədən əkiz, üçəm, dördəm, hətta beş uşaq doğulur. O uşaqların genetik strukturu, qan yaddaşı öyrənilibmi?

Qan yaddaşı – qəlb yaddaşı
yurd yaddaşı.

İstədiyini kişini, qadını sifariş edəcəksən. Dünya ona görə maraqlıydı, insan nə özünü, nə də həmcinsini sonadək anlama bilmirdi.

Bu, anlamazlıq deyil, aləm kitabını sonacan oxumaq istəyidir. Bu kitabda son səhifə olmayacaq, çünki yarısı sənə deyil, onda hər yazısı, izi olanındır. Öz payına qane olmaq xoşbəxtlikdir.

Boğazdan yemək tikə-tikə keçir.

Bulud yağışı damla-damla yağdırır – hamıya çatsın deyə.

Günəş istisi şüalarla gəlir – yoxsa yanıb külə dönərdik. Soltanın sosialdan kənarlaşması D.Defonun məşhur qəhrəmanı Robinzon Kruzonun insanların məskunlaşmadığı adadakı sərgərdanlığı deyil. Yeri gəlmişkən, Robinzon Kruzo timsalında sivil dünyadan qopmuş insan üçün

sosialın önəmliliyi aşkarlanır. Robinzon Kruzo dəli olmamaq üçün bir sıra virtual gerçəkliklər yaratmağa başlayır. Əsər əsasında çəkilmiş bədii film bu günümüzün mənzərəsidir.

Sosialdan kənarında, onu inkar edəndə ayın-günün sayı itir. Tək kamerada saxlanılan dustağı yada salaq. Deməli, bioloji saat deyilən yalnız hadisələrin bağlılıq ölçüsüdür. Bu suala cavab povestin epigrafıdır:

*– Bu dünya bir dayanacaq
Allah bilir
kim nə qədər
dayanacaq.*

Zaman anlayışı sosialın ömrü ilə bağlıdır. İnsan yaşamağa səbəb tapmayanda vaxt dayanır. Özünüinkar başlanır, başqa ətəyə əl atılır.

Həyatda bəzi hadisələr sanki səbəbsiz baş verir, bu əsərdə konkret hadisə var. Soltanın oğlu Qismət atasının qismətinin rəmzidir, onu yaşadan, duyğulandıran qaynaq olmalıydı, lakin ölür. Sarsıntı fəryada çevrilir: “Allahım, mənə kömək elə”.

Allah kömək etməyəcək. Allah qisməti bir dəfə yazır, olacağa çarə yoxdur. Stressin zirvəsi – inkar elə həddə çatır, beyin daşa dirənir, keyiyir, gərginlikdən partlamaq dərəcəsinə gəlir. Bütün açıq kanallar qapanır, insan informasiya mübadiləsi funksiyasını itirməyə başlayır. Kosmik düzən pozulur, əlaqədə nizamsızlıq, rabitəsizlik yaranır. Mühitdən qopma başlanır. Fiziki əməkdən (əmək məşğələlərindən) ayrılıb, idrak dərjəsində çabalayan insanların, cəmiyyətin

faciələri. Sürü arxasında əli çomaqlı çobanın «öz ruhi aləminə baş vurub» «eşələnməsinə» vaxtı qalmır. Açıq göy altında dərindən nəfəs alan insan necə xoşbəxtidir!

Bütün köksü ilə nəfəs ala bilməyən şəhər adamının beynində oksigen aclığı yaranır. Bu, sıxıntıya səbəb olur. Başını itirirsən, çaşıb qalırsan. Nə üçün yaşadığını unudursan.

Dözməyib, ölmək istəyirsən.

Ölmək istəməsən, cəmiyyət səni təkləyib «öldürəcək».

Ətrafında baş verənlərin əsərin qəhrəmanı Soltana dəxli yoxdur. Birdən-birə yaşananlar gözdən düşür, keçmiş təcrübələr kara gəlmir, onları “hərəkətə gətirən” sosial mexanizm iflic vəziyyətə düşür. Ömür proqramı yenilənmir, yazıçının təbirincə, “*köhnə, səssiz kino lentlərinə*” dönür. Soltan əzəmətini itirib yazıqlaşır, bu “*köhnə, səssiz*” filmdə” özünü əlacsız, yazıq görür, amma vəziyyətdən çıxmağa çalışmış, üstəlik mövcudluq üçün vacib olan məkan anlayışını itirir, olanlara “hardansa, uzaqdan, yuxarıdan” baxır.

Hansıki məkan insanın sosial olanda yeridir. Bu, məcburiyyət deyil, instinktdir. “Onu qəbristanına aparən sel geri qaytardı, çadıra gətirdi, onu məclisin başında otuzdurub geri çəkildi”.

Cəmiyyət ayrı-ayrı fərdlərdən ibarət qurum olduğuna görə öz üzvlərini əldən vermir, dünyəvi zövqləri, səfərbəredici hiss və duyğuları, məhəbbət, şəhvət ekstazını damla-damla insanın damarlarına, ömür şaxələrinə verərək bu

ilgəklərlə onu öz “ağuşunda”, tabeçiliyində saxlayır. Bu özünüqoruma mexanizmi zahirən sadə görünsə də, narkotikdən asılılığı xatırladır.

İnkâr keçici olmyanda intiqama çevrilir. Cəmiyyətin qanunu fərdi özündən kənarlaşdırmaq deyil, sadəcə, özündən kənarında heç nəyi qəbul etməməkdir.

Sosial proseslərin durumu, forma dəyişkənliyi sosial qurumdakı korrektəldən ibarətdir, bununla mənəvi böhran ört-basdır edilir.

Sosial olan – ağıllı, ayıq olmaqdır. Sosialda hər şey keçici olduğu üçün dayanıqlığını bu vasitələrlə saxlamağa çalışır. Ondan çıxmaq yalnız cismani yoxluqla mümkün olur – onun adı ölümdür.

Daxili fırtınalar zahirə çıxanda qüvvəsini itirir. Zərbə mənbədən uzaqlaşdıqca zəifləyir. Qapalı məkanın tipik nümunəsi – zəlzələ, vulkan. Cinin qablandığı küpə. Qısqırmış şərab çəlləyi. Qapaq, sipər (müqavimət) zərbəni zəiflədir. Onda səksəkə, anın hökmü məqam, fürsət, şans var.

Bir az o biri dünyalardan ehtiyatlanırıq. Ölümdən yazsaq da, çoxumuz ölməkdən qorxuruq. Yanlış həmişə yanımızdadır. Qoşqu ruh – insanın ikiləşməsi. Əgər sənin üçün həmin bağlar qırılıbsa, təklif olunan yol səbrdir. Soltan üçün yas mərasimi artıq virtual gerçəklikdir, durub insanların arasından qaçmaq istəyir, molla bu vəziyyəti başa düşür, təsəlli verir: –“Özündən, ölümdən hara qaçmaq olur ki, qismət budu”.

Molla da haqlıdır, cismani yoxluq qısa qapanma deyil, əbədi ayrılıqdır. Ondan çıxış yolu yoxdur, heyhat Soltan təslim olmaq istəmir,

“qismət” sözünü cəza kimi qəbul edir. Bu cəzaya dözməyə xüsusi iradə lazımdır.

Sosial olan – qayda-qanun, çərçivə məhdudiyyəti, məcburiyyətidir. İnsanı “standartlaşdırma” həmişə davam edir. Günlərin bir günü mühit elə yadlaşır, baş götürüb, oradan qaçmaq istəyirsən. Ona təslim olmaq – yaşamağın davamıdır. Soltan taleyinə qatlaşaraq kasıbçılıqdan, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmaq üçün özünü akademik Dağlaroğlunun himayəsinə təslim edir. Sevgi şəxsin öz seçimi olmalıdır, guya insanın azadlığıdır, lakin demək olar, bunu da bizim yerimizə mühit edir. Akademik Dağlaroğlu onun timsalında yeganə qızı Nəsrinə problem yaratmayan “əlverişi” kürəkən görür. Cəmiyyətdə yad insanların himayəsini təmin etməyin etibarlı, klassik yolu onlarla qohumlaşmaqdır. Soltan sevmədən elmi rəhbərinin qızı ilə evlənməklə rahatlığını, cəmiyyətdəki uğurunu qazanır, çünki seçim mühitdən, proyeksiyamızdan kənara çıxmır.

Fikrət Qoca bəşəri harmoniyanı mövcudluğun əsası sayaraq əmindir ki, bu dağ-daş, cansız saydığımız təbiət pətefon valı kimi səsləri, informasiyaları özündə saxlayır, “*zaman gələcək, o səslər canlandırılacaq*” – deyir.

Arzulardan danışaq. Anlamadığın mənbədən, qəfil təmasdan, qıcıqdan doğan, məsələn, zirvədə uçmaq arzusu, zirvə vəcdi, mavi ənginliklərin basqısı, təklənmə hissi bəzən o qədər güclü olur, özünü qayadan atmaq istəyirsən. Bu, cazibə qüvvəsinin də təsiri ola bilər. Dağların kökləri

yerin bətnindədir, qabığına çatlatmış dişləri xatırladır. Yer in səthinə yaxın olduqca cazibə qüvvəsi artır. Yuxarıda açıq mavi səma, bəyaz buludlar xəyallarımız kimi gözəldir, amma göylərə bir az da yaxın olduğu halda heç kəs təyyarədən çıxıb qanadlanmaq, uçmaq istəmir. Bu da bir dilemma. Kosmik cazibə qüvvəsinin insana təsirinin qaranlıq tərəfləri. Bütün səma cisimləri öz orbitlərinə bənd olduqları kimi insan da sərhəddindən – cazibə qüvvəsindən çıxmamalıdır. Bioloji tərəf aydındır. Materiya qədərdən çox cazibə qüvvəsinə tab gətirməz, məhvə məhkum olar. Hazırda kosmonavtlara şamil olunan kosmik psixologiya bizim kimi adi insanlara qapalıdır. Əgər o, elm kimi dərinədən öyrənilsəydi, insan kosmosun hər zərrəsini marağıyla deyil, ruhuyla hiss etsəydi, biz aləmdə özümüzü tək hiss etməzdik, dünya gözümüzə daha gözəl görünər, kataklizmlərlə üz-üzə qalmazdı.

Eşq, heyranlıq duyğusu həm də aludəçilikdir, belə gözəl ekstazlardan məhrum olanda ailə cazibəsini itirir, seçimi sən in yerinə açıqdan-açığa başqaları edirsə, bu, daha dözülməz olur. Ekzistensialistlər insanın sosial təbəitindən danışarkən onu daxili “mən”in qulu hesab edirdilər. Albert Kamyu “Sizif haqqında” əsərində cəmiyyəti şəxsiyyətin azadlığını məhdudlaşdıran, kənara çıxmağa qoymayan qapalı mühit kimi təsvir edirdi.

Sosial olan həm də abstrakt olduğu üçün virtual gerçəklikdir.

İnsan öz mövcudluğunun təminatı, vasitəsi

kimi yaranıbsa, ekzistensialistlər sosiala qılaf kimi baxmaqda haqlıdılar. Müqəddəs “Qurani-Kərim”in “Yunus” surəsinin 19-cu ayəsində deyilir: ”İnsanlar ancaq tək, bir ümmət idilər. Sonra aralarına ixtilaf düşdüyü üçün ayrıldılar”.

Dini nöqteyi-nəzərdən insanı Allah yaradıbsa, həmin yaranışda solum nəzərdə tutulmamışdı, insan yaşamaq, öz günahlarını yumaq, təkmilləşmək üçün fəaliyyətlə məşğul olmalıdır. *Fəaliyyətin hərəkətverici qüvvəsi ehtiyacdır.* Sosial olan ehtiyacları təmin etməyə xidmət etdiyi üçün ixtilaf və mübarizələrdən ibarətdir. İnsan cəmiyyəti inkar etməklə fərd kimi dözümlünü, mövqeyini itirir, özünün, sosial mühitin ehtiyaclarını ödəməkdən boyun qaçıraraq onunla bağlılığını qırır, yenə yüngülləşmiş, rahatlığını tamamilə qeyb edir.

Ölüm də virtual gerçəkdir.

Soltan onu reallıq kimi qəbul edir, ölüdən canlı insan kimi danışır. Nəsrin də onun təsirinə düşüb (yoluxmaq) deyir: “Məni uşağın yanına apar”. Soltan anlayır, illərlə gərgin olub, düzgün yaşamayıb. Qəhər boğazına dirənibmiş, balasının ölümü üzə çıxardıb. Bu, bioloji fərdin silinməsinin təzahürüdür. Elə böyük ağrıdır, yaradılan Yarıdana ağ olur: “Yer üzünü insan adlanan bu məxluqla doldurmusan. Altı milyard insan minlərlə dillərdə sənə dua edir. Tərif deyir, yaltaqlanır”.

Yəni, Soltan kimi asi olur Allaha, hansı ki özü də doğru saydığını etməyib. Heyf o illərə ki, qaytara bilməyəcək. Fərdin ağrısı yoluxucudur, Nəsrin bu əzabı özü başa düşdüyü kimi yozur,

heyfslənir, lakin qadın həyat verdiyi üçün müdrikdir, hadisələr qarşısında acizliyini anlayaraq özünü onun ixtiyarına verir, bununla özünü qorumuş olur. Soltan get-gedə dərinləşən hadisələrin səbəblərini heç axtarmır, ona vaxtı da qalmır. Cəmiyyət onu qısnayır. Alışdığımız ritmlərdə kənar notlar var, sanki maşın çarxının arasına daş düşüb, zaman bu təkəri dayanmadan fırlatdığı üçün elə təsəvvür yaranacaq, guya daş özü kənara atıldı. Hələ buna ehtiyac yoxdur.

Asilik enerjinin yüksək formasıdır. Bədbəxt ata üsyan edir: “Bunu istəyirdin, Allahım, istəyirdin sənə yalvarım. Bilirəm, bu qəza deyildi, cəza verdin mənə”.

Ruh cisimdən yanan dəri kimi qopmağa başlayır. Bədbəxtlik euforiyadır, yatmış ürəklərin buzunu əridir. Hisslərin, əsəblərin tarım çəkilməsi acı sonluğa düşər olan insanlarda yeni, tanış olmayan hallar oyadır. İkinci nəfəs açılır. Yadlaşanlar doğmalaşır, sanki bir-birlərini yenidən görürlər – Soltanla Nəsrin kimi. Qaranlıq mətləblərə aydınlıq gəlir, sonda əmin-amanlıq başlanır. Ekstremal hadisələrin səfərbərliyi bəzi hallarda özünü doğruldur, xilas kimi dada çatır.

Təbiətin bir çox nəzərə alınmayan, idarə olunmayan virtual gerçəklikləri bədbəxtlik gətirir. Aləm yetim çörəyi deyil, qopardasan, payından artıq ondan nə alırsan, kəsiri səndən kəsdiyilə doldurur.

Qədimdə insan ürəyinin ruhun məskəni olduğuna inanırdılar.

Beyin ürəyin istəklərini çatdıran, virtual ger-

çəkliyi icraya yönəldən.

Reallaşan nə varsa, paylaşır, cazibə qüvvəsini itirir. İnqilablardan, müharibələrdən sonrakı keçid dövrləri.

Coşqun məhəbbətin vüsali. Toy gecəsinin səhəri. Təpiklənmiş mağar. Haramlanmasın deyə ağzıüstə çevrilmiş aş qazanı. Yanında yerə düşüb qalmış bulaşmış çömçə. Gəmirilmiş sürsümüyə baş qoyub yatmış xoşbəxt it.

Şəxsiyyətin atrofiyası. Cəmiyyətin yumruğu bu qapaq. Ruhi fırtınalar qapalı beyin. Bu yaxınlarda alimlər başa düşüblər, insanın ruhi aləmini diktə edən beyin yox, ürəkdir. Guya yenilikdir. Gözümüzü açandan eşidirik, ürəyim hiss edir, ürəyim tutdu, ürəyimə yatdı, ürəyimi sındırdı, ürəyimə dəydi. İnsan bütün duyğu aləmini ürəyi ilə bağlayır.

Beyin ürəyin kompüteridi, pult ürəyin əlində. Sübut olunub, özgə ürəyi köçürülən insanların hiss və duyğuları tanınmaz dərəcədə dəyişilir. Bəs məhəbbət, ailə, uşaq necə olacaq?

Qədim Misirdə mumiyalaşdırılan insanın içəliyinə çıxarıldığını bilirdim, beynin atılmasını təzə eşitmişəm.

Sosiumun buxovlarından qopmuş insanlar rahat nəfəs almağa, faciə keçirtsələr də, istədikləri kimi yaşamağa cəhd edirlər. Haqsızlığa uğrayanlar kimi özlərini haqlı sayırlar. Doğrudanmı, insanlar Allaha çətinə düşməyəndə, ehtiyacları olmayanda dua edirlər? Hamı, yox! Xoş günlərdə insan unutan olur.

XI əsr fransız intibahının görkəmli nümayən-

dəsi, humanist filosof Monten “Təcrübələr” əsərində ənənəvi üslublardan kənara çıxır, əvvəlki doktrinalara, ideallara tam laqeydlik nümayiş etdirərək öz şəxsi həyat təcrübəsi, konkret hadisələr əsasında şüurun müxtəlif laylarını tədqiq edir. İnsan psixologiyasının ziddiyyətləri elə bu laylardadır. Monten insanın təklənməsi, tənhalığa çəkilməsi mənzərəsinin çox dəqiq izahını verərək göstərir ki, tənhalığa çəkmə o adamlar üçün ağılabatan səbəbdir, onlar artıq dünyaya ən məhsuldar, çiçəklənən illərini vermişlər.

Yeni din axtarışları yüz illərdir davam edir.

Sivilizasiyaların sirləri araşdırılır.

Elmlərin təftişi başlanıb.

Kəşf insan anlamında, beynin həqiqət anlamının dəyişən məchulluğa dirənməsinin yekun mənzərəsi, nöqtəsidir. Həqiqət anlamının dəyişməsi – cəmiyyətin mənəvi dayaqlarının sarsılması, fərdin mənəvi işgəncəyə məruz qalmasının girişi.

İdrak prosesi – yaşamaq cəhdi, duyğular – bu əbədi, ağır mübarizənin gedişi, onu asanlaşdıran, yükünü yüngülləşdirən virtual qanadlar.

Bilmirəm, qiyamət olacaq, ya yox, amma hər birimiz ümid edirik, bizim bəxtimizə, vaxtımıza düşməyəcək, bununla belə, qorxmadan onun bənzər variantlarını hazırlayırıq – nüvə müharibəsi ehtimalı. Müasir dövrün mənzərəsi belədir. Birdən sistemdə nasazlıq oldu, düymələr işə düşdü?

Xoşbəxtlikdən insanın təbiətində bütün canlılar kimi özünüqoruma mexanizmi var. Qudsal aləmə yönlənmək cəhdləri bunun nəticəsidir.

Yalnız gözəgörünməz əldir bizi buraxıb, hiss etmədən “ipimizi” çəkən. Allah bu mərhəmətini əksik etməsin!

Soltan adi insan deyil, tanınmış elm xadimidir, lakin artıq yaşadığı, adət etdiyi, sığındığı həyatdan doymuşdur. Monten bu vəziyyəti belə izah edir: “Təsərrüfatla, elmlə, ovla məşğul olursunuz, fərqi yoxdur, siz o həddə qədər özünüzü onlara həsr etməlisiniz ki, ondan o yana həzz, ləzzət qurtarır, irəliyə uymaqdan çəkinin, özünüzü həzzə uymağa məcbur etməyin, əlavə olunan həddi keçməyin”.

“Əlavə olunan hədd” deyəndə filosof ifratı, ixtiyarımız çatmayanı, bir sözlə, hər kəsin qismətinə, proqramına aid olmayanı nəzərdə tutur.

Soltan, doğrudanmı, özünü nəyəsə həsr etmişdi? Fikrət Qoca bu psixoloji düyünü də açmağa müvəffəq olur. Onun bədii qəhrəmanı heç vaxt özü – özünün olmayıb, onu bir ata kimi sonadək dərd çəkən görmürük. Ekstremal vəziyyətdə hər kəs xüsusi cəhdlə çalışır, başqası da onun özü kimi olsun. Hamı kimi olmaq istəməyə nə xor baxacaqlar. Psixoloji qapalıqda övlad xiffəti bəşəri dərdə çevrilmir, Soltanı tezliklə yenidən yoğurub qəlibə salmaq istəyirlər. Yalnız köhnə qəlibinə! Başqa qəlib özgənindir. Sürü instinkti deyir, yeni yaranış yeri dar edəcək. Köhnənin, hansı formada olursa olsun, təkrarlanması, ”surətinin” çıxarılması normal hesab olunmur. Ərazi darlığı ehtimalı sərhədlər yaradır, özgə əraziyə keçmək onun sahibinin payına şərikin olmaq kimi qəbul olunur.

Əsərdə eyni zamanda iki uğurlu gediş edilib. Bu faciə mürgülü qatlara təkan verib oyadır. Maddi olan tez göründüyü üçün qəribəlik Soltanın ilk dəfə hərəkətlərində nəzərə çarpır. Fərd öz davranışı ilə onu bu hala salan cəmiyyətə qarşı çıxır. Sosiala ruhi olanın tarazlığı pozulur, insan özgələşir. Canlı orqanizm olan cəmiyyət bunu yad gerçəklik kimi qəbul edərək hadisə, fakt, xəstə “orqan” haqqında daha geniş məlumatlanmağa çalışır. Bu məlumat ona yaxın “orqanlar” vasitəsi ilə ötürüləcək, onların vəzifələri budur. “Obyektə” ən yaxın olan hazırda Nəsrindir. Povestdə bu vəziyyət belə açılır: “Soltanda olan bu dəyişikliyi onun yaşadığı faciənin üstünə atmaq olar. Bu, çox təbii qəbul edilərdi, amma Nəsrin xanım özünü aldatmaq istəmir, çünki “bu başqa şeydi”, “Soltanda görmədiyi şeydi”.

Məlum olmayan, tarazlıqdan, sərhəddən çıxan – virtual gerçəklik kimi qəbul olunur, artıq cavab proqramının işə salınmasında əsas göstərici reallıq olmasa da, reallığa oxşarlıqdır. *Formata salınmayan hər bir virtual gerçəkliyin təcavüzkar mahiyyəti də var, məsələn, “Nəsrinə elə gəlirdi ki, iki dalaşanın arasına girmişdir”.* Adət olunan həyat tərzini, davranış öz yerini elə-belə vermək istəmir, Soltan bunu anladığından bir növ izi azdırmaq istəyir: “Mən onnan danışmıram, özüm-özümlə danışırım”.

Soltan bir zamanlar nəinki “yoxdur” dediyi, heç ağına gətirmədiyi ilə danışır, bu, elə ÖZ HƏQİQİ XİSLƏTİ ola bilər. Şübhə olunan tez müşahidə altına keçir. Nəsrin – mühit bunu uyğun-

suzluq hesab edib, ciddi narahatlıq keçirir. Adət olunan melodiya yad notlar tez eşidiləndir. Bu, mühitin, adət olunanın pozulmasına ilk reaksiyasıdır. Soltanın evdə ehtiyatla yeriməsi, bəzən ayağının altında nəyinsə qalacağından qorxması, hərdən ətrafına baxıb gülümsəməsi Nəsrini bərk qorxuzur. Elmi ateizmdən dərs verən alimin xurafata uyması, el arasında eşitdiklərinə başqa izahlar verməsi, “bizim görmədiklərimiz, görə bilmədiklərimiz var” deməsi, ağaca, yaşadığın evə salam verilməsi fikri qadına məntiqsiz görünür. Əvvəllər Soltan belə halları xurafat, fetişizm adlandırırdı, lakin biz məntiq olanda məntiq axtarmırıq. Məntiqsizdə məntiq tapmağa, onu özümüzünküləşdirməyə, hərəkətlərimizi əsaslandırmağa, həyatımızı, varlığımızı mənalandırmaya çalışırıq.

İnsan yaranışın əşrəfi olduğunu deyirsə, tam əmin olduğunda niyə məntiq axtarmalıdır? Deməli, çox şeyə əmin deyil, sonu ölüm olan fani dünyaya nə üçün gəldiyini yalnız təxmin edir. *Təxmin əminlik deyil.*

Bəzən mənfi emosiyaların da müsbət rolu olur, onlar kobud cismani fəaliyyətdə, dərin psixozlarda yararlıdır, qüvvə balansı yaradır, orqanizmi səfərbər edir. Daha həssas formalarda, analitik düşüncə tələb edən, ölçülü-biçili fiziki hərəkətlərdə isə qapanma yaradır.

Stressə düşməməyin əsas yolu – ona tabe olmamaqdır. *Tabəçilik, forma nə qədər müstəqil görünsə də, tabe olana keçməkdir.* Soltan vəziyyətin ağası olmadığından onu çoxdan gözləyir-

miş kimi qəbul edir, bu qatlanmada münasibət, yəni marağ, məqsəd yoxdur. Əsəri oxuyarkən düşünürsən, kimlərsə Soltanı bu vəziyyətə təhrik edib, sürükləyib. Hadisələr son dərəcə təbii axınla gedir. Əslində, Soltanın ətrafı daha diqqətli, qayğıkeşdir. Soltan bunu qəbul etmir. Nəsrin get-gedə onun mühitdən qopduğunu hiss edir. Bir şey aydındır, əri cəmiyyət qarşısında məsuliyyət hissini itirib. Cəmiyyətsə onu özünə borclu hesab etdiyindən əvvəl tutub saxlamağa çalışacaq, sonra buraxacaqsa, tam müflis edəcək, nəyi var, tutub əlindən alacaq. Heç nəyi olmayanın heçə məhkum olduğunu bilə-bilə.

Məsuliyyət özünə nəzarətin təməlidir. Özünə nəzarət – sosial xoşbəxtliyin açarı, amma bu xoşbəxtliyin mayasındakı qorxu hissi yaranışın səsidir, bizim varlığımızdadır, içimizdən keçir, qırılmaz, kələf kimi açılır, bütün yarananları birbirinə bağlayır, daha doğrusu, barama qurdu kimi sarıyır. Sən kələfin içində yaşamalısan, çıxsan, bir neçə günlük ömrü olan kəpənəyə dönəcəksən.

Paradoks: nüvə silahları artdıqca nüvə müharibəsi ehtimalı azalır, çünki müharibənin olacağı məkan daralır, yoxa çıxır. O zaman bu silahlanma kimə lazımdır? Vəhşi instinkti. İbtidai insanlar vəhşi heyvanları qorxutmaq, qovmaq, ovlamaq üçün daş-ağacla silahlanırdılar. Sürü halında yaşamağın üstünlüyünü anlayırdılar. Bölgü ağaclardan, ağacların altından, kol-kosdan zağalara, mağaralara keçməkdən başladı. Bir qarın yeməkdən ehtiyat yaratmaq istəyi baş qaldırdı. Öz yerlərini genişləndirib, əvvəl

oradan təhlükə yaradan heyvanları, sonra rəqib insanları qovmağa başladılar. Həmin proses yenə davam edir.

Qorxudan qurtulmağın klassik forması – qorxutmaqdır...

Təsir əks-təsirə bərabər olmayanda cəmiyyətin tarazlığı pozulur. Silah zəhmi artırır. Təpədən dırnağa silahlanmış ordu, ölkə, yer kürəsi. Silahlar kosmosa daşınır, məskunu olmadığıımız bizi qəbul edəcəkmı? Yer kürəsindən qeyri yerimiz varmı görəsən?

Yer kürəsi – silah cəbbəxanası, kimə qarşı? Bumeranq faktı. Tüfəngin, topun lüləsi bağlı olanda hədəf gülləylə, mərmiylə özünə qaydır.

İdrak prosesi təbiəti dərkədən, ondan qopub ayrılmağa, qalaktika qanunlarının inkarına yönəlib. Hə üçün biz qalaktikada özümüz kimilərini görmürük, yaxud onlar özlərini göstərmirlər? Kainatda başqa canlılar, şüurlu varlıqlar varmı? *Yer kürəsi kimə tuşlanıb?*

İslam alimi Seyid Muctaba Musəvi Lari “Allah və onun atributları” əsərində insanın stress vəziyyətinin təsvirini belə verir: “Əgər qorxu insanın xilasını Allah adı ilə hansısa reallıqda axtarmağa təhrik edirsə, buna necə etibar etmək olar? Əgər qorxu hansısa varlığın aşkarlanması səbəbdirsə, qərar vermək olarmı ki, qorxu hissi mövcud vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün insana o yolu təlqin etdiyinə görə bu mahiyyət təsəvvür olunan və real olmayandır”.

Reallıq o zaman itir, onun itdiyini hiss etməyirsən.

Fransız etnoqrafı, filosofu K. Levi-Stros insan psixikasının hüdudlarından, sirlərindən söz açarkən türk xalqının qədim qan yaddaşını mərasim və ayinlərində əbədiləşdirən şamanların, təəssüf ki, bu istiqamətdə az öyrənilən, elmi izahını tapmayan sirlərindən bəhs edir, onların adi qəbilə üzvlərindən fərqli psixikaya malik olduqlarını göstərir. O, şamanın “geniş, inkişaf etmiş”, sərhədsiz şüurunda insan obrazlarının digər təbiət obyektləri ilə vahid mənzərə təşkil etdiyini bildirir. Bu, hətta qəbilə əsatirlərinə sığmayan fantastik təsəvvürlərə belə uyğun gəlmir. Yəni, şaman kimi insanlar çox azdır. Seçilmişlərdir. Aramızda olan, ehtiyacımız, daim marağımız olan, heç zaman sonacan dərk edə bilmədiyimiz virtual gerçəkliklərdir. Alim bunu şamanın zəngin daxili aləmi, xüsusi praktikasını ilə deyil, qeyri-adi hadisələrə izah tapması, həmin hadisələrin, təzahürlərin, yaxud qüvvələrin onunla təmasa, əlaqəyə girməsinə imkan verməsi, bu vəziyyətə hazır olması ilə izah edir.

Ən maraqlı nəticə budur, K. Levi-Stros psixikanın belə gərginliyini, dəliliyin ilkin diaqnozu olan şəxsiyyət ikiləşməsinə şaman üçün adi hal kimi qəbul edərək əski doqmalara zərbə vurur.

Bununla belə, şaman təcrübəli psixoanalitik kimi yalnız öz fəvqədqüvvəsinə deyil, yaşadığı cəmiyyətin inamına, etiqadına da söykənir. Soltan isə ənənəvi düşüncə tərzinə malik olduğu üçün zəif psixikası ilə qeyri-real sayılanı idarə edə bilmir, ona qoşulsa da, hətta şaman – onun qəbiləsi düsturunda nəinki birinci, heç ikinci tərəf

olmağa qadir deyil, yəni nə rejissordur, nə tamaşaçı. O, yeni aləmdə təkdir, kor uşaq kimidir, qapının-bacanın harada olduğunu bilmədiyindən zülmət timsalındadır. Əlhavasına dolanır burada.

Təklük başlanğıcdır. İnsanın ətrafı boşalar, boş qala bilməz, kimsə bu yerləri tutmalıdır. Boşluğun da üstünlüyü var, zir-zibil ən çox buranı doldurur, amma dibindən də su çəkə bilər.

Bu zaman ona yönələn yerlərdə boşluq yaranacaq. Birləşmiş qablar qanunu cəmiyyətə şamil olunmur, o, öz boşluğunu meyit qəbrə qoyulanda üstünü tez torpaqladığımız kimi doldurur.

Cəmiyyət soltanları kənarlaşdırır. Soltanın özü də ondan aralanıb – bu yeri “kölgəsizlər” tuturlar. Əvvəldən burada olublar. Ev olmayan da da. Evə mənsub deyillər. “Qaraçuxa”, “domovoy”, damdabaca, cin də deyillər yəqin.

Başqa fərziyyə: “kölgəsizlər” ruh işlərinə qarışmırlar, onda ruh da deyillər. Bəlkə işıqdan yaranmış “insan silüetləri”dir.

Onlar “kölgəsizlər”dir.

Günəş şüaları yalnız Yer reallığında sınırlıdır. Kölgə isə reallığın əksidir. Povestdə “kölgəsizlər” bəlkə də Soltanın bu sahədə anlaşılmaz olduğunu, ya da sadəcə sonadək anlamaq iqtidarında olmadığını bildikləri üçün cürbəcür ifadələr verirlər: “Sizin üçün görmədiyiniz şey yoxdur, deməli”.

Maddi deyillər, nurdular. Işıq, kölgə onlardan sərbəst keçir. Üstünlükləri çoxdur, ya da imkanları. Onlar bizi görür, biz onları görmürük. Özləri bu barədə deyirlər: “Bizdən işıq da, kölgə də sərbəst keçib gedə bilər. Biz nuruq. Axı bizim

atamız, anamız Adəmlə Həvvə kimi tamahı ucundan dünya meyvəsi yeməyib. Görünməzlərimiz görünməyə başlamayıb”.

Buradan belə məntiqi aydınlıq yaranır, onların Soltanla kökləri birdir. Yaranışın bir olmağı, dini anamlara dönmə, yəni insanlar tamahları üzündən cənnətdən qovulduqları üçün bu əzabları çəkirlər, onlar isə tamaha uy-madıqlarına görə insanlardan üstüdürlər. Yazıçı bu oxşarlığı qəhrəmanlarının dili ilə belə verir: *“ Sizin hər birinizin içində bizim kimi işıqlı bir nur var. Əslində, adam içinizdəki o nurdu. Siz ona ruh deyirsiniz. O zərif ruha bu bədəni, piyi, əti, suyu, qanı yükləyirsiniz ”.*

Mənə elə gəlir, burada daha incə bir məqama toxunulub, yəni insan ruhun daşıyıcısı olan bədənə diqqət yetirməli, sağlamlığını, tarazlığını qorumalıdır.

Hər bir mahiyyətin kökündə tamah, həzzə hərislik dayanır, onları əldə etmək istəyini yalnız maraq doğura bilməz. Maraq deyilən enerjini yönləndirir. Mühit məcbur etməsə, heç kəs sevmədiyi insanlarla könüllü ünsiyyət qurmaz, təbi çəkmədiyi yeməkləri yeməz, xoşlamadığı libasları geyməz, ürəyinə yatmadığı yerlərdə yaşamaz. Tox heyvana nə qədər təklif etsələr, mədəsi tutduğundan çox yemir, şüurlu varlıq olan insanlar isə inkişaf etmiş dövrdə acgözlük, şəhvət, həsəd kimi yaramazlıqlardan əl çəkmirlər. Zərərli olduğunu bilsələr də, narkomaniya, siqaret, alkoqol və sair virtual gerçəkliklər yaradan vasitələrdən ayrılı bilmirlər.

Sevgi də bir az tamah anlamında. Ürəyin, hiss və duyğuların mehri, tamahı. Soltanın Nəsrinə məhəbbəti olmayıb, ortada alışqanlıq var, görüntü belədir, cəmiyyətlə bütün əlaqələri qırılında, yalnız övlad məhəbbəti onu tərək etmir. Bu məhəbbət tamam başqa şeydir, ətiylə, qanıyla, genetik kodu, yaddaşıyla bağlıdır. Oğlu Qismət həyatda olmayandan sonra yaşamaq həvəsi ölür, çəşbaş qalır, əslində, ruhun ölməzliyi haqqında çox eşidib, oxuyub, lakin bunu “kölgəsizlərin” dilindən eşitməsi onun üçün yeni mənalar kəsb edir. Dialektik materializmi, ateizmi tədris edən bir alim kimi şək-şübhəylə yanaşmalıydı, lakin son hadisələr marağını qane edir, illərlə inandığı, təbliğatçısı olduğu ideya, əqidə, bilik deyilənlərə zərbə vurur.

“Kölgəsizlər” Soltanın beyninə yeridirlər ki, Qismət ölmədi, azad oldu. Cəzadan azad oldu – yaşamaq əzabından. Bu, xoşbəxtlikdir! Axı, ruh ölmür. Soltan üçün ölməyib, sağdır. İnsan sağ, ya ölü olmalıdır. Həyatın məntiqi budur, o dünyada əbədiyyət varsa, bu dünyada qalıb yaşamağın, saymaqla qurtarmayan əzablara qatlanmağın nə mənası? Ölüb, oğluna qovuşmaq lazımdır. Soltan bunu da bir məqsəd kimi qarşısına qoymur. Dünyaya marağının itməsi onu bu yola aparır. Dərindən yanaşsaq, Adəmlə Həvvanın cənnətdən qovulma səbəbi əvvəl maraqlı, sonra tamah olub, axı dadını bilmədiyini şeyə necə tamah sala bilərdin?

Həyat Soltan üçün ləzzətini, mənasını itirir, bu həvəs idi ölçü-biçi, mizan-tərəzi. Zaman dayanır.

Əvvəlki reallıq ölçülərinin itməsi Soltanı “yorğun və çaşqın” salır. Yorğun, çünki bədəni yeni enerji dalğalarına davam gətirmir. Bunlar ayrı “tezlik”lərdir. Çaşqın, ona görə ki, bilik və təcrübəsi, hiss və duyğuları gördüklərinə izah tapmır. İllərin daxili gərginliyinə oğlunun ölümü təkan olur. Bu, təbiidir, mənfi olan materiyada gec-tez əksini tapır. Təbiətin – bizə doğma olanın, bizi yaşadanın əbədi qanunları belədir.

İnsanın yuxuları, xəyal aləmi elə virtual gerçəklikdir. Sual: *görəsən ibtidai insan yuxu görürdümü (bu müəmma məni həmişə həyəcanlandırır), görürdüsə, necə yuxular olurdu?* Yoxsa yuxular əvvəl-əvvəl olmayıb, idrak prosesinin məhsulu kimi formalaşmış, təkmilləşib?

Soltan hələ ayıqdır. Təəssüratlarını dünyəvi dillə izah edir, fərd kimi üzvü olduğu cəmiyyətlə bağlılığını saxlayır. Ona ən yaxın adam olan Nəsrini belə azdırır: “Oğlumuzu gördüm, gördüm ölməyib deyirlər”. Yazıçı cismi ilə ruhu arasında əlaqəsi üzülmüş, iki yol ayrıcında qalmış insanın mühitdən qopmasını mərhələ-mərhələ verir. Bunu qopmaq adlandırmaq daha düzgün olardı, əhatə bunu öz zəifliyi, məğlubıyyəti kimi qəbul edərək müqavimət göstərməyə çalışacaq. İnsanın vərdisləri üstəgəl cəmiyyətin onun yerini boş görməmək istəyi, bu proses tam əminlik olanadək fasiləsiz davam edəcək. Sistem hələ işləyir, ilk mərhələdə bunlar təbii görünür, ya da zahirən elədir, heç kəs bu uyğunsuzluğu üzə vurmur, doğrunu deməyə sanki ehtiyat edir, hamı qorxur, özündə də belə halın olacağından ehtiyat edir,

deməli, insanda əminlik deyiləni mühit formalaşdırır. Ruhi rahatlıq yalnız özündə deyil, fərdlə aləmin harmoniyasından yaranır. Soltan yaşlı olduğu üçün hələlik üzrlüdür, müvəqqəti işə çıxmaya bilər, başqa səbəb də var, uzun illər çalışdığı Akademiyanın binası əsaslı təmir olunur. Hər yer toz-torpaqdır, iş şəraiti yoxdur, maaşı vaxtında köçürüləcək, iş yoldaşları demişkən, hətta evdə qalıb "elmi kəşf" etmək olar. Beləliklə, Soltanın özüylə mücadiləsinə daha çox vaxt qalır, cəmiyyət sanki yaraladığı canlıya dirçəlmək üçün vaxt verir. Yaralı özü qalxmalıdır, qolundan tutub qaldıran olmayacaq. Ruhi aləm – duyğular, hisslər (şirni məsələsi) bizi gözəl olanlar uğrunda yaşamağa, yaratmağa şirnikləndirir. İnsanı yaradıcı prosesə idrak deyil, duyğular bağlayır. İdrak mexanizmi – beyin, duyğular onu hərəkətə gətirən enerji timsalında. Bu, nadir yaranış olan (Allahın təyini) insanın kosmik modeli

Yer, Günəş, Ay kimi.

Kamil olan – Vahid olan. O bir Allah!!!

Kamillik insan üçün doqma. Paradoks: həm də süqut.

Hər şey bölünən, ayrılan, dəyişən, dəyişdirən – yalnız öz orbitində. Kənardə olan – öz iradəsinin əksinə düzəndən kənarlaşdırılan.

İkili olan – iki əks qütb. Əks xasiyyətlər, çarpaz xətlər.

Paralel olanlar – tək olanlar. Təyin olunanlar. Enerji vermirlər, qəbul etmirlər. Keçidi olmayan – sənə aid deyil.

Paralel olanların sərhəddi (arası) boşluq –

məcəzi mənada.

Bu boşluq – paralel dünyalardır (yəqin).

Boşluq – demokratiya. Külək əsən kimi içi zir-zibillə dolur. Texniki inkişaf əsrində qudsal aləmə başvurmalar adət olunandır. Dadlıdır – çörəyə yaxılmış kərə yağı kimi. Arzu olunandır.

Soltan tamamilə “kölgəsizlər”in ixtiyarına keçir. Göydə Allah, yerdə biz. Yerin, Göyün xüsusi düzəni, böyük-küçü olduğu kimi onların da ailəsi, ailə başçısı var. Şüurun inkişafı bədənlə də bağlıdır, insan doğulan kimi yerim, yüyürmür, sürünür, iməkləyir, əsərdə deyildiyi kimi, “sonra səndələyə-səndələyə birtəhər bədənini qaldırır”.

Cism mənəviyyata müsbət təsir edə bilir, təəssüf ki, çox zaman bu proses tərsinə gedir. Əsərdən görünür, “kölgəsizlər” insanların genetik yaddaşlarını hədəf götürərək, virtual gerçəklikdən reallığa keçirirlər. Bu da onların digər missiyası!

Yaranış haqqında fikirlər bəşər ömürlü. Dünya durduqca düşündürəcək. İnsan ömrü kimi yarımçıqdır bu cavablar. Yalnız bir fakt gün kimi aydındır, bizi yaradan, idarə edən bir Qüvvə var. Böyük yunan filosofu Aristotel hesab edir ki, bütün insanlar vahid idraka malikdirlər, bütün insanlarda idrak vahid və bütövdür.

İslam teoloqu əl Fərabî isə yazır: “Əgər onlar biliklər, təcrübə nəticəsində qəlbə reallaşırlarsa, o zaman qəlb daha da ağıllanır, çünki idrak elə bu təcrübə deməkdir”. Bu təcrübələr sevincin, kədərin dadı, qaranlıq və işıq, ürək

deyiləndə bərqərar olanlardır.

Ruh şairi Xaqani deyir: “Əgər ürəyinin ayna kimi təmiz olmasını istəyirsənsə, on şeyi: acgözlüyü, yalanı, xəsisliyi, haqqın çatmayanı, qeybəti, qəzəbi, həsədi, təkəbbürü, riyakarlığı, intiqam hissini qəlbindən çıxart”. Bu, ruhən yüksəlişin yoludur, lakin Fikrət Qoca Soltanın mənən zənginləşməsini önə çəkmir. Əsas olan ikinci tərəfin təzahürü, təsiridir ki, insanı adət olunan-dan döndərib, insanlıqdan çıxarır. Bu, ikrah da deyil, sadəcə, dönüb getməkdir, belə qərar daha dəhşətlidir, axı ikrahda hələ insanilik qalır.

“Kölgəsizlər” deyirlər, heç nəyə qarışmırlar, o zaman nə üçün Soltanın həyatına müdaxilə edir, insanı insan edəni unutdurmağa çalışırlar? Bu sualların cavabı əsərin sonunacan araşdırılacaq, cavabı tapılmayacaq. Bu da məntiqdır, sorğulanan hər şeyin ömrü alınan cavabla nöqtələnir. Bu “dərslərdə” kin-küdurət görünməsə də, izah, təlqin, bəşəri olanı təkləmək, kökündən ayırmaq cəhdi var, elə bil Soltanın çıxılmaz vəziyyətindən istifadə edərək ortaya çıxıblar. Pövestdən: “İnsanlar dəli olmur ki, onlar ürəklərindən keçənləri son dərəcə səmimi danışır və eləyirlər, ətrafdakılar bu səmimiyyəti onlara bağışlaya bilmir, aparıb salırlar dəlixanaya”.

İnsana məxsus olan ikiləşmə, həm də fikirlə sözün uyğun gəlməməsidir, həmişə fikirləşdiklərini demirlər, görmədiklərinə inanmır, belə sözləri deyənləri ya dəli sayırlar, ya da yalançı. *Fikrət Qoca fikri ruhun dili adlandırır.* Bu proses əsərdə belə təsvir olunur: “Fikir içəridə

çox təmiz və səmimi olur, boğaza, dilə, dodağa gəlincə həyata yaxınlaşır. Fikrin həyatla uzlaşmadığını görüb dil, dodaq ruhun düşündüyünü, bədənin, başın xeyrinə redaktə edir. Bəzən isə bədəni, başı salamat olsun deyə, fikrin tərsini sözə çevirib deyir”.

Zənnimcə, dil fikrin ikili sifətidir. Bolqar alimi Nikolay Petrov “Özünü tələqin qədimdə və indi” əsərində elmi psixologiyaya fərqli münasibət göstərərək, belə bir qənaətə gəlir: “Emosional vəziyyət hərəkətin koordinasiyası ilə sıx bağlıdır. Xüsusilə, boyun, mimika və jestlərə cavab verən əzələlərə ciddi təsir göstərir”. Müəllif bunu belə izah edir ki, onlar qədim dil simvollarıdır.

Artıq hər iki tərəf – Soltan və “kölgəsizlər” arasında ruhi anlaşma yaranıb. İnsanın vacib atributlarından biri olan dilə ehtiyac qalmayıb. Cəmiyyət özünü danışanı dəli kimi qəbul etməkdə haqlıdır, çünki fikir, hiss və duyğular daxili aləm kimi qəbul edilmişdir, dil başqaları ilə ünsiyyət vasitəsidir. Soltan şəxsi həyat təcrübəsində qəribəliklər axtarmağa başlayır, yuxularını yada salır, ürəyinə daman hadisələri xatırlayır, lakin həmsöhbətlərinin məhz onu seçmələrinin səbəbini bilmir, aralanmağı ağılına da gətirmir, özünü onlara tabe edir. “Kölgəsizlər” onu ruhən təmizləyib cəmiyyətə qaytarmırlar, əksinə, ondan tamamilə təcrid edərək bağlılığı qırmağa çalışırlar. Cəhd görünməsə də, yön oradır, bəlkə onlar insanın düşdüyü vəziyyətdən istifadə edərək onu məhv edirlər? Axı, cəmiyyətdən kənar insan yoxdur. Dəlilik

haqqında cəmiyyətin ağıllı sayılanı, ayıq-sayıq həkim Cəfərin qənaəti belədir: “Camaatın əlli faizi dəlidir, iyirmi beş faizi də özünü dəliliyə vurub, nöşün ki sərfəlidir. Bütün ölkə qalan o iyirmi beş faiz ağıllının çiyində gedir”.

İnsanın dəyişkən vəziyyətində Allaha, dinə qapılması onu həyata qaytarır, mənəviyyatını təmizləyir, daha təmiz ağılla, aydın başla, xoş əməllə yaşamağa təhrik edir. Soltanın gözüne görünənlərin məqsədi aydın olmadığı üçün onları başqa ölçülərdə axtarmaq lazım gəlir. Bu, din deyil! Nəhayət, istəsək-istəməsək də, bu hadisəyə teosofların gözüylə də baxmaq lazım gəlir. Dünyanın tanınmış teosof alimi, bəsirət sahibi Yelena Blavatskaya “Astral aləmin layları” kitabında belə varlıqlar haqqında yazır: “Onlar qeyri-sabit təbiət qüvvələrinə malik güc mərkəzinin əbədi qanunlarına uyğun fəaliyyət göstərən, bəsit şüura, plastik bədənə malik elementlərin ruhlarıdır, hansı ki, şüurlu şəkildə, qeyr-şüuri iradələrinə uyğun olaraq öz görkəmlərini dəyişir, onlarla bəzi əlaqələrə girirlər”.

Y.Blavatskaya onları insan hesab etməsə də, insanla birgə inkişafda olduqlarına inandırır. Deyəsən, “kölgəsizlər” daha çox bunlara bənzəyirlər, çünki insanda insani olana həqarətlə yanaşaraq rədd edirlər. İnsani olan isə mənəfisi, müsbəti ilə mövcudluğun, yaşadığın həyatın özüdür, əgər onlar Soltana düzgün yaşamağı öyrədirlərsə, nə üçün normal sayılan həyata qayıtmasını istəmirlər? Onu hansı aqibətə hazırlayırlar?

Bu, həmin Blavatskayadır, çox uzaq dövrdə

deyil, XIX əsrdə yaşayıb yaratmış, bütün elmi fəaliyyətini qədim şərq fəlsəfəsi üzərində qurmuşdur. Onun xüsusi savadı yox idi, lakin bütün elmi mübahisələrdən qalib çıxırdı. Yazdığı əsərlər müasirlərində heyrət və hiddət doğururdu. Bacısı Vera Jelixovskaya xatirələrində yazır, Yelenanı daim səbəbini özü də izah edə bilmədiyi müxtəlif hərəkətlər, taqqıltılar əhatə edirdi.

Yelena etiraf edir: “Özüm də bilmirəm bu, nə hücumdur, hansısa qüvvə mənə ilişir, onu Amerikadan gətirmişəm, ətrafımda hər şeyin taqqıldaması, zəng çalması bəs deyil, əşyalar da toxunmadan hərəkət edir, mənasız yerə, ehtiyac olmadan havaya qalxırlar, hələ bundan əlavə, ağılsız hərəkətlərə yol verirlər, taqqıltıları ilə söhbətlərə mane olur, suallara cavab verir, fikirləri tuturlar”. İyirmi yeddi yaşında Yelenanı bezdirən bu qüvvələr nadir hallarda ona tabe olurdular. Sonralar psixi gücü ilə onları özünə ram etdi.

Y.Blavatskayanın əsərləri ilk baxışdan son dərəcə mürəkkəb, qarışıq, ağılasıqmaz görünür, hər adam onu oxuyub dərk edə bilmir. Bu qərribə qadın paralel dünyaların sirlərini, izah edə bilmədiyimiz hadisələri izah etməyə, aydın olmayan qüvvələri tanıtmağa səy edir, hansı ki bu sahədə ciddi elmi müşahidəsi, təcrübəsi olanlar belə bir çox məqamların izahını verə bilmirlər, ona görə ki, bəhs olunanların özü sonacan dərk olunmayanlardır. Bir həqiqəti inkar etmək olmaz, bu əsərləri bizim kimi fani insan yazdığı üçün təəccüblənməyə, inanmağa dəyər. Belə qeyri-adi biliklər boş yerdən yarana bilməz, hansı mən-

bədənsə, hansı məqsədləsə bəşər övladlarına çatdırılır. Bununla belə, Y.Blavatskayanın özü də missiyasını sonacan dərk edə bilməzdi.

Qeyri-adi qüvvələrlə təmas insanı sarsıdır, ruhunu yerindən oynadır. Soltan çaşır, bilmir “eşitdiyi özünün düşündüyüdür, yoxsa “kölgəsizin” ona dedikləri. Yazıçı onların kimliyini araşdırmaqdan usanmır. Bu, əbədi axtarışdır. Soltan öz sorğularına hər dəfə yeni cavablar alır. “Kölgəsizlərin” işi bizim işimiz kimi deyil, amma nə iləsə məşğul olurlar, bu barədə açıqlama vermək istəmirlər. Zaman ölçüləri də fərqlənir, ailə böyüyünün 613 yaşı var. Deməli, xeyirxah mələk deyillər, çünki mələklərin yaşı bilinmir...

Sovet psixologiya elminin aparıcı nümayəndələrindən biri kimi tanınan filosof P.Y.Qalperin “Psixologiyaya giriş” kitabını iyirmi birinci əsrin psixologiya elminə giriş hesab edir. Həqiqətən, bu əsər insan beyni, psixikası problemlərinə sistemli yanaşma ilə təqdirəlayiqdir, bununla belə, alim marksizm-leninizm nəzəriyyəsinin buxovlarından azad ola bilmir, insanın aləmlə harmoniyası məsələsini idealist baxış adlandırır: P.Y.Qalperin yazır: “Ümumbəşər ruhi və canlı əlaqə barədə dünyagörüşünün cəlbedici tərəfi bundan ibarətdir ki, bizi əhatə edən təbiət mənəvi həyatımıza şərikdir, bununla onun insanla daxili yaxınlığı bərpa olunur. İnsanın ətraf aləmlə qohumluq hissi yaradılır, hansı ki bu, bizə yad, hətta düşmən nəzəriyyədir. Ətraf aləmlə qohumluq – gözəl duyğudur, lakin bu sentimental yaşantılar bizə (sovet elminə. müəl-

lif) böyük nəzəri təhlükə doğururlar”.

R.Y.Qalperin psixikanın materiyanın canı (ruhu) olmaq fikrini bütün dünyanı qeyri-maddi olana tabe etdirmək təhlükəsi kimi qəbul edir, fəlsəfənin “materiya birincidir, yoxsa şüur?” əbədi mübahisəsində dialektik materializm mövqeyində dayanır. Soltan məhz sovet alimi olduğu üçün eyni fikirdədir, buna görə təklənir. “Kölgəsizlər” ona qarşı çox sərt, qəti mövqe tutaraq Soltana ağır vəziyyətində kömək etmirlər. Yalnız bir məsələdə israrlıdırlar, insanlar tək deyillər, görmədiklərinə hörmətlə yanaşmalıdırlar, yəni özlərinə hörmət tələb edirlər. Soltan, nəhayət, yorulub stressə düşür. Bir çox məqamlar onun üçün qaranlıq qaldığından ürəyində şübhələr baş qaldırır. İnsan son nəfəsinədək insandır, həqiqəti reallıqda axtarır: “*Bəzən məndə şübhə oyanır ki, bəlkə mən heç səninlə danışmıram, özüm-özümlə mübahisə edirəm*”. Bu sorğuya da qeyri-müəyyən cavab alır: “Bəlkə də”...

Stress həm də beynin müqavimətidir – yüksək hərarət kimi. Əsərdə “dəlilik” məfhumu müxtəlif yönümlərdən açılır

insanlığın (humanizm anlamında), rahatlığın başlanğıcı vicdanın oyanışı da ola bilər.

Dəlilik – həm də dahilikdir. Dahilərin çoxu qəribə olur, başqa cür düşünür, fərqli həyat tərzini keçirirlər. Hamı kimi olmadıqlarına görə belə görünür, bu vəziyyətdə özlərini daha rahat, xoşbəxt hiss edirlər.

Dəlilik azmış ruhun mərəzidir – Soltanda olduğu kimi.

Dəlilik bir xəstəlik kimi, diaqnozu başqa ölçülərdə düşünmək, idrak prosesindən qopma. Ürək beyinə hökm edə bilmir (ya da əksinə) – kömpüter sisteminin nəzarətdən çıxması.

Tibb aləmində dəlilik virtual xəstəlikdir, çünki real olan bədən üzvlərinə hər hansı xəstəlik diaqnozu qoymaq çətindir, üstəlik onlar bizim çoxumuzdan sağlam, uzunömürlü olurlar. Bu da ayrı tədqiqat obyektinə olmalıdır, insanın bir çox virtual hüsslərdən məhrum olması, yoxsa solumdan qopması bu xəstəliyin kökündə dayanır?

Bəlkə ruhun xəstəliyi deyil, etirazıdır?

Kəsilən qolun ağrıları sinir ucları ilə bağlıdır, yaddaşa? Povestdə neçə illərin təcrübəli həkimi Cəfər də boynuna alır, bu xəstəliyi yaxşı bilmir.

Müasir ədəbiyyatda stress və sarsıntılar yalnız insanın öz mənəvi durumu, cəmiyyətin, mühitin təsiri ilə bağlanılır, onun bioloji pozuntuları ikinci ölçüdə saxlanılır, ənənəvi təbabət dəqiq elm kimi kənarlaşdırılır. Bəlkə də bu sahə bədii söz ustaları üçün darıxdırıcıdır, heyhat ikinci – bioloji olan özündə mənəvini ehtiva edir. Bir olanın yarısı görünməyəndə reallıq təhrif olunur. İnsan pətefon valı, ömür onun yazısı. Köhnədikcə silinəcək, yad səslər eşidiləcək. Povestdə Soltanın psixoloji vəziyyəti incələndikcə sanki reallıqlar qaranlığa qərq olur. Aydınlıq olmayanda sonluq gözlənilməzdir. Soltanın “ gözlərindəki azmalar, baxışlarındakı qırıq-qırıq donmalar”, yaddaşının pozulması həkim diaqnozunda artıq xəstəlik əlamətləridir.

İ.T.Kasavinin tərtib etdiyi “Magik kristall”

antologiyasında elm, din və magiyanın problemləri qarşılıqlı şəkildə araşdırılır. Həmin kitabda filosof C.Tart “Şüurun halı” adlı məqaləsində belə yazır: “İnsan şüurunun adı vəziyyəti bəsit deyil. O, çox mürəkkəb quruluşdur, əşyalar dünyası və başqa insanlarla qarşılıqlı əlaqə üçün nəzərdə tutulmuşdur, lakin bəzi hallarda faydalı, digər hallarda lazımsız, hətta zərərli ola bilər”.

Göründüyü kimi, alim şüurun dəyişkən, həm də bir sistem kimi dayanıqlı xassələrə malik olduğunu göstərməklə kənar təsirləri də inkar etmir, onların nəinki xeyir, əksinə, hazırlıqsız insanlara ciddi zərər verəcəklərinə əmindir. İnstinkt və maraqlara aludə olub, naməlum sahələrə baş vurmaqla insanlar unudurlar ki, şüurla, “beyinlə” müdaxilənin sərhədləri var. C.Tart sanki Soltanın bu ağır psixoloji durumuna aydınlıq gətirərək yazır: “Əgər biz o qüvvələrə sahib olmaq, onların girovuna çevrilmək istəmiriksə, şüurumuza ehtiyatsız, mövhumat nöqtəyi-nəzərindən yanaşmanın təhlükəli olduğunu nəzərə almalıyıq”.

Sağlam insanın beynində şiş əmələ gəlməsi həmin sərhədi keçməyin nəticəsidir, çünki beyin həm də bir maddiyyat, materiya kimi müəyyən gərginliyə davam gətirə bilər, ondan o yana “çatlamaq”, sıradan çıxmalı, öz funksiyasını itirməlidir. Bütün bunlar çox geniş, aləm kimi sonu görünməyən, ilmələnmən mövzulardır. Aydın olan budur, yerimizi bilməli, qismətimizi, missiyamızı dərk etməli, bəşər övladı kimi onun

qayda-qanunlarına tabe olmalıyıq. Bu təcəvilik harmoniya, qəlb rahatlığıdır. Yerini bildiyin üçün möhkəm durub, lazımlı olduğunu anlayırsan.

Bəzisi üçün sıxıntıdır, “necə düşünür, elə yaşamır”, Soltan kimi sıxışdırılıb ruhən, cismən sıradan çıxarılır. Bu, elə real olanın virtual sonluğudur. İnsan heç nəyin yeni olmadığını, hər şeyin həmişə var olduğunu anlayıb duymur. Nəyisə sübut etməklə nəyə nail olmaq istəyir? Tikdiyini bina dağılır, sən xarabalıqda oturub, nə edəcəyini bilmirsən. Fiziki qüvvən tükənib. (Xəstəlik, ömür ötüb), Özünə inamın azalıb – biliklərin yaddaş şəklində, kara gəlmiş. Povestdə bir ailənin timsalında cəmiyyətin psixoloji durumu açılıb. Bu ailədə sevgi, işıq yoxdur. Soltan insanlardan aralanır. Əlbəttə, yazıçı bunu təbliğ etmir. Hadisələr Soltanın ətrafında cərəyan etsə də, Nəsrin surəti də maraqlı doğurur. Mənə elə gəlir, mühiti, təbiəti daha incə dərk edən bu qadının həssaslığı yazıçının ürəyindəndir, çünki onun yaranışla əlaqəsi sadə və təbiidir, bu duyum onu sındırmır, ürəkli, inamlı edir.

Povestin birinci oxunuşunda sonluğa çatanda pərt olmuşam, sonluq məni razı salmayıb. Ruhdan, adi insanlara görünməyənlərdən danışılarda həyəcanlanıb qeyri-adi, təmtəraqlı sonluq gözləyirdim, əvəzində nə oldu, demə, Soltanın başında şiş var imiş, həmin şiş qarabasmalar verə bilərmiş. Elə bil yazıçı oxucunun əlindən tutub dağa qaldırır, zirvələri göstərir, sonra itələyib dərəyə salır, aşağıdan yuxarı dağın zirvəsinə baxmağa məcbur edir. *Bu, elə insan*

şüurunun ikili halı, aləmin daim dəyişən, mü-təhərrik, çoxölçülü olması anlamındadır. Nəsrinin kövrəkliyi, təmiz düşüncələri ürəyimizə işıq salır. O da GÖRÜNƏNLƏRƏ VƏ GÖRÜNMEYƏNLƏRƏ xüsusi sayğıyla, ehtiramla yanaşmağa başlayır, ürəklənir, belə təsəlli tapır: “Görəsən Soltan doğrudan deyirdi ki, bizim evdə yaşayanlar var? Deyirdi mənə onlara tapşırıb. Görəsən, elə şey var? Deyirdi, sən ürəyində düşünəndə onlar eşidir”. Soltanın tabutuna baxıb, fikrən sorur: “Nə olar, Soltan, mənə bir işarə ver. Dediklərinin doğru olduğunu mənə başa sal”. Bu anda baş verən hadisəyə bəlkə əvvəllər fikir verilməzdi, əklilin ortasındakı ağ gül kəlağayısına ilişmişdi, canlı adam kimi “düz Nəsrinin gözə baxırdı”.

Bu sonluqdan danışanda Fikrət Qoca öz qayəsini belə izah etdi: *“Allahdan başqa tək olanlar, təklikdə özlərini hiss edənlər kimi öz çəkirlərini itirirlər. Ölmür. Heç olur, yox olurlar. Bu, ölümdən də ağırdır”.*

Hər bir bədii əsər onu yaradanla rühi ünsiyyətədir, bu povesti oxuyub dünyadan üz döndərmək istəmirsən, həyat öz adiliyi ilə yenidən gözlərində ucalır, gözəlləşir. Qəlbləri aləmin nəbzi kimi vuran söz sərrafları həmişə virtual görünənlərin reallığın surəti deyil, həm də özü olduğunu sübut etməyə cəhd edirlər. CƏHD ONA GÖRƏ DEYİRƏM, ONUN TAM AÇIMI YALNIZ YARADANA, O BİR OLAN ALLAHA MƏXSUSDUR.

MAHİRƏ ABDULLA

MÜNDƏRİCAT

Dörd addım	3
Dayanacaqda görüŝ	18
Ədəbiyyatda vertual gerçəklik	94

Fikrət Qoca
Dayanacaqda görüş
(poema və povest)
Bakı, Nurlan, 2009, 95 səh.

Dayanacaqda görüş
139

Nəşriyyat redaktoru:
Mələhət Qənbərova

Dizayn:
Sevinc Hüseynzadə

Yığılmağa verilib: 02.04.2009.
Çapa imzalanıb: 08.04.2009.
Həcmi: 5 ç.v. Format: 61x90 1/16
Sayı: 500.
Ofset çap üsulu

Qiyməti müqavilə yolu ilə

“Nurlan” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi

